

Предговор

Овој прирачник ги проучува опсегот и содржината на слободата на мисла, совест и религија, гарантирани особено во член 9 од Европската конвенција за човекови права и толкувани во судската пракса на Европскиот суд за човекови права („Судот во Стразбур“) и од страна на поранешната Европска комисија за човекови права („Комисијата“)¹.

Главната одговорност за примена на гаранциите на Конвенцијата е на национално ниво. Така, целта е да се обезбеди концизен водич кој ќе им помогне на судиите, релевантните државни службеници и правниците кои треба да ја разберат судската пракса во врска со Европската конвенција за човекови права при примената на овој инструмент во домашното законодавство и административната пракса. Стандардите и очекувањата дадени во Европската конвенција за човекови права можат да се применат ширум Европа, но субсидијарниот карактер на заштитата категорично бара од домашното лице одговорно за донесување одлуки, а пред се, домашниот судија, да ги примени овие права во националното законодавство и пракса. Секако, овој документ може да биде само првичен текст, а не конечна расправа. Ниту пак може да прерасне во дискусија за прашањето за тоа колкава тежина домашното законодавство бара да се даде на Конвенцијата. Се разбира дека е важно да се утврди дали Европската конвенција за човекови права се смета за супериорен закон или само има убедлива сила во домашното законодавство, но за тоа дали оваа Конвенција го потиснува националното законодавство или не, сепак, може да се наведат со одредена сигурност клучните размислувања кои домашниот судија или државниот службеник мора да ги има предвид во релевантните случаи при донесувањето на одлуки на национално ниво.

Јуриспруденцијата од член 9 можеби не е особено опширна во споредба со судската пракса која произлегува од други одредби на Конвенцијата, но судската пракса во оваа област често е сложена. Голем дел датира од неодамна² и додека одредени аспекти на слободата на мисла, совест и верување остануваат да бидат разгледани од страна на Судот, бидејќи сè уште Судот не бил во можност да обезбеди авторитативно толкување за сите аспекти на ова прашање, голем број важни одлуки и пресуди помагаат да се разјасни примената, карактерот и важноста на гаранцијата. Одредбата дава заштита на системот на суштинско верување на поединецот и на правото да се манифестираат таквите верувања,

¹ Со цел да биде поразбирливо, во текстот главно се наведува само насловот на случајот, а целосните белешки во врска со цитираните пресуди се наведени во индексот на случаи. Сите пресуди на Судот, како и значителен избор на одлуки и извештаи се објавени во базата на податоци HUDOC, достапна на <http://hudoc.echr.coe.int/>.

² Во 35 пресуди донесени во периодот меѓу 1959 и 2010 година најдени се прекршувања на член 9 (9 се однесуваат на Грција, 5 на Русија, 4 на Бугарија, 3 се во однос на Латвија, Молдавија, Турција и Украина и 1 во однос на Австрија, Грузија, Полска, Сан Марино и Швајцарија): *Годишен извештај за 2010 (2011) година* на Европскиот суд, стр.157-158. Првата таква пресуда која утврдува прекршување на член 9 е во случајот *Kokkinakis против Грција*, разгледан подолу на страна 31 – пресуда донесена во 1993 година.

поединечно или со други, како во приватност, така и јавно. Судската пракса појаснува дека од државните власти може да не се бара само да се воздржат од преземање на активности кои би претставувале мешање во мислата, совеста и религијата, туку во одредени околности да преземат позитивни мерки со цел да ја поттикнат и заштитат оваа слобода. Опсегот на прашањата кои може да произлезат од член 9 е широк: на пример, дали треба да се забрани изложување на религиозни симболи во државни простории? Кога со кривичниот закон може да се забранат обидите за прозелитизам? Има ли одговорност за ослободување од обврската за вршење воена должност? Дали треба да се бара заклетва за верност од државни службеници или демократски избрани претставници? Или дали е дозволено да се забрани градење на минариња или носење на шамии? Таквите прашања не ретко можат, а всушност и се јавуваат во политичка дебата. Исто така може да бидат поставени во судски постапки во домашните правни системи каде решавањето на таквите предизвици од страна на домашните судови бара јасна свест за очекувањата кои произлегуваат во согласност со нормите за човекови права.

Дискусијата во врска со одредени клучни случаи кои може да се сретнат во јуриспруденцијата помага да се разјасни дека текстот на Конвенцијата е само почетна точка за разбирање на гаранцијата. Од суштинско значење е свеста за релевантната јуриспруденција. За правници од континенталната правна традиција можеби е потребно натамошно појаснување во врска со ова. Како што еден поранешен претседател на Европскиот суд за човекови права истакна дека Европскиот суд за човекови права („Судот во Стразбур“) користи „контролирана доктрина на преседан“ за да им даде насока на националните судови и на лицата одговорни за донесување на одлуки за развој на заштитата на човековите права³. Оваа „доктрина на преседан“ е потребна во интерес на правната сигурност и еднаквост пред законот. Сепак, „контролирана“ е од потребата да се осигура дека Конвенцијата продолжува да одразува промени во стремежите и вредностите на општеството. Така, Конвенцијата е „жив документ“⁴. Разгледувањето на судската пракса исто така овозможува почитување на основните вредности кои ја поткрепуваат оваа јуриспруденција. Овие основни претпоставки често може да се забележат во одлуките и пресудите на Судот во Стразбур бидејќи постои можност да се елаборираат начелата кои треба да ги следат домашните судови и законодавци. Постои важен предвидувачки аспект на судската пракса на Судот во Стразбур, бидејќи во одредени случаи може да не постои достапен преседан кој ќе послужи како водич на домашно ниво, така што главниот мотив и начело треба да нè водат и инспирираат.

Две завршни поенти. Првата, овој прирачник главно се однесува на член 9 од Европската конвенција за човекови права. Меѓутоа, прашања во однос на совеста и верувањето може да се појават и на друго место во документот, па затоа, се смета дека е неопходно кратко упатување на

³ Европски суд за човекови права, *Годишен извештај за 2005 година*, стр.27.

⁴ Неодамнешен пример за примена на „жив документ“, види случај *Bayatyan против Ерменија* [GC], разгледан подолу на страна 40.

одредени поврзани гаранции кои имаат одредено влијание врз слободата на мисла, совест и религија. Имено, јасно е од самата дискусија дека член 9 е тесно поврзан, како текстуално така и во однос на вредностите кои го поддржуваат неговото толкување, со гаранцијата за слобода на изразување од член 10 и правото на здружување од член 11⁵. Други одредби, исто така, даваат поддршка, како на пример, член 2 од Протоколот бр.1, кој бара филозофските и религиозните верувања на родителите да се почитуваат при обезбедувањето на образование за нивните деца. Второ, при разгледувањето на степенот на одговорност на државата во согласност со Европската конвенција за човекови права, неопходно е да се утврди дали таквата одговорност е на каков било начин изменета на национално ниво. Имено, член 57 дозволува секоја држава, при потпишувањето на Конвенцијата или при депонирањето на свој инструмент за ратификација, да изјави воздржаност во однос на некоја конкретна одредба од Конвенцијата, до оној степен до кој, кој било закон кој тогаш се применува на нејзина територија не е усогласен со таа одредба.

Она што следи е основен вовед во главните случаи од оваа област. Она што ја прави студијата на член 9 (и поврзаните гаранции) толку зачудувачка не е само фактичкиот контекст на многу случаи, туку начелата на толкување кои се создадени и утврдени низ годините од страна на Судот. Конкретниот контекст на многу случаи дава увид во богатата европска културна, религиозна и историска разновидност. Како и да е, Судот сака да му наметне на Континентот унифицирана низа на вредности која ќе и помогне на Европа да се подготви и да може лесно да се справи со предизвиците наметнати од сè повеќе секуларното, но исто така и сè повеќе мулти-религиозното општество. Јасна порака е да се почитува и вреднува плурализмот и толеранцијата. Правото на слобода на совест не може да се земе здраво за готово.

Слобода на мисла, совест и религија: меѓународни и регионални стандарди

Гаранциите за верска слобода и почитување на совеста и верувањето неизбежно се наоѓаат во уставните одредби на либерално-демократските општества и во меѓународните и регионалните документи за човекови права. До одреден степен, тие се одраз на грижите на оние лица кои во тоа време биле задолжени за изготвување на овие документи. Постојат многу примери, секој од нив веројатно со значително различни приоритети. Имено, член 18 од Универзалната декларација за човекови права од 1948 година предвидува

Секој има право на слобода на мисла, совест и религија; ова право вклучува слобода за промена на својата религија или верување, и слобода,

⁵ Случај *Young, James u Webster против Обединетото Кралство*, §57: „заштитата на лично мислење овозможена во согласност со член 9 и 10 во форма на слобода на мисла, совест и религија и во форма на слобода на изразување е исто така една од целите на слободата на здружување гарантирана со член 11“.

индивидуално или во заедница со други, јавно или во приватност, да ја манифестира својата религија или верување преку подучување, практикување, богослужби и обреди.

Поцелосна дефиниција (која вклучува упатување на образованието, но го исклучува јасното признавање на правото на промена на религиозното верување) може да се најде во член 18 од Меѓународниот пакт за граѓански и политички права од 1966 година:

1. Секој има право на слобода на мисла, совест и религија. Ова право вклучува слобода да се има или присвои религија или верување по сопствен избор, и слобода, индивидуално или во заедница со други, јавно или во приватност, да се манифестира својата религија или вера преку богослужби, обреди, практикување и подучување.
2. Никој не смее да подлежи на принуда што би ја повредило неговата слобода да има или да присвои религија или верување по сопствен избор.
3. Слободата да се манифестира сопствената религија или верување може да подлежи само на оние ограничувања предвидени со закон и кои се неопходни за заштита на јавната безбедност, редот, здравјето или моралот или основните права и слободи на другите лица.
4. Земјите потписнички на овој Пакт се обврзуваат да ја почитуваат слободата на родителите, а кога е можно, и на законските старатели, за да им обезбедат верско и морално образование на своите деца во согласност со нивните сопствени убедувања.

Вакви гаранции има и во други документи на регионално ниво. На пример, член 12 од Американската конвенција за човекови права предвидува дека слободата на совест и религија ја вклучува и

слободата да се задржи или промени религијата или верувањата и слободата да се изјавува или шири религијата или верувањата, индивидуално или во заедница со други, јавно или во приватност,

додека член 8 од Африканската повелба за човекови права нагласува дека слободата на совест, проповедањето и слободното практикување на религијата се гарантирани,

и дека

никој не смее, согласно законот и редот, да подлежи на мерки кои го ограничуваат уживањето на овие слободи.

Во Европската конвенција за човекови права, клучните гаранции кои нудат заштита на слободата на мисла, совест и религија или верување се предвидени во две одредби.

Прво, член 9 предвидува:

1. Секој има право на слобода на мисла, совест и религија; ова право вклучува слобода да се промени сопствената религија или верување и слобода, индивидуално или во заедница со други, јавно или во приватност, да се манифестира сопствената религија или верување преку богослужби, подучување, практикување и обреди.
2. Слободата да се манифестира сопствената религија или верување може да подлежи само на оние ограничувања предвидени со закон и кои се неопходни во едно демократско општество во интерес на јавната безбедност, за заштита на јавниот ред, здравјето или моралот или за заштита на правата и слободите на другите лица.

Второ, член 2 од Протоколот бр.1 кон Европската конвенција за човекови права во контекст на правото на образование предвидува дека:

На ниту едно лице не смее да му се одземе правото на образование. При преземањето на своите активности во делот на образованието и наставата, државата го почитува правото на родителите да обезбедат образование и настава во согласност со нивните сопствени верски и филозофски убедувања.

Оттука, слободата на мисла, совест и верување се гледа главно како индивидуално право, иако индивидуалното право често се применува заедно со други права. Чувството на заедницата за самоидентификација, се разбира, може да се поврзе, до значителен степен, со одредена верска припадност. Националните, регионалните и меѓународните документи го отсликуваат ова. Додека некои европски држави изрично се засновани врз начелото на секуларизам (или *laïcité*), што бара поделба меѓу државните институции и нивните претставници од една страна и верските организации од друга страна, многу домашни устави посебно признаваат една одредена религија како „воспоставена“ државна религија или црква на државата⁶. Таквата состојба не е во согласност со слободата на религија доколку не постои соодветна одредба за индивидуално верување и за усогласување на другите вери⁷. На европско ниво, оваа свест за врската меѓу групниот идентитет и религиозното верување постои како приоритет за заштита на правата на припадниците на малцинствата. Имено преамбулата на Рамковната конвенција за заштита на националните малцинства потврдува дека

едно плуралистичко и вистинско демократско општество не треба да го почитува само етничкиот, културниот, јазичниот и религиозниот идентитет на секој припадник на националното малцинство, туку исто така да создаде соодветни услови кои ќе му овозможат да го изрази, зачува и развие тој идентитет.

Со други зборови, културната различност треба да се гледа како прашање на збогатување, а не на поделба⁸. Следствено, договорните држави

се обврзуваат да ги унапредат условите неопходни за припадниците на националните малцинства да ја одржат и развијат нивната култура и да ги зачуваат неопходните елементи на нивниот идентитет, имено, нивната религија, јазик, традиции и културно наследство⁹.

Рамковната конвенција ја одразува основната претпоставка, разгледана подолу, дека плурализмот и толеранцијата се белег на едно демократско

⁶ На пример, воспоставени цркви постојат како предмет на уставна одредба во нордиските земји; во Обединетото Кралство, и Црквата на Шкотска и Црквата на Англија се признаени како такви (иако начинот на воспоставување е радикално различен кај секоја од нив).

⁷ Види стр.47 подолу.

⁸ ETS бр.157 (1995). На 31 октомври 2011 година, договорот е ратификуван од страна на сите држави на Советот на Европа со исклучок на Андора, Белгија, Франција, Грција, Исланд, Луксембург, Монако и Турција.

⁹ Рамковна конвенција, член 5 (1), која стапи на сила во 1998 година, види исто така, на пример, член 8: „Страните се обврзуваат да прифатат дека секој припадник на националното малцинство има право да ја манифестира својата религија или вера и да формира верски институции, организации и здруженија.“

општество во Европа. Други иницијативи на Советот на Европа имаат за цел унапредување на овие вредности. Особено, Европската комисија против расизам и нетолеранција (European Commission against Racism and Intolerance – ECRI) настојува да се бори против расизмот, ксенофобијата, антисемитизмот и нетолеранцијата преку сузбивање на дискриминацијата и предрасудите врз основа на расата, бојата, јазикот, религијата, националноста и националното или етничкото потекло¹⁰. Европа, со голема разновидност и многу вери, повикува на посебна грижа за заштита на остварувањето на слободата на мисла, совест и религија.

Толкување на член 9 од Конвенцијата: општи согледувања

Вовед

Во последниве години, жалбите кои наведуваат прекршување на член 9 од Европската конвенција за човекови права се зголемени и по број и по нивната сложеност. Всушност, до неодамна, судската пракса на Судот во Стразбур и на поранешната Комисија во согласност со член 9 беше прилично ограничена. Јуриспруденцијата настојуваше да се групира околу дискретни прашања, како на пример, слобода на религија во затворите, или конфликти меѓу почитувањето на верувањето и договорните обврски при вработувањето. Покрај тоа, имаше релативно мал број на случаи во кои како проблем се јави колективното манифестирање на верувањето. Оваа ситуација веројатно укажува на високото ниво на почитување главно на слободата на мисла, совест и религија во повеќе земји-членки на Советот на Европа во тоа време, бидејќи верската и филозофската толеранција и почитувањето на различностите беа одамна утврдени вредности, или барем стремеж кој активно се следеше. Како последица на тоа, толкувачите на член 9 тешко можеа да забележат какви било основни начела и вредности кои го одредуваа толкувањето на оваа гаранција. Меѓутоа, во последниве години, Судот во Стразбур е повикан да посвети поголемо внимание на опсегот и содржината на член 9 во сè поголем број на клучни случаи кои вклучуваат широк и разновиден спектар на прашања, а одлуките и пресудите кои произлегоа како резултат на тоа, понудија можности за нагласување на централната важност која ја има религиозното и филозофското верување во европското општество и за потенцирање на клучните вредности на плурализмот и толеранцијата.

Член 9 е сличен, текстуално и според вредностите кои ги опфаќа, со соседните гаранции во договорот. Член 9 не гарантира само слобода на мисла, совест и религија, туку исто така и нивно активно манифестирање. Така, во поглед на текстуалното дефинирање и основната содржина, постои

¹⁰ Комисијата може да даде стратешки препораки на општи теми и да сподели примери на добра пракса со државите, но исто така настојува да го унапреди меѓукултурното разбирање и почитување во граѓанското општество. Исто така може да изготви извештаи за прашања од современ интерес. Види на пример, Извештаи за забрана за изградба на минариња во Швајцарија: doc CRI (2009) 32, став 33.

тесна врска со слободата на изразување и на собирање и слободата на здружување во смисла на член 10 и 11. Всушност, многу жалби кои наведуваат дека постои прекршување на правото на поединецот да учествува во животот на едно демократско општество може исто така да содржат и упатување на член 9, иако Судот во Стразбур во многу случаи можеше да утврди дека прашањата покренати со жалбата можат подобро да се решат со упатување на една од овие две гаранции, т.е. со разгледување на прашањето како прашање кое се однесува на слободата на изразување од член 10¹¹, или како прашање кое спаѓа во рамките на опсегот на гаранцијата на слободата на здружување од член 11¹². Имено, член 9 опфаќа некои од вредностите поврзани со барањата од член 8 за почитување на приватниот живот. Исто така е тесно поврзан со правото на родителите да се почитуваат нивните филозофски и верски убедувања при обезбедувањето на образование за нивните деца врз основа на член 2 од Протоколот бр.1. И двете гаранции се важни за да се помогне да се заштити и негува развојот на индивидуалниот идентитет. Тука, повторно, можеби е посоодветно да се разгледа прашањето покренато од страна на жалителот врз основа на член 9 во однос на една од овие одредби¹³. Покрај тоа, исто така, аспекти на практикување на верувањето и совеста може да се појават како дел од други гаранции, како на пример, член 6, кога тие се однесуваат на правото на пристап до судот заради утврдување на граѓанските права на една верска заедница¹⁴ или кога имотните права се доведени во прашање, член 1 од Протоколот бр.1.¹⁵ Оттука, мора да се внимава при утврдувањето дали член 9 е *lex specialis* при решавањето на конкретен случај.

Примена на член 9: низа на клучни прашања

Гаранцијата не е апсолутна. Првиот став на член 9 предвидува слобода на мисла, совест и религија, но вториот признава дека ограничувањата при манифестирањето на совеста или верувањето може да се сметаат за оправдани. Првиот став е инспириран од текстот на Универзалната декларација за човекови права; а вториот став во голем дел ја повторува формулата која се користи за урамнотежување на индивидуалните права со релевантните спротивставени размислувања кои постојат во врска со многу делови од Европската конвенција за човекови права, а најочигледно во врска со член 8, 10 и 11. (Ваков пристап исто така има и во член 18 од Меѓународниот пакт за граѓански и политички права, како што е наведено погоре.)

Како последица на текстуалното дефинирање, треба да се обрне внимание на пет клучни прашања:

- Кој е опсегот на одредената гаранција?

¹¹ На пример, *Feldek против Словачка*; *Van den Dungen против Холандија*.

¹² На пример, *Refah Partisi (Партија на благосостојба) и други против Турција* [GC].

¹³ На пример, *Hoffman против Австрија*, разгледан на стр.73.

¹⁴ На пример, *Католичката црква во Хања против Грција*.

¹⁵ *Светите манастири против Грција*.

- Дали има мешање во правото кое се гарантира?
- Дали мешањето има легитимна цел?
- Дали мешањето е „во согласност со законот“?
- Дали мешањето е „неопходно во едно демократско општество“?

Со други зборови, прво (во однос на првиот став) мора да се утврди дали може да се примени член 9, и ако може, дали има *мешање* во гаранцијата; второ (во однос на вториот став) оправданоста на мешањето се оценува за да се одреди дали има *прекршување* на одредбата. (Запомнете дека една жалба до Судот во Стразбур мора да биде прогласена за *допуштена*, затоа што секој кој што сака да ја употреби машинеријата за спроведување обезбедена со Европската конвенција за човекови права, мора да задоволи голем број од пречките за допуштеност, вклучувајќи и исцрпување на домашните правни лекови. Дискусијата во врска со условот за допуштеност во голема мера е надвор од опсегот на овој прирачник, иако дадено е кратко согледување во однос на тоа кога и до кој степен здруженијата, како на пример, црквите или верските здруженија, може да се сметаат за „жртви“ за целите на поднесување на жалба¹⁶.)

Овие пет прашања треба да се решат со упатување на постојната судска пракса поврзана со член 9. Разгледувањето на општата примена на овие тестови исто така ќе овозможи да се разбере заемното дејство меѓу одредбата и другите гаранции на Конвенцијата, како и проценка на клучните аспекти на пристапот на Судот во Стразбур за толкување. Понатаму, се разгледуваат поспецифични (односно, тематски) аспекти на заштитата, дадени со гаранцијата (вклучувајќи и прашања како на пример, правата на затворениците, регистрирање на религиозни органи и места за богослужба и кодекс на облекување). Иако судската пракса и дискусијата во голем дел се насочени кон религиозното верување, од витално значење е да се потсетиме дека истите начела се применуваат и во однос на други филозофски верувања кои не се темелат на религиозните верувања.

Прашање 1: Дали жалбата спаѓа во рамките на опсегот на член 9?

Опсегот на член 9 е потенцијално широк. Одредбата не го опфаќа само приватното или личното верување, туку и колективното манифестирање на тоа мислење или верување, индивидуално или заедно со други. Оттука, член 9 има внатрешен и надворешен аспект; надворешниот аспект може да вклучи практикување на верувањето во рамките на приватната или јавната сфера.

Наметнувањето на некоја активност или пракса врз поединците спротивна на личното верување, како на пример, барањето да се даде религиозна заклетва¹⁷ или да се присуствува на религиозна церемонија¹⁸ отвора прашања според член 9; во спротивно, ограничувањето на индивидуалната

¹⁶ Види стр.19 подолу.

¹⁷ *Buscarini и други против Сан Марино*, §§34-41, §34.

¹⁸ Спореди *Valsamis против Грција*, §§21-37 (нема мешање во правата од член 9), разгледан на стр.22 подолу.

активност или однесувањето условено од верувањето, како на пример, забрана за носење на религиозна облека на јавни места¹⁹ или забрана за убедување на другите да следат одредена вера²⁰, исто така спаѓа во рамките на опсегот на гаранцијата. Товарот врз правата на членовите да остваруваат колективна слобода на богослужби, како на пример, ограничувањата при воспоставување на места за богослужби²¹, одбивањето да се регистрираат религиозни групи²², или ограничувањата на слободата на движење кои ги спречуваат членовите на една верска заедница да се собираат заради богослужби²³, исто така спаѓаат во рамките на опсегот на гаранцијата. Државните власти, исто така, мора да се воздржат од прекумерно мешање во активностите на религиозните групи, но, доколку властите не успеат во тоа, можат да произлезат низа прашања во согласност со член 9²⁴.

Главен фокус на гаранцијата е приватното и личното верување и неговото индивидуално и колективно манифестирање. Поимот „практикување“ во текстот на член 9, сепак, не ја опфаќа секоја активност која е мотивирана или на која влијае една религија или верување²⁵. Отстранувањето на човечките остатоци во согласност со религиозните желби веројатно не ја вклучува слободата на мисла, совест или религија, туку може да го доведе во прашање почитувањето на приватниот и семејниот живот во согласност со член 8²⁶. Не постои каква било обврска за државата да наметне барање на даночниот обврзник да намени дел од своите исплати за одредени цели²⁷, ниту пак треба да се дозволи употреба на одреден јазик при остварувањето на слободата на мисла²⁸. Опсегот на одредбата исто така не се проширува на оние прашања, како на пример, неможност за развод²⁹, наводи за дискриминаторен однос при примена на даночните регулативи³⁰,

¹⁹ *Ahmet Arslan и други против Турција*, §§44-52.

²⁰ *Kokkinakis против Грција*, §§31-33.

²¹ *Manoussakis и други против Грција*, §§36-53.

²² Види стр.47 подолу.

²³ *Купар против Турција* [GC], §§242-246.

²⁴ Види стр.52 подолу.

²⁵ *Cseriés против Унгарија* (одлука).

²⁶ *X против Германија* (1981) (но прашањето може да биде во рамките на опсегот на член 8). Спореди *Sabanchiyeva и други против Русија* (одлука) (одбивање да се вратат телата на наводните терористи убиени од страна на лицата задолжени за спроведување на законот: допуштено во согласност со член 3, 8 и 9, изделени или во врска со член 13 и 14).

²⁷ *С. против Обединетото Кралство* (еден Квекер одбивал да плати данок за воени цели; Комисијата забележа дека член 9 не може секогаш да го гарантира правото на однесување на јавни места (пример одбивање да се плати данок) на начин диктиран од верувањето); и *Alujer Fernández и Caballero García против Шпанија* (одлука) (неможност членовите на една црква да одвојат дел од нивниот данок на доход за поддршка на нивната црква, што им било овозможено на членовите на Римокатоличката црква, не претставува повреда на член 9 во врска со член 14: државата има одредена маргина на дозволено отстапување бидејќи не постои заедничка европска пракса).

²⁸ *Жумелме од Leeuw-St Pierre против Белгија*.

²⁹ *Johnston и други против Ирска*, §§62-63 (прашања разгледани според член 8, 12 и 14).

³⁰ *Darby против Шведска*, §§28-35 (жалба отфрлена врз основа на член 1 од Протоколот бр.1, во врска со член 14; Судот смета дека воспоставувањето на одредена црква во една

или одземање на материјалните ресурси на една верска организација³¹. Но, ако една држава ги надмине своите суштински обврски според член 9 и создаде *дополнителни* права кои спаѓаат во рамките на поширокиот опсег на слободата на религија или совест, таквите права се заштитени со член 14 во врска со член 9 против дискриминаторската примена на домашното законодавство³². Ова прашање е разгледано подолу³³.

Заштитата доделена со член 9 е во суштина прашање за кое европските држави треба да се погрижат во рамките на нивните судски надлежности, а со тоа, од самата одредба може да се изведе многу ограничена помош кога на поединецот му се заканува протерување во друга земја, кога се тврди дека постои реална опасност дека не би се почитувала слободата на религијата доколку лицето е вратено или протерано³⁴. Од друга страна, иако имиграционата контрола обично е прашање кое не спаѓа во опсегот на гаранциите на Конвенцијата, во одредени случаи, одбивањето да се дозволи влез на странец во една земја заради неговите религиозни верувања може да покрене прашања во согласност со член 9³⁵.

Што се подразбира под „мисла, совест и религија“?

Употребата на поимите „мисла, совест и религија“ (и „религија или верувања“ во став 2) укажува на потенцијално широкиот опсег на член 9, но судската пракса покажува дека малку потесен пристап е прифатен во пракса. На пример, „свесноста“ за припадност кон една малцинска група (и следствено на тоа, целта на барањето за заштита на културниот идентитет на една група³⁶) не покренува прашања во согласност со член 9. Ниту

држава не покренува ниту едно прашање врз основа на член 9, доколку членството е доброволно (§35)).

³¹ *Светите манастири против Грција*, §§86-87 (прашања разгледани врз основа на член 1 од Протоколот бр.1 бидејќи жалбата не се однесува на „предмети наменети за боженствени богослужби“).

³² *Црковен сојуз “Riječ Života” и други против Хрватска*, §§55-59 и 85-93 (нееднаква распределба на критериумите за правата за признавање на религиозните бракови како еднакви на граѓанските бракови и за воведување на верско образование во јавните училишта: прекршување на член 14 во врска со член 9, бидејќи, иако овие права не произлегуваат од Европската конвенција за човекови права, дискриминаторски мерки не се соодветни).

³³ На стр.70.

³⁴ *Z и T против Обединетото Кралство* (одлука) (Пакистански христијани кои се соочиле со депортирање во Пакистан: иако Судот не ја отфрли можноста дека исклучително член 9 може да се примени во случаите на протерување, беше тешко да се предвидат такви околности кои во секој случај не вклучуваат одговорност од член 3). Види исто така *Al-Nashif и други против Бугарија* (депортирање заради проповедање исламска религија без соодветно овластување: ако се утврди дека депортирањето претставува прекршување на член 8, нема потреба да се разгледува член 9).

³⁵ *Nolan и K против Русија*, §§61-75 (протерување на странски жител врз основа на активностите како член на Црквата на обединувањето: прекршување). Види исто така *Perry против Латвија*, §§51-66, разгледан подолу на стр.34; и *El Majjaoui и Stichting Touba Moskee против Холандија* (протерување) [GC], §§27-35 (поништување на дозволата за позицијата имам откако последователното барање за дозвола било успешно).

³⁶ *Sidiropoulos и други против Грција*, §41.

„верувањето“ е исто што и „мислењето“, бидејќи, за да спаѓаат во рамките на опсегот на член 9, личните верувања мора да задоволат два теста: прво, верувањето мора „да постигне одредено ниво на убедливост, сериозност, единство и важност“; и второ, самото верување мора да биде такво да може да се смета дека е во согласност со почитувањето на човековото достоинство. Со други зборови, верувањето мора да се однесува на „сериозен и важен аспект на човековиот живот и однесување“ и исто така мора да се смета за достоинствено за заштита во европското демократско општество³⁷. Верувањата во помогнато самоубиство³⁸ или јазични претпочитувања³⁹ или отстранување на човечки остатоци по смртта⁴⁰, не подразбираат „верувања“ во рамките на значењето на одредбата. Од друга страна, пацифизмот⁴¹, атеизмот⁴² и веганизмот⁴³ се вредносни системи, јасно опфатени со член 9. Исто така, се квалификува и политичката идеологија, како на пример, комунизмот⁴⁴. Меѓутоа, важно е да се истакне дека мешањето во гласното изразување на мислата или на свеста честопати се смета дека може да покрене прашања во рамките на опсегот на гаранцијата за слобода на изразување од член 10 или правото на здружување од член 11⁴⁵.

Голем дел од јуриспруденцијата се фокусира на религиозните верувања. Како и да е, на самиот почеток, важно е да се истакне дека исто така неверувањето, како и нерелигиозното верување, се заштитени со член 9:

Како што е предвидено во член 9, слободата на мисла, совест и религија е една од основите на „демократското општество“ во рамките на значењето на Конвенцијата. Таа, во својата религиозна димензија, е една од најзначајните елементи кои го сочинуваат идентитетот на верниците и нивното сфаќање за животот, но исто така, претставува скапоцена алатка за атеистите, агностиците, скептиците и неопределените лица. Плурализмот, кој не може да се одвои од едно демократско општество, и кој освојува со векови, зависи од неа.

Иако верската слобода главно претставува прашање на индивидуална совест, меѓу другото, исто така значи слобода да „се манифестира [сопствената] религија“. Обезбедувањето докази, со зборови и дела, е поврзано со постоењето на верски убедувања. Според член 9, слободата да се манифестира сопствената религија не е само применлива во заедница со други, „јавно“ и во рамките на кругот на оние со кои ја споделуваат истата вера, туку исто така може да се изрази „насамо“ или „во приватност“; покрај тоа, таа всушност го вклучува правото за обид да се убеди соседот, на пример, преку „предавање“, но ако не се успее во тоа, „слободата да се промени [сопствената] религија или вера“, предвидена во член 9, веројатно би останала неспроведена во пракса⁴⁶.

³⁷ *Campbell и Cosans против Обединетото Кралство*, §36.

³⁸ *Pretty против Обединетото Кралство*.

³⁹ Белгиски лингвистички случај, *Право*, §6.

⁴⁰ *X против Германија* (1981) (прашањето можеби спаѓа во рамките на опсегот на член 8).

⁴¹ *Arrowsmith против Обединетото Кралство*.

⁴² *Angelini против Шведска*.

⁴³ *C.W. против Обединетото Кралство*.

⁴⁴ *Hazar, Hazar и Acik против Турција*.

⁴⁵ Види на пример, *Vogt против Германија*.

⁴⁶ *Kokkinakis против Грција*, §31.

Се смета дека не е неопходно да се даде прецизно толкување на тоа што се подразбира под поимот „религија“. Всушност, Судот јасно призна дека не е задача на Судот да одлучи *in abstracto* дали еден систем на верувања и слични практики може да се смета за „религија“ или не⁴⁷.

На пример, во случајот *Kimlya и други против Русија*, се јавува прашањето дали Скиентолошката црква може да биде признаена како „религија“. Во случаи кога не постои европски консензус во врска со религиозниот карактер на еден систем (како на пример, во овој случај, скиентологијата), Судот „кој е чувствителен на субсидијарниот карактер на својата улога“ може едноставно да се потпре на ставот на домашните власти. Така, Скиентолошкиот центар, кој првично бил регистриран како нерелигиозен субјект, бил затворен заради религиозниот карактер на неговите активности. Повикувањето на таа основа за затворање на центарот е доволно за Судот да може да смета дека член 9 е вмешан⁴⁸. Се разбира, оние кои може да се сметаат за „главни“ религии се веќе прифатени како системи на верувања и спаѓаат во рамките на опсегот на заштита⁴⁹, но слично на тоа, опфатени се и мал број на варијанти на таквите вери⁵⁰. Постарите вери, како на пример, Друидизам, исто така се квалификувани⁵¹, како и религиозните движења од поново потекло, како на пример, Јеховините сведоци,⁵² сектата Месечина⁵³, движењето Osho⁵⁴ и Divine Light Zentrum⁵⁵. Но, дали движењето Wicca вклучува „религија“ се чини дека е оставено отворено во еден претходен случај, и така во случаи каде постои сомнеж во однос на ова прашање, од жалителот може да се очекува да утврди дали всушност навистина постои одредена „религија“⁵⁶.

Forum internum

Во самата основа, член 9 бара заштита од државната индоктринација на поединците, дозволувајќи чување, развој и подобрување и, на крајот, промена на личната мисла, совест и религија. Сето ова го вклучува она што често се нарекува *forum internum*⁵⁷. На пример,

намерата да се гласа за одредена партија во суштина претставува мисла ограничена на *forum internum* на еден гласач и нејзиното постоење не може да се докаже или негира сè додека не се манифестира преку чинот на гласање⁵⁸.

Толкувањето на текстот на член 9 укажува на тоа дека правата да се има идеи и да се променат истите се апсолутни права, поради тоа што став (2)

⁴⁷ *Kimlya и други против Русија*, §79.

⁴⁸ *Kimlya и други против Русија*, §§79-81.

⁴⁹ Види пример, *ISKCON и 8 други против Обединетото Кралство* (одлука)

⁵⁰ На пример, *Cha'are Shalom Ve Tsedek против Франција* [GC].

⁵¹ *Chappell против Обединетото Кралство*.

⁵² *Kokkinakis против Грција*.

⁵³ *X против Австрија* (одлука) (1981).

⁵⁴ *Leela Förderkreis e.V. и други против Германија*.

⁵⁵ *Omkarananda и Divine Light Zentrum против Швајцарија*.

⁵⁶ *X против Обединетото Кралство* (одлука) (1977).

⁵⁷ На пример, *Van den Dungen против Холандија*.

⁵⁸ *Лабуристичката партија на Грузија против Грузија*, §120.

предвидува дека „слободата да се манифестира сопствената религија или верувања“ може да биде ограничена само со домашното законодавство во одредени околности. Јасна импликација од текстот е дека слободата на мисла, совест и религија, која не вклучува манифестирање на верување не може да подлежи на мешање од страна на државата. Секако, мора да биде можно едно лице да напушти една вера или заедница⁵⁹. Во секој случај, може да биде тешко да се предвидат околностите, дури и во случај на војна или национална вонредна состојба⁶⁰, во кои државата би барала да се попречи самата суштина на правата да се имаат и да се променат личните убедувања. Меѓутоа, таквата ситуација не е целосно неразбирлива, иако единствениот пример кој постои во јуриспруденцијата се однесува на незаконско лишување од слобода на лица со цел да се „репрограмираат“ верувањата стекнати за време на нивното членување во една секта, Судот во Стразбур одлучи дека за да се утврди повреда на член 5, потребно е да се разгледаат сите прашања врз основа на член 9⁶¹.

Така, принудувањето едно лице да ги открие своите верувања може да го наруши овој аспект на гаранцијата, бидејќи „никој не може да биде принуден да ги открие своите мисли или да се придржува до една религија или верување“⁶². Оттука, барањето на лицата кои сакаат да дадат свечена изјава, а не заклетва во судската постапка која ги открива нивните верски убедувања не е во согласност со член 9⁶³. Се разбира дека, пописот во кој се бара откривање на религиозното верување или припадност го отвора прашањето за тоа кои легитимни државни цели би се исполниле со таквите податоци⁶⁴. Барањето да се открие верата во документите за лична идентификација не е во согласност со правото на поединецот да не мора да ја открие својата религија⁶⁵. Но, може да постојат два вида на околности во кои може да биде оправдано барањето за такво откривање. Прво, државата може да бара да се утврдат вредностите и верувањата на кандидатите за вработување во јавниот сектор врз основа на фактот што тие можат да имаат ставови кои не се во согласност со функцијата⁶⁶. Сепак, ваквата квалификација е сама по себе квалификувана, затоа што неуспехот да се назначи едно лице на работно место врз основа на верување може да вклучи мешање во слободата на изразување во согласност со член 10. На

⁵⁹ Види *Darby против Шведска*, споменат погоре на стр.9.

⁶⁰ Понатаму, член 15 од Европската конвенција за човекови права им дозволува на договорните држави, „во време на војна или друга вонредна состојба која го загрозува животот на нацијата“ да преземат мерки кои отстапуваат од нивните обврски во согласност со Конвенцијата „до степен кој стриктно го наметнува самата ситуација“, под услов таквите мерки да бидат во согласност со останатите нивни обврски според меѓународното право.

⁶¹ *Riera Blume и други против Шпанија*, §§31-35.

⁶² Комитет за човекови права, Општ коментар 22, член 18, CCPR/C/21/Rev. 1/Add (1993), став 3 (во однос на член 18 од Меѓународниот пакт за граѓански и политички права).

⁶³ *Dimitras и други против Грција*, §§76-78; види и *Alexandridis против Грција*, §§33-41.

⁶⁴ Harris, O'Boyle и Warbrick, *Право на Европската конвенција за човекови права* (второ издание, 2009 година), на стр.429.

⁶⁵ *Sinan Işık против Турција*, §§37-53 (лични карти со поле за податоци за „религија“ кое сепак може да се остави празно).

⁶⁶ *Vogt против Германија*, §§41-68 (откривање согласно член 10 и 11).

пример, во случајот *Lombardi Vallauri против Италија*, на еден универзитетски професор му било одбиено продолжувањето на договорот за работното место професор на еден теолошки универзитет затоа што се сметало дека тој има ставови кои не се во согласност со религиозната доктрина на универзитетот во кој работел 20 години. Утврдена е повреда на член 10 заради неуспехот на универзитетот и на домашните судови да објаснат како ставовите на жалителот можат да влијаат на интересите на универзитетот⁶⁷. Второ, лице кое бара да користи посебна привилегија која му е достапна во домашното законодавство врз основа на верувањето може да се очекува да ги открие и оправда своите верувања. На пример, ова може да се случи во однос на барањето за признавање на совесен приговор кон барањето за вршење на воена должност при што такво ослободување е предвидено во домашното законодавство⁶⁸. Исто така може да се јави и во други околности. Во случајот *Kosteski против „поранешна југословенска Република Македонија“*, жалителот е казнет затоа што не бил на своето работно место на денот на празнувањето на еден верски празник. Судот во Стразбур го утврди следново:

Доколку жалителот изјави жалба дека имало мешање во внатрешната сфера на верувањето затоа што од него се барало да ја докаже својата вера, Судот потсетува дека одлуките на [домашните] судови по жалбата на жалителот против дисциплинската казна која му била изречена, укажуваат дека жалителот не ја потврдил вистиноста на неговото тврдење дека е Муслиман и дека неговото однесување спротивно на тоа фрла сомнеж врз таквото тврдење, поради тоа што не постоеле видливи знаци дека тој ја практикува муслиманската вера или е дел од колективните муслимански богослужби. Иако ставот на државата во пресудата во врска со состојбата на внатрешните и личните верувања на граѓанинот е грозен и може несреќно да посочи на минати неславни прогонувања, Судот забележа дека ова е случај каде жалителот бара да ужива посебно право доделено од [домашното] законодавство кое предвидува дека Муслиманите може да празнуваат одредени денови. ...Што се однесува до вработувањето, со спогодбите со кои се утврдуваат посебните обврски и права меѓу работодавачот и работникот, Судот не смета дека е неразумно тоа што работодавачот може да го смета отсуството без дозвола или очигледното оправдување како дисциплински проблем. Кога работникот бара да се повика на одредено ослободување, не е неправно или не е во суштински конфликт со слободата на совест да се бара одредено ниво на потврда кога таквото барање се однесува на привилегија или право кое вообичаено не е достапно и, ако нема таква потврда, да донесе негативен заклучок⁶⁹. ...

Меѓутоа, квалификацијата „привилегија или право кое вообичаено не е достапно“ укажува на ограничена примена на ова начело. На пример, во однос на родителите кои сакаат нивните филозофски убедувања да бидат земени предвид при обезбедувањето на образование за нивните деца, образовните власти можеби нема да навлезат толку длабоко во верувањата на родителите. Ваква ситуација има во случајот *Folgerø и други*

⁶⁷ *Lombardi Vallauri против Италија*, §§43-56.

⁶⁸ Види *N. против Шведска* и *Rapinen против Финска*. Види стр.39 подолу.

⁶⁹ *Kosteski против „поранешна југословенска Република Македонија“*, §39.

против Норвешка, каде домашните договори кои им дозволуваат на родителите да се противат на одредени аспекти на образованието на нивните деца се сметаат за незадоволителни во однос на член 2 од Протоколот бр.1:

... услов за добивање делумно ослободување е родителите да дадат разумна основа за нивното барање. Судот забележа дека информациите за личните верски и филозофски убедувања се однесуваат на некои од најинтимните аспекти на приватниот живот. ... Наметнувањето обврска на родителите да откријат детални информации на училишните власти во врска со нивната религија и филозофски убедувања може да претставува прекршување на член 8 од Конвенцијата и веројатно исто така и на член 9. ... Составен дел на условот да се даде разумна основа е и ризикот што родителите може да се почувствуваат повикани да ги откријат интимните аспекти на нивните сопствени верски и филозофски убедувања пред училишните власти. Ризикот од таквата принуда е поприсутен во поглед на тешкотиите нагласени погоре за родителите при идентификувањето на деловите од предавањето за кои тие мислат дека се поистоветуваат со практикувањето на друга религија или придржувањето до друга животна филозофија. Покрај тоа, прашањето дали едно барање за ослободување е разумно очигледно претставува потенцијален терен за конфликт, ситуација која родителите можеби повеќе би сакале да ја избегнат со тоа што не би изјавиле желба за ослободување⁷⁰.

Иако не постои јасно упатување во текстот на член 9 на забраната за *принуда* да се има или прифати религија или вера (како што е случај во член 18 од Меѓународниот пакт за граѓански и политички права), прашања во однос на член 9 исто така може да се јават во ситуации во кои од лицата се бара да постапуваат против својата совест или верувања. На пример, во случајот *Buscarini и други против Сан Марино*, две лица кои биле избрани во парламентот требале да дадат религиозна заклетва пред Библијата како услов за нивно назначување на функцијата. Обвинетата влада се обиде да докаже дека изразот кој се користи („Се колнам во Светото Евангелие дека вечно ќе бидам верен и дека ќе го почитувам Уставот на Република...“) има, во суштина, повеќе историско и општествено, а не религиозно значење. Согласнојќи се со Комисијата дека „би било контрадикторно извршувањето на мандатот наменет да се претстават различни погледи на општеството во рамките на парламентот да подлежи на претходна изјава за посветеност на одреден систем на верувања“, Судот утврди дека наметнувањето на такво барање не може да се смета за „неопходно во демократското општество“⁷¹. Слично на ова, домашното законодавство може да не наметне обврска за поддршка на една верска организација преку оданочување без да се признае правото на едно лице да ја напушти црквата и на тој начин да се ослободи од таквото барање⁷². Сепак, ова начело не важи за општите правни обврски кои спаѓаат главно во јавната сфера, а со тоа даночните

⁷⁰ *Folgerø и други против Норвешка* [GC], §98.

⁷¹ *Buscarini и други против Сан Марино*, §§34-41, во §39.

⁷² *Darby против Шведска*, наведен погоре на стр.9.

обврзници може да не дозволат нивните исплати да бидат наменети за одредени цели⁷³.

Исто така, заштитата од принуда или индоктринација може да се спроведе и на други начини. На пример, според домашното законодавство може да се смета дека е соодветно да се побара заштита за лицата кои се сметаат ранливи на некој начин (без оглед дали врз основа на незрелост, статус или друго) од „несоодветен прозелитизам“, т.е. поттикнување или притисок да се промени религиозното верување кое може да се смета за несоодветно во конкретни околности на случајот⁷⁴. Покрај тоа, како што е истакнато, во согласност со член 2 од Протоколот бр.1, при обезбедувањето на образование, државата мора да ги почитува филозофските или верските убедувања на родителите, и на тој начин родителот може да спречи „индоктринација“ на своето дете во училиштето⁷⁵.

Манифестирање на религија или верување

Член 9 исто така нуди заштита на активностите тесно поврзани со *forum internum* на личното верување⁷⁶. Конкретното текстуално упатување на „слобода, поединечно или во заедница со други, јавно или во приватност, да се манифестира [сопствената] религија или верување, преку богослужби, подучување, практикување и обреди“ истакнува дека манифестирањето на верувањето е составен дел на заштитата доделена со гаранцијата. На пример, „обезбедувањето докази, со зборови и дела, е поврзано со постоењето на верски убедувања⁷⁷“. Меѓутоа, поради тоа што таквото „манифестирање“ на мисла, совест или религиозно верување, на моменти, може да се чини дека не може да се издвои од изразувањето на слобода или совест, што спаѓа во рамките на опсегот на гаранцијата за слобода на говор од член 10, мора да се внимава при одредувањето која гаранција треба да се примени.

Под поимот „манифестирање“ се подразбира согледување од страна на приврзаниците дека текот на активноста е на некој начин пропишан или потребен. Како што е истакнато, текстуалната дефиниција во став 1 се однесува на манифестирање преку „богослужби, подучување, практикување и обреди“. Што сè се квалификува како „манифестирање“ на религија или верување бара внимателна анализа, бидејќи како што истакна Комисијата во случајот *Arrowsmith против Обединетото Кралство*, поимот „не ја опфаќа секоја активност која е инспирирана или на која влијае една религија или верување⁷⁸“. Судската пракса јасно укажува на тоа дека таквите прашања, како на пример, прозелитизам, општо учество во животот на една верска заедница и колење на животни во согласност со верските

⁷³ *С. против Обединетото Кралство*.

⁷⁴ *Kokkinakis против Грција*, разгледан на стр.42 и подолу.

⁷⁵ *Kjeldsen, Busk Madsen и Pedersen против Данска*, разгледан подолу на стр.62. Види исто *Angelini против Шведска* и *С.Ј., Ј.Ј. и Е.Ј. против Полска* (одлука). Види стр.60 и подолу.

⁷⁶ *С.Ј., Ј.Ј. и Е.Ј. против Полска* (одлука).

⁷⁷ *Kokkinakis против Грција*.

⁷⁸ *Arrowsmith против Обединетото Кралство*.

одредби, се веќе опфатени со поимот. Меѓутоа, мора да се направи разлика меѓу една активност од клучно значење за изразување на една религија или верување, и друга која е главно *инспирирана* или дури *поттикната* од истата. Во случајот *Arrowsmith*, жалителот, кој бил пацифист, бил обвинет за делење летоци на војници. Летоците не се однесувале на промовирање на ненасилни средства за справување со политички прашања, туку ја критикувале владината политика во врска со граѓанските немири во еден дел од државата. Комисијата прифати дека сите јавни декларации кои ја промовираат идејата за пацифизам и повикуваат на прифаќање на заложба за верување во ненасилство се сметаат за „нормално и прифатено манифестирање на пацифистичкото верување“, но поради тоа што летоците за кои станува збор не ги одразиле само нејзините пацифистички вредности, туку и нејзините критички коментари за владината политика, нивното делење не може да се квалификува како „манифестирање“ на верување во согласност со член 9, дури и кога тоа е мотивирано од верувањето во пацифизмот⁷⁹. Слично, делењето на материјали против абортус надвор од клиниките не се смета дека вклучува изразување на религиозни или филозофски верувања, бидејќи во суштина вклучува убедување на жени да не абортираат⁸⁰. Оттука, потребно е да се води грижа при утврдувањето што се подразбира под поимот „манифестирање“, но, во такви случаи, мешањето во правото да се шират материјали од горенаведениот вид отвора прашања кои спаѓаат во рамките на гаранцијата за слобода на изразување од член 10.

Така, не секогаш е лесно да се утврди дали „богослужбите, подучувањето, практикувањето и обредите“ се пропишани или само мотивирани од верувањето. Одбивањето да се работи на одреден ден не може да се смета за манифестирање на религиозно верување, иако отсуството од работното место можеби е мотивирано од тоа⁸¹. Одбивањето да се одобри барањето за развод на поранешниот брачен другар врз основа на еврејскиот закон не вклучува манифестирање на верување,⁸² како и изборот на имиња за децата (иако може да е во рамките на опсегот на „мисла“ во смисла на член 9)⁸³. Секако, фактичките ситуации кои укажуваат на јасно мешање во правото на манифестирање на верувањето се повеќе вклучуваат „манифестирање“ во јавност, а не во приватност (на пример, преку наметнување на санкции за обид за менување на верата на други лица, или за носење религиозни симболи на универзитетите), но од клучно значење во оваа фаза е да се истакне дека не секоја активност во јавната сфера која може да се припише на индивидуалното убедување мора да е во рамките на опсегот на одредбата⁸⁴. Меѓутоа, многу од овие случаи укажуваат на клучната дилема во овој аспект на судската пракса: при утврдувањето дали

⁷⁹ *Arrowsmith против Обединетото Кралство*, §§71-72.

⁸⁰ *Van den Dungen против Холандија*. Види исто така *Knudsen против Норвешка* (одлука).

⁸¹ *X против Обединетото Кралство* (одлука) (1981); и *Kosteski против „поранешна југословенска Република Македонија“*, §38.

⁸² *D. против Франција* (1983).

⁸³ *Salonen против Финска*.

⁸⁴ *Van den Dungen против Холандија*.

одредена активност претставува „манифестирање“, или само е инспирирана од совеста или верувањето, може да бара потенцијално наметливо испитување на индивидуалното верување, а со тоа и наметнување во „*forum internum*“. Сега е очигледно дека постои некое отстапување или барем олеснување на пристапот во случајот *Arrowsmith*: на пример, се прифаќа дека носењето видливи знаци на религиозни верувања во училиштата треба да се смета како ограничување на слободата да се манифестира верата⁸⁵, пристап со кој исто така се избегнува мешање во теолошките прашања.

Колективен аспект на член 9

Исто како и оние елементи на гаранцијата кои се поврзани со *forum internum* и со индивидуалното манифестирање на мисла, совест и религија, член 9 го заштитува манифестирањето на верувањето заедно со други, во приватност и јавно, бидејќи текстот на став (1) јасно укажува дека, „манифестирањето“ на верувањето може да биде „поединечно или во заедница со други“ и на тој начин може да се јави и во приватната и во јавната сфера. Богослужбите заедно со други можеби се најочигледната форма на колективно манифестирање. Иако, овде други одредби од Конвенцијата може да бидат релевантни, или при толкувањето на член 9 во поглед на овие барања, или како посоодветна одредба, за да се утврди конкретното прашање. На пример, пристапот до местата за богослужби и ограничувањата на можноста на приврзаниците да учествуваат на служби или обреди ќе поттикнат размислувања во однос на член 9⁸⁶, и на тој начин, во ваквите случаи, член 9 треба да се толкува во смисла на заштитата предвидена со член 11. Понатаму, поради тоа што на една верска заедница мора да и се гарантира пристап до судот за да ги заштити своите интереси, член 6 исто така може да има суштинско значење. Тесна меѓусебна поврзаност на овие три одредби е забележана од страна на Судот во случајот *Митрополитска црква на Бесарабија против Молдавија*:

... бидејќи верските заедници традиционално постојат во форма на организирани структури, член 9 мора да се толкува во смисла на член 11 од Конвенцијата, кој го штити асоцијативниот живот од неоправдано мешање од страна на државата. Од таа гледна точка, правото на верниците на слобода на религија, која го вклучува правото да се манифестира сопствената религија во заедница со други, го опфаќа очекувањето дека на верниците ќе им биде дозволено да се здружат слободно, без произволна државна интервенција. Всушност, автономното постоење на верските заедници е неопходно за плурализмот во едно демократско општество и со тоа претставува клучно прашање за заштитата која ја предвидува член 9.

⁸⁵ Види, на пример, *Aktas против Франција* (одлука) (протерување од училиште заради одбивање да се отстранат разни религиозни симболи). Види стр.44 подолу.

⁸⁶ *Кипар против Турција* [GC], §§241-247 (ограничувањата на движењето, вклучително и на пристапот до местата за богослужби, ја скратуваат можноста да се почитуваат религиозните верувања).

Покрај тоа, еден од начините да се оствари правото на манифестирање на сопствената религија, особено за верската заедница, во својата колективна димензија, е можноста да се обезбеди судска заштита на заедницата, нејзините членови и нејзиниот имот, така што член 9 не смее да се гледа само во смисла на член 11, туку и во смисла на член 6⁸⁷.

Заштитата доделена за колективниот аспект на слободата на мисла, совест и верување од член 9 е прикажана пред се во случаи во кои државните власти се обиделе да се вмешает во внатрешната организација на верските заедници. Подолу се разгледани релевантни случаи⁸⁸.

Кога индивидуалните и колективните аспекти на член 9 можат да бидат во конфликт, главно, соодветно е да се смета дека колективното, а не индивидуалното манифестирање на верувањето треба да преовлада, заради тоа што „една црква претставува организирана верска заедница заснована на исти или барем значително слични погледи“, со што самата верска организација „е заштитена во своите права да ја манифестира својата религија, организира и спроведува богослужби, подучување, практикување и обреди, и е слободна да искажува и спроведува единство во врска со овие прашања“. Како последица на тоа, би било тешко за еден член на свештенството да тврди дека има право да ги манифестира сопствените индивидуални верувања на начин спротивен на стандардната пракса на неговата црква⁸⁹. (Во секој случај, активноста за која се изјавува жалба мора да вклучи извршување од страна на државна власт, а не активност преземена од страна на црковниот орган. Така, кога спорот се однесува на прашање како на пример, употреба на литургија, нема да се бара одговорност од државата, бидејќи тоа вклучува прашање на внатрешна црковна администрација покренато од орган кој не е владина агенција⁹⁰. Ова важи дури и за случаи во кои засегнатиот религиозен орган, признаен според домашното законодавство, ужива одреден статус на утврдена црква.⁹¹)

Колективниот аспект на член 9 и признавањето на статусот „жртва“

Овој колективен аспект на член 9 е всушност нагласен со признавањето дека црквата или друга верска организација може да воспостави статус „жртва“ во рамките на значењето на член 34 од Конвенцијата. Со други зборови, заради исполнување на критериумите за допуштеност, за црквата може да се смета дека има право да го оспори мешањето во почитувањето на религиозното верување кога може да покаже дека носи предизвик со репрезентативен капацитет во име на своите членови.⁹² Но, признавањето

⁸⁷ *Митрополитска црква на Бесарабија против Молдавија*, §118.

⁸⁸ На стр.57 и подолу.

⁸⁹ *X против Обединетото Кралство* (одлука) (1981). Види исто така *Knudsen против Норвешка* (одлука).

⁹⁰ *Finska församlingen i Stockholm и Teuvo Hautaniemi против Шведска*.

⁹¹ *X. против Данска* (одлука) (1976).

⁹² Види, на пример, *X и Скиентолошката црква против Шведска* (одлука); и *Католичката црква во Хања против Грција*, §31.

на репрезентативен статус нема да се прошири и на трговското тело. Во случајот *Kustannus OY, Vapaa ajatteliija AB и други против Финска*, првиот жалител е друштво со ограничена одговорност, вториот е регистрирано поврзано здружение (на „слободни мислител“), а третиот е директор на компанијата-жалител и член на една од подружниците на здружението-жалител. Компанијата-жалител е основана со главна цел да издава и продава книги кои ги отсликуваат и промовираат целите на филозофското движење. Компанијата треба да плати црковен данок, барање поддржано од домашните судови, бидејќи компанијата е трговско претпријатие, а не верска заедница или јавна услужна организација. При одлучувањето дали делот од жалбата, кој наводно претставува прекршок на правата на член 9, е очигледно неоснован, Комисијата го забележа следново:

Комисијата потсети дека во согласност со вториот дел од член 9 став 1, општото право на слобода на религија вклучува, меѓу другото, слобода да се манифестира религија или „верување“, поединечно или „во заедница со други“, јавно или во приватност. Затоа, Комисијата не го исклучува фактот дека здружението-жалител е во основа способно да поседува и остварува права во согласност со член 9 став 1. Сепак, жалбата пред Комисијата главно се однесува на обврската на компанијата-жалител да плати даноци наменети за активностите на црквата. Формата на компанијата можеби е намерен избор од страна на здружението-жалител и неговите подружници заради извршувањето на дел од активностите на слободните мислител. Сепак, за целите на домашното законодавство, овој жалител е регистриран како корпоративно тело со ограничена одговорност. Како такво, во основа, според домашното законодавство, треба да плаќа данок како и сите останати корпоративни тела, без разлика на основната цел на неговите активности на сметка на неговите врски со здружението-жалител и неговите подружници и без оглед на крајниот примател на собраните даночните приходи. На крајот, не е докажано дали здружението-жалител е спречено да ги извршува трговските активности на компанијата во свое име⁹³.

Покрај тоа, признавањето на репрезентативен статус во однос на здружение на членови се чини дека само укажува на религиозно верување, а не на наводите за мешање во мислата или совеста. Во случајот *Verein "Kontakt-Information-Therapie" и Hagen против Австрија*, здружението-жалител е приватна непрофитна организација која работи со центрите за рехабилитација на корисници на дрога. Спорот се однесува на барањето наметнато на терапевтите да обелоденат информации во врска со нивните клиенти, барање карактеризирано од страна на жалителите како прашање на совест. За Комисијата, овој дел од жалбата е *ratione personae* одбиен:

... здружението не тврди дека е жртва на прекршување на неговите права од Конвенцијата. Покрај тоа, правата првично повикани, т.е. правото на слобода на совест според член 9 од Конвенцијата и правото едно лице да не подлежи на деградирачко однесување или казнување (член 3), според нивниот карактер, не се предмет на остварување од страна на правно лице, како на пример, приватно здружение. Доколку член 9 е доведен во прашање, Комисијата смета дека мора да се направи разлика во овој поглед меѓу

⁹³ *Kustannus OY, Vapaa ajatteliija AB и други против Финска*.

слободата на совест и слободата на религија, кои исто така можат да бидат остварени од страна на една црква како такви⁹⁴...

Ограничувања на опсегот на член 9

Опсегот на член 9 не може премногу да се прошири. Не ги вклучува, на пример, прашањата како неможност за развод⁹⁵, ширење на информации со кои се убедуваат жените да не аборттираат⁹⁶ или утврдување дали продажбата на социјални станови со цел да се зголемат изборните шанси на една политичка партија вклучува намерно недолично однесување од страна на еден политичар⁹⁷. Ниту верувањето во помогнато самоубиство не се квалификува како религиозно или филозофско верување, туку како посветеност на начелото на лична автономија, кое посоодветно може да се разгледа врз основа на член 8, како што Судот во Стразбур јасно укажа во случајот *Pretty против Обединетото Кралство*:

Судот не се сомнева во цврстината на ставовите на жалителот во врска со помогнатото самоубиство, но забележа дека сите мислења или убедувања не сочинуваат верување во смисла заштитена со член 9 §1 од Конвенцијата. Неговите тврдења не вклучуваат форма на манифестирање на религија или верување преку богослужби, подучување, практикување или обреди како што е опишано во втората реченица од првиот став. ... До степен до кој ставовите на жалителот ја отсликуваат нејзината посветеност на начелото на лична автономија, нејзиното тврдење е повторување на жалбата покрената во согласност со член 8 од Конвенцијата⁹⁸.

Понатаму, како што е нагласено, исто така е неопходно во многу случаи да се разгледа дали е посоодветно да се разгледа една жалба врз основа на друга одредба од Конвенцијата. На пример, одземањето на материјалните ресурси на една верска организација се смета дека не спаѓа во рамките на опсегот на член 9, туку отвора прашања за заштита на имотот врз основа на член 1 од Протоколот бр.1⁹⁹. Слично, одбивањето да му се додели на едно лице ослободување од плаќање на црковен данок врз основа на нерегистрација може подобро да се разгледа во смисла на правото на сопственост во врска со забраната за дискриминација за уживање на гаранциите на Конвенцијата, а не како прашање на совест или религија¹⁰⁰. Тврдењето дека одбивањето да се прифати брак со малолетна девојка, што е дозволено со исламскиот закон, вклучува мешање во манифестирањето на верување и се смета дека не спаѓа во рамките на опсегот на член 9, туку на член 12¹⁰¹.

⁹⁴ *Verein "Kontakt-Information-Therapie" и Hagen против Австрија* (одлука).

⁹⁵ *Johnston и други против Ирска*, §63.

⁹⁶ *Van den Dungen против Холандија* (одлука).

⁹⁷ *Porter против Обединетото Кралство* (одлука).

⁹⁸ *Pretty против Обединетото Кралство*, §82.

⁹⁹ *Светите манастири против Грција*.

¹⁰⁰ *Darby против Шведска*, §§30-34 види исто така забелешка, стр.9 погоре.

¹⁰¹ *Khan против Обединетото Кралство* (одлука).

Прашање 2: Дали има било какво мешање во правата од член 9?

Откако ќе се докаже дека прашањето спаѓа во опсегот на член 9, жалителот треба да утврди дали има „мешање“ во неговите права од член 9. Како што е наведено погоре, „мешањето“ е различно од „прекршувањето“: утврдувањето дали има „мешање“ во правата на лицето единствено води до натамошно разгледување врз основа на став 2 дали ова „мешање“ е оправдано или не во одредени околности. „Мешањето“ во правата на лицето обично вклучува преземање на мерки од страна на државните власти; исто така може, во случаи каде што се прифаќа позитивна обврска од страна на државните власти, да го вклучи неуспехот да се преземат некои неопходни постапки. (Како што е истакнато погоре, од суштинско значење е оспорената активност да вклучи активност од *државата*, а не од црковниот орган: прашањата на внатрешната црковна администрација не вклучуваат извршување од страна на државна власт, дури и во случаи каде црквата се прифаќа како воспоставена црква¹⁰². Меѓутоа, дури и таму каде оспорената постапка е на верската организација, домашните судови можеби треба да ги отсликаат очекувањата на Конвенцијата во нивните одлуки, прашање кое е дополнително разгледано подолу¹⁰³.) Потоа, како општо начело, државните власти треба да заземат став на неутралност во однос на религиите, верите и верувањата¹⁰⁴. Таквата обврска е својствена за плуралистичкото демократско општество. Поточно, ниту една проценка на законитоста на религиозните верувања или на начините на кои тие верувања се изразуваат не е во согласност со член 9:

но за многу исклучителни случаи, правото на слобода на религија гарантирано со Конвенцијата исклучува било каква дискреција во делот на државата да утврди дали религиозните верувања или средствата кои се користат за да се изразат таквите верувања се легитимни¹⁰⁵.

Можеби не е тешко да се утврди во пракса дали има „мешање“ во правата на лицето или на верската организација. Казните изречени за лицата заради прозелитизам¹⁰⁶ или носење на делови од религиозна облека¹⁰⁷ вклучуваат „мешање“, како и ограничувањето на пристап до места за богослужби и на можноста приврзаниците да учествуваат во верски обреди¹⁰⁸ или одбивањето да се даде потребно официјално признавање на црквата¹⁰⁹. Соодветно е да се смета дека етикетирањето на верската заедница како „секта“ може да има штетно влијание врз организацијата¹¹⁰. Меѓутоа, секоја ситуација која вклучува конфликт меѓу државните власти и

¹⁰² Види стр.19, погоре.

¹⁰³ На стр.27 и подолу.

¹⁰⁴ Види, на пример, *Ivanova против Бугарија*, разгледан на стр.27 подолу.

¹⁰⁵ *Hasan и Chaush против Бугарија* [GC], §78.

¹⁰⁶ *Kokkinakis против Грција*, разгледан подолу на стр.42.

¹⁰⁷ Види стр.44 подолу.

¹⁰⁸ *Кипар против Турција* [GC], §§241-247 (ограничувањето на движење, вклучувајќи и пристап до места за богослужби, ја ограничува можноста да се почитуваат религиозните верувања).

¹⁰⁹ Разгледан на стр.50 подолу.

¹¹⁰ *Leela Förderkreis e.V. и други против Германија*, §84, разгледан подолу на стр.51.

јасните и искрени убедувања на поединците, не дозволува да се донесе заклучок дека има „мешање“ во правата од член 9. Во слични случаи, на пример, *Valsamis против Грција* и *Efstathiou против Грција*, учениците, Јеховини сведоци, се казнети затоа што не присуствувале на парадите по повод националниот ден на државата заради нивното верување (и заради верувањето на нивните семејства) дека таквите настани не се во согласност со нивниот цврсто утврден пацифизам. Судот во Стразбур смета дека карактерот на овие паради вклучува јавна прослава на демократијата и човековите права, и дури ако се земе предвид вклучувањето на воениот персонал, не може да се смета дека парадите ги навредуваат пацифистичките убедувања на жалителите¹¹¹. Ваквите случаи ја покажуваат повремениот тешкотија која може да се јави при утврдувањето дали постои „мешање“. Проценките исто така може да бидат спорни: овде, судиите со издвоено мислење не препознаа било каква основа за да сметаат дека учеството на јавен настан кое има за цел да покаже солидарност со симболика што е анатема за личното религиозно верување може да се смета за „неопходно во едно демократско општество“.

Позитивни обврски

Во согласност со член 1 од Европската конвенција за човекови права, договорните држави се обврзуваат „на сите лица да им ги обезбедат во рамките на нивната судска надлежност“ правата и слободите предвидени во Конвенцијата и нејзините протоколи. Следствено, државата најпрво има негативна обврска да се воздржи од мешање во заштитените права. На пример, оваа негативна обврска се одразува во јазикот кој се користи во член 9 кој предвидува дека „слободата да се манифестира сопствената религија или верувања е предмет на такви ограничувања, како на пример...“. Меѓутоа, општата обврска да се обезбедат правата не е ограничена на барањето државите да се воздржат од мешање во заштитените права: исто така може да и наметне на државата обврска да преземе активни мерки. Гаранциите наведени во Европската конвенција за човекови права мора да бидат практични и ефикасни права. Оттука, јуриспруденцијата на Судот во Стразбур ја содржи идејата за „позитивна обврска“, т.е. одговорност наметната на државата да преземе одредени мерки со цел да ги заштити правата на поединците.

Основното начело за позитивни обврски во судската пракса е должноста на државните власти да осигураат дека постои верска слобода во рамките на духот на плурализмот и заемната толеранција. На пример, можеби треба властите да се вклучат во „неутрално посредување“ за да им помогнат на групите да ги решат внатрешните спорови во рамките на верските заедници¹¹². Исто така може да се очекува домашните спогодби да им дозволат на верските приврзаници да ја практикуваат својата вера во согласност со барањата за исхрана, иако обврската може да биде

¹¹¹ *Valsamis против Грција*, §§37-38; и *Efstathiou против Грција*, §§38-39.

¹¹² Врховен свет совет на муслиманската заедница против Бугарија.

ограничена на обезбедување на разумен пристап до храната, а не пристап до местата за ритуална подготовка на месото¹¹³. Покрај тоа, властите мора да реагираат соодветно за да ги заштитат приврзаниците на религиозните верувања од религиозно мотивирани напади, и во случај на напад, да постапат разумно во такви околности, да соберат и обезбедат докази, да ги истражат сите практични средства за откривање на вистината и да донесат целосно оправдани, непристрасни и објективни одлуки, без да испуштат сомнителни факти кои може да укажат на религиозно предизвикано насилство¹¹⁴. Сепак, не се смета дека е неопходно да се преземат мерки со кои ќе му се дозволи на работникот да направи договор за да добие дозвола да учествува во верски обреди¹¹⁵, иако товарот ставен врз работодавачот (доколку постои таква должност) веројатно не е сериозен во повеќето случаи.

Оттука, не секогаш е очигледно дека постои позитивна обврска да се заштити мислата, совеста или религијата. При одлучувањето поопшто дали произлегува позитивна обврска или не, Судот во Стразбур ќе се обиде да „ја има предвид правичната рамнотежа која мора да постои меѓу општиот интерес на заедницата и спротивставените приватни интереси на засегнатиот поединец или поединци“¹¹⁶. Покрај тоа, Судот во Стразбур не прави секогаш јасна разлика меѓу *обврската* да се преземат мерки и одобрувањето на државна постапка која е преземена на домашно ниво со цел унапредување на заштитата на верувањето. Со други зборови, се чини дека постои важна разлика меѓу одобрувањето од страна на Судот во Стразбур на домашните мерки кои се преземени со цел да се унапреди верувањето и случаите во кои е утврдено дека непреземањето на мерки за заштита на верувањето вклучува мешање.

Дали постапката е задолжителна или само дозволена секогаш зависи од околностите. Ситуацијата во која државата активно интервенира во државните договори на една верска заедница за да го реши конфликтот меѓу верниците може да вклучи ослободување од позитивната обврска која произлегува од член 9. Кога ова вклучува само „неутрално посредување“ во спорови меѓу различни спротивставени религиозни групи, нема мешање во правата од член 9, како што може да се види во случајот *Врховен свет совет на муслиманската заедница против Бугарија*. Меѓутоа, мора да се разгледа карактерот на таквата интервенција внимателно, затоа што постапката која оди подалеку од само „неутрално посредување“ всушност вклучува мешање во правата од член 9. Во овој случај станува збор за напори направени од страна на обвинетата влада за решавање на долготрајните и постојани поделби предизвикани од конфликтите од

¹¹³ *Cha'are Shalom Ve Tsedek против Франција* [GC], разгледан подолу на стр.30.

¹¹⁴ 97 члена од *Gldani Congregation of Jehovah's Witnesses и 4 други против Грузија*, §§138-142 (групен напад врз собир на Јеховини сведоци од страна на православни верници, вклучувајќи и насилни напади и уништување на религиозни артефакти, полицијата не сакала да интервенира или истражува и направен е мал обид да се покрене кривична постапка: прекршување на член 14 во врска со член 3 и 9).

¹¹⁵ Разгледан на стр.25 и подолу.

¹¹⁶ На пример, *Dubowska и Skup против Полска*.

политичка и лична природа во рамките на муслиманската верска заедница. Прашањато во суштина е дали промената на верското раководство е резултат на непотребен државен притисок, а не исход од одлуката која слободно ја донела заедницата:

Владата тврди дека властите само посредувале меѓу спротивставените групи и помогнале во процесот на обединување бидејќи имале должност според уставот да обезбедат верска толеранција и мирни односи меѓу групите на верници. Судот смета дека државите имаат таква должност и дека при исполнувањето на таа должност можеби ќе биде потребно да се вклучат во посредување. Неутралното посредување меѓу групите на верници во основа не претставува мешање од страна на државата во правата на верниците во согласност со член 9 од Конвенцијата, иако државните власти мора да бидат внимателни во оваа особено сериозна област.

Овде, Судот во Стразбур одлучи дека властите активно бараат повторно обединување на поделените заедници со преземање на мерки за присилно наметнување на единствено раководство против волјата на едно од двете спротивставени раководства. Ова е повеќе од „неутрално посредување“ и на тој начин вклучува мешање во правата на член 9¹¹⁷. Таквите случаи исто така посочуваат заемно дејство на слободата на религија и слободата на здружување: член 9 кога се толкува во смисла на член 11

го опфаќа очекувањето дека на (таквата) заедницата и е дозволено да функционира мирно, без произволна државна интервенција¹¹⁸.

Вработувањето и слободата на мисла, совест и религија

Во делот на вработувањето, заштитата предвидена со член 9 е на некој начин ограничена. Судот во Стразбур докажа дека главно не сака да прифати ниту една позитивна обврска во делот на работодавците да преземат мерки за да го олеснат манифестирањето на верувањето, на пример, со организирање на ослободување од обврските за да му се дозволи на поединецот да учествува во богослужба во одредено време или на одреден начин. Работниците имаат обврска да ги почитуваат правилата со кои се регулира работното време, а отпуштањето од работа заради отсуство на работното место за време на верски празници не отвора прашање кое е во рамките на опсегот на член 9¹¹⁹. Оправдувањето за ваквиот пристап е доброволниот карактер на вработувањето и начелото дека работникот кој ја напушта својата работа може да ги следи сите

¹¹⁷ *Врховен свет совет на муслиманската заедница против Бугарија*, §§76-86 во §§79 и 80, разгледан подолу на стр.58.

¹¹⁸ *Врховен свет совет на муслиманската заедница против Бугарија*, §73.

¹¹⁹ *Konttinen против Финска* (одлука). Види исто *Stedman против Обединетото Кралство* (одлука). Види исто *Московски Јеховини сведоци против Русија*, §§170-182 (одбивање за повторно регистрирање на верско здружение и негово распуштање заради согледаните ограничувања наметнати од верувањето врз верниците и покрај уверувањата дека тие самите си имаат утврдено место на вработување: прекршок, Судот исто така забележа дека доброволната работа или работата со скратено работно време или мисионерските активности не се спротивни на Европската конвенција за човекови права).

обреди кои смета дека се неопходни. Ова се однесува и на вработувањето во јавниот сектор. Во случајот *Kalaş против Турција*, Судот во Стразбур смета дека еден член на вооружените сили доброволно ги прифатил ограничувањата на неговата можност да ги манифестира своите верувања кога стапил на воена должност врз основа на потребите на воениот живот (иако во овој случај Судот не беше убеден дека жалителот бил спречен да ги врши своите верски обреди):

Со изборот на воена кариера [жалителот] прифатил, по сопствена желба, систем на воена дисциплина кој по својот карактер подразбира можност за поставување на ограничувања на правата и слободите на членовите на вооружените сили кои не може да им се наметнат на граѓанските лица. Државите може да усвојат, за своите војски, дисциплински прописи кои забрануваат ваков или таков вид на однесување, особено однесување штетно за дадената наредба која ги одразува барањата на воената служба. Не е спорно дека жалителот, во рамките на ограничувањата наметнати со барањата на воениот живот, можел да ги исполни своите обврски кои претставуваат нормални форми преку кои еден Муслиман ја практикува својата религија. На пример, тој можел да се моли пет пати во денот и да извршува други свои религиозни должности, како на пример, Рамадански пости и присуство на петочните молитви во џамија. Одлуката на Врховниот воен совет не била донесена врз основа на религиозните мисли и верувања [на жалителот] или врз основа на начинот на кој тој ги извршувал своите религиозни должности, туку врз основа на неговото однесување и став. Според турските власти, ваквото однесување било спротивно на воената дисциплина, како и начелото на секуларизам. Судот соодветно одлучи дека задолжителното пензионирање на жалителот не претставува мешање во правото гарантирано со член 9, бидејќи не е поттикнато од начинот на кој жалителот ја манифестирал својата религија¹²⁰.

Накучо, ако нема посебни карактеристики прифатени како да имаат посебна тежина, неусогласеноста меѓу договорните или други должности и личното верување или принцип обично не покренува прашање според член 9, и на тој начин постапката преземена како резултат на намерно непочитување на професионалните должности веројатно не претставува мешање во правата на поединецот¹²¹. Имено, во однос на одредени функции во јавниот сектор, се применуваат две дополнителни ограничувања на остварувањето на слободата на мисла, совест и религија. Прво, „за да ја врши својата улога на неутрален и непристрасен организатор за остварување на религиозните верувања, државата може да одлучи да им наметне на своите активни или идни државни службеници, кои треба да поседуваат дел од нејзиното суверено овластување, должност да се воздржат од учество“ во активностите на религиозните движења¹²². Второ, една држава може да побара да се утврдат вредностите и верувањата на кандидатите за вработување во јавниот сектор или може да ги разреши врз основа на фактот што нивните ставови не се во согласност со нивната служба¹²³.

¹²⁰ *Kalaş против Турција*, §§28-31.

¹²¹ *Cserjés против Унгарија* (одлука).

¹²² *Refah Partisi (Партија на благосостојба) и други против Турција* [GC], §94.

¹²³ *Vogt против Германија*, §§41-68 (разрешување во согласност со член 10 и 11).

Сепак, се применуваат и одредени опомени. Таквата постапка може да резултира во неоправдано мешање во другите права од Конвенцијата, како на пример, правото на слобода на изразување според член 10¹²⁴. Исто така може да претставува индиректна дискриминација на основа на верување¹²⁵. Покрај тоа, државата мора да остане неутрална. Во случајот *Ivanova против Бугарија*, разрешувањето на жалителот од непрофесорското работно место во едно училиште заради нејзиното членство во евангелистичка христијанска група на која државата и забранила да се регистрира, а која продолжила да ги извршува своите активности тајно и покрај постојаното официјално и медиумско малтретирање, се смета дека вклучува повреда на член 9. Бил извршен голем притисок врз жалителот да даде отказ, но на крајот, таа била разрешена наводно заради неисполнување на условите за нејзиното работно место како резултат на потребата на училиштето носителот на тоа работно место да има универзитетска диплома. Меѓутоа, Судот утврди дека вистинската причина за разрешувањето е примената на политика на нетолеранција кон членовите на оваа евангелистичка група, и смета дека постои прекршување на гаранцијата¹²⁶.

Судот во Стразбур исто така разгледа случаи кои вклучуваат разрешување на поединци вработени од страна на верски здруженија. Се применува општото начело: така, еден член на свештенството на една утврдена црква не треба само да ги исполнува религиозните, туку исто така и секуларните должности, и не смее да се пожали ако вторите се во конфликт со неговите лични верувања, бидејќи неговото право да се откаже од својата служба претставува крајна гаранција на неговата слобода на совест¹²⁷. Меѓутоа, другите гаранции од Конвенцијата може да се применат, бидејќи во случаи во кои лицето е разрешено од работата во една верска организација врз основа на неусогласеност на праксата со проповедањето на верувањата на црквата, можеби е потребно да се направи внимателна проценка за тоа дали државните власти ја извршуваат позитивната обврска врз тоа лице за да го обезбедат правото на почитување на приватниот и семејниот живот во согласност со член 8. Овде, домашните судови треба да осигураат дека гаранциите на Конвенцијата се „практични и ефикасни“ отсликувајќи го тоа во нивните определби. Иако автономијата на верските заедници е заштитена од непотребно мешање на државата според член 9 толкуван во контекст на заштита на слободата на собирање и здружување од член 11, сепак домашните судови и трибунали мора да осигураат дека основите за

¹²⁴ Види, на пример, *Lombardi Vallauri против Италија*, разгледан погоре на стр.14.

¹²⁵ *Thlimmenos против Грција* [GC], разгледан на стр.74 подолу.

¹²⁶ *Ivanova против Бугарија*, §§81-86.

¹²⁷ *Knudsen против Норвешка* (одлука). Види исто, на пример *Rommelfanger против Германија* (одлука) (разрешување на доктор вработен во Римокатоличка болница заради изразување на ставови за абортус кои не се во согласност со предавањето на црквата: недопуштено според член 10); и *Siebenhaar против Германија*, §§36-48 (договор како помошник во градинка, бидејќи Протестантската црква јасно укажа дека неусогласените верски активности исто така не се во согласност со вработувањето: нема повреда на член 9).

разрешување ги земаат предвид очекувањата на Конвенцијата врз основа на член 8, особено во случаи во кои работникот кој е разрешен од страна на верската организација има ограничени можности за наоѓање на ново работно место. Слични случаи, како на пример, *Obst против Германија* и *Schüth против Германија* ја прикажуваат истата идеја. Во случајот *Obst*, европскиот директор за односи со јавноста на Мормонската црква ја изгуби работата заради прељуба која самиот ја признал; во случајот *Schüth*, органистот и хорски диригент на Римокатоличката парохија бил разрешен откако било откриено дека тој и неговиот нов партнер очекуваат дете, по разделбата со својата сопруга. Во случајот *Obst*, Судот се согласи со одлуката на домашниот суд дека разрешувањето на жалителот врз основа на неговата сопствена одлука да го признае своето неверство може да се смета за неопходна мерка која има за цел да го зачува кредибилитетот на црквата, бидејќи жалителот треба да е свесен за договорната важност на брачната верност за неговиот работодавач и за неодобрувањето на вонбрачни односи заради зголемените обврски на верност кои тоа работно место ги бара. Во овој случај, домашните судови исто така ја разгледале можноста за помалку сериозна казна, како и степенот на веројатност дека жалителот би нашол друга работа¹²⁸. Спротивно на тоа, во случајот *Schüth*, Судот смета дека има прекршување на член 8 бидејќи судовите кои постапуваат по случаи во врска со вработување не успеале да воспостават правилна рамнотежа меѓу интересите на црквата како работодавач и правото на жалителот да се почитува неговиот приватен и семеен живот. Во пресудата на домашните судови не е споменат неговиот *де факто* семеен живот, тие едноставно го повториле мислењето на црквата дека нејзиниот кредибилитет би бил нарушен доколку не дојде до негово разрешување. Ова беше случај иако домашните судови исто така прифатиле дека засегнатото работно место не е такво во кое сериозно непристојно однесување е во целост несоодветно за продолжување на работниот однос (како што би бил случајот на работниците чија одговорност вклучува, на пример, советување или верско подучување). Иако договорот за вработување го ограничува правото на жалителот да се почитува неговиот приватен живот до одреден степен бидејќи наметнува обврска за верност кон црквата, таков договор не може да се гледа како двосмислен потфат да се живее живот на апстиненција во случај на разделба или развод. Покрај тоа, во овој случај се смета дека шансите на жалителот да најде друго вработување се ограничени¹²⁹.

Оддавање должно признавање на верските практики

Постои можност да се наметне позитивна обврска во одредени случаи која предвидува да им се овозможи на верските заедници да ја остварат слободата на богослужење или на друг начин да ја „манифестираат“ својата вера преку подучување или други видови на обреди. Потребно е секогаш

¹²⁸ *Obst против Германија*, §§39-53.

¹²⁹ *Schüth против Германија*, §§53-75.

внимателно да се испитаат фактите на секој случај. На пример, неуспехот да и се даде на една верска заедница пристап до месо од животни заклани во согласност со верски прописи, може да вклучи мешање во член 9. Но, како што е јасно наведено во пресудата за случајот *Cha'are Shalom Ve Tsedek против Франција*, тоа е повеќе прашање на пристап до таквото месо, а не овластување за да се изврши ритуално колење, што се чини дека е од суштинско значење. Во овој случај, еден религиозен орган се обиде да го оспори фактот што властите одбиле да дадат потребна дозвола за да му се овозможи на тој религиозен орган да го изврши колењето на животните заради нивно консумирање во согласност со неговите ултраправославни верувања. Една еврејска организација, од друга страна, добила одобрување за колење на животни во согласност со обредите на организацијата кои само малку се разликувале од оние на здружението-жалител. Религиозниот орган тврди дека одбивањето претставува прекршување на член 9, како и на член 14 во врска со член 9. Несомнено, ритуалното колење претставува верски обред чија цел е да се обезбеди за Евреите месо од животните кои се заклани во согласност со верските прописи, како суштински аспект на практикувањето на таа религија:

Здружението-жалител може да се повика на член 9 од Конвенцијата во врска со одбивањето од страна на француските власти да го одобрат барањето, бидејќи мора да се смета дека ритуалното колење е опфатено со правото гарантирано со Конвенцијата, имено, правото на манифестирање на сопствената религија преку обреди, во рамки на значењето на член 9. ...

Првенствено, Судот истакна дека со утврдување на исклучок од начелото дека животните мора да бидат зашеметени пред да бидат заклани, француското законодавство дава практично дејство на позитивната обврска на државата, која има за цел да обезбеди ефикасно почитување на слободата на религијата. [Домашното законодавство], не го ограничува остварувањето на таа слобода, напротив, предвидува да воведат одредба и да организира негово слободно остварување. Судот, понатаму, смета дека самиот факт што посебни правила се воведени за регулирање на практикувањето на ритуалното колење, со кои им се дозволува само на ритуални касапи, овластени од страна на одобрени религиозни органи да бидат вклучени во тој чин, нема да доведе до заклучокот дека има мешање во слободата да се манифестира сопствената религија. Судот смета, исто како и Владата, дека од општ интерес е да се избегне неконтролирано колење, кое се врши во услови на сомнителна хигиена и дека, токму од тие причини, подобро би било доколку има ритуално колење, и истото да се врши во кланици надгледувани од страна на јавни органи. ...

Но, подоцна, кога друг религиозен орган кој ја проповеда истата религија ќе поднесе барање за одобрување за вршење на ритуално колење, мора да се потврди дали начинот на колење кој тој религиозен орган планира да го примени претставува остварување на правото да се манифестира сопствената религија, гарантирано со член 9 од Конвенцијата. Според мислењето на Судот, би имало мешање во слободата да се манифестира сопствената религија само доколку незаконитоста на извршувањето на ритуалното колење би ги спречило ултраправославните Евреи да јадат месо од животни заклани во согласност со верските прописи кои тие ги сметаат за применливи. Но, тоа не е така.

Во овој случај, религиозниот орган-жалител побара дозвола од властите за колење на животни на сличен (но, не целосно идентичен) начин како и една друга религиозна група, но тоа барање било одбиено. Судот во Стразбур донесе одлука дека тоа не вклучува „мешање“ во член 9: прво, начинот на колење кој се применува од страна на ритуалните касапи на здружението е идентичен со оној на другото здружение, со исклучок на темелноста на испитувањето на животното откако тоа е убиено; второ, месото подготвено на начин кој е доследен на верувањата на здружението-жалител исто така било достапно и од други набавувачи од соседните земји. На оваа основа, Судот во Стразбур одлучи дека нема мешање во правата на здружението, бидејќи не било невозможно за припадниците на здружението да добијат месо заклано на начин кој се смета за соодветен. (Во секој случај, дури и да има мешање во правата од член 9, Судот смета дека нема прекршување на гаранцијата, бидејќи разликата во постапувањето меѓу двете здруженија е во исполнувањето на легитимната цел и постои разумна пропорционална врска меѓу применетите средства и целта која треба да се постигне¹³⁰.) Оваа пресуда веројатно не го решава во целост прашањето за степенот на позитивните обврски на државата во врска со почитувањето на религиозниот плурализам. Не е јасно од пресудата дали, на пример, една држава може да смета дека е соодветно да се забрани ритуално колење врз основа на благосостојбата на животните, и, ако е соодветно, дали мора да помогне при увозот на месо од други земји во такви случаи. Јасно е настојувањето на Судот во Стразбур дека, во својата судска пракса, треба да ги реши сите тензии во општеството предизвикани од верските разлики, но не со елиминирање на плурализмот, туку со поттикнување на меѓусебна толеранција и разбирање меѓу поединците и групите. Но, се чини дека плурализмот не подразбира апсолутно право на групите да настојуваат да им се прифатат и заштитат нивните барања: одржувањето на плурализмот се чини дека е различно од неговото активно унапредување.

Прашање 3. Дали ограничувањето на манифестирањето на религијата или верувањето има легитимна цел?

Слободата на мисла, совест и религија не е апсолутна. Како што е наведено, став 2 од член 9 предвидува дека една држава може да се вмеша во „манифестирањето“ на мислата, совеста или религијата во одредени околности. Како што веќе беше разгледано, најпрво, неопходно е да се утврди дали оспорената одлука спаѓа во рамките на опсегот на член 9 и дали вклучува „манифестирање“ на слобода на мисла, совест и религија. Потоа, неопходно е да се утврди дали има „мешање“ во гаранцијата. А потоа, Судот ќе утврди дали има прекршување на член 9.

Откако ќе се утврди „мешање“, обврска на државата е да докаже дека таквото мешање е оправдано. Проценката се прави со помош на три теста: дали мешањето има легитимна цел, дали мешањето е „предвидено со закон“, и дали мешањето е „потребно во едно демократско општество“.

¹³⁰ *Cha'are Shalom Ve Tsedek против Франција* [GC], §74, §§76-78, §80 и §81.

Првиот од овие тестови, вообичаено, е јасен. Мора да се докаже дека еден или повеќе од пропишаните интереси на државата наведени во став 2 ја опфаќаат ваквата ситуација. Овие утврдени легитимни интереси – „интересите за јавната безбедност, за заштита на јавниот ред, здравјето и моралот или за правата и слободите на другите лица“ – се, според нивната текстуална дефиниција, потесни од интересите утврдени во член 8, 10 и 11 (поточно, националната безбедност не е утврдена како една од тие цели во член 9), но, во секој случај, овој тест обично не претставува тешкотија за обвинетите држави, бидејќи може да се докаже неизбежно дека мешањето има за цел да поткрепи еден (или повеќе) од овие наведени интереси. Во основа, државата треба да ја идентификува посебната цел која сака да ја постигне: во пракса, мешањето кое наводно има легитимна цел веднаш се смета дека спаѓа во рамките на опсегот на една од наведените цели на одредената гаранција. Така, во случајот *Serif против Грција*, обвинението за сторено кривично дело злоупотреба на службената положба на едно свештено лице од „позната религија“ е прифатено како мешање кое има легитимна цел да го штити јавниот ред¹³¹, додека во случајот *Kokkinakis против Грција*, Судот во Стразбур веднаш потврди дека забраната за прозелитизам има за цел да ги заштити правата и слободите на другите¹³². Во случајот *Митрополитска црква на Бесарабија против Молдавија*, Судот во Стразбур ги разгледа поднесоците на обвинетата влада, дека одбивањето да се регистрира верската заедница бара унапредување на одредени интереси наведени во став 2:

Одбивањето да се одобри барањето за признавање поднесено од страна на жалителите има за цел да го заштити јавниот ред и јавната безбедност. Државата Молдавија, чија територија често преминуваше од романска под руска контрола и обратно, имаше етничко и јазично различно население. Во такви околности, младата Република Молдавија, која е независна од 1991 година, имаше неколку предности на кои може да се потпре за да ја обезбеди својата постојана егзистенција, но еден фактор кој придонесува за стабилноста е религијата, каде мнозинското население се православни христијани. Следствено, признавањето на Молдавската православна црква, која беше потчинета на Московската патријаршија, му овозможи на целото население да се соедини во рамките на таа црква. Доколку се признаеше црквата која ја поднесе жалбата до Судот, таа врска веројатно ќе се изгубеше и православното христијанско население ќе се поделише меѓу големиот број на цркви. Покрај тоа, под закрила на црквата-жалител, која беше потчинета на патријаршијата во Букурешт, политичките сили делуваа, постапувајќи во насока на романските интереси кои имаа за цел повторно обединување на Бесарабија и Романија. Признавањето на црквата-жалител, на тој начин, повторно би ги вратило на сцена старите руско-романски ривалства меѓу населението, со што би се загрозила општествената стабилност, па дури и територијалниот интегритет на Молдавија. Жалителите негираа дека мерката за која изјавиле жалба има за цел да го заштити јавниот ред и јавната безбедност. Тие тврдат дека владата не

¹³¹ *Serif против Грција*, §§49-54.

¹³² *Kokkinakis против Грција*, §44.

доказала дека црквата-жалител претставува закана за јавниот ред и јавната безбедност.

Судот смета дека државите имаат право да проверат дали движењето или здружението се движи во насока, наводно, на исполнување на религиозните цели, преку активности кои се штетни за населението или за јавната безбедност. Имајќи ги предвид околностите на случајот, Судот смета дека мешањето за кое е изјавена жалба има легитимна цел, во согласност со член 9 став 2, односно, за заштита на јавниот ред и јавната безбедност¹³³.

Иако ова се чини дека укажува дека тестот со кој се докажува дали мешањето има „легитимна цел“ не е тежок, не е незамисливо една обвинета држава да има тешкотии во дадени околности¹³⁴. Треба да се има предвид дека целта на мешањето според овој прв тест е различна од проценката на неговата „итна општествена потреба“ во однос на третиот тест за „неопходност во едно демократско општество“.

Прашање 4. Дали ограничувањето на „манифестирањето“ на религијата или верувањето е „предвидено со закон“?

Она што следи е тоа дека државата мора да докаже дека мешањето е „предвидено со закон“. Овој концепт ја изразува вредноста на правната сигурност која може да се дефинира во поширока смисла како можност да се постапува во утврдени рамки без да се стравува од произволно или непредвидено мешање од страна на државата. На тој начин, оспорената мерка мора да има основа во домашното законодавство и да биде соодветно достапна и предвидлива и понатаму да содржи доволна заштита од произволна примена на законите. Сепак, овие прашања само повремено се истакнуваат во јуриспруденцијата на член 9. Во секој случај, Судот во Стразбур може да ја избегне обврската да даде цврст одговор на прашањето дали мешањето е „предвидено со закон“ доколку е убеден дека мешањето не се покажало дека е „неопходно во едно демократско општество“¹³⁵. (Во случаите кога мешањето во правата од член 9 вклучува наметнување на кривична санкција, жалителот може дополнително да тврди дека има прекршување на член 7 од Конвенцијата, кој го штити начелото *nullum crimen, nulla poena sine lege*. Во такви случаи, Судот во Стразбур веројатно ќе даде одговор на прашањето покренато во согласност со член 7 и член 9, применувајќи сличен пристап.¹³⁶)

Класичната дефиниција на тестот кој треба да се примени е дадена во случајот кој ја вклучува слободата на изразување, но ова, подеднакво се применува во врска со случаите од член 9:

¹³³ *Митрополитска црква на Бесарабија и други против Молдавија*, §§111-113.

¹³⁴ Но, спореди *Bayatyan против Ерменија* [GC], §§112-128 (аргументот дека лишувањето од слобода на едно лице заради одбивање да служи воена должност има за цел да го заштити јавниот ред и правата на другите лица: аргументите на владата не беа убедливи, особено со оглед на нивното ветување да воведат алтернативна цивилна служба и целосно да се воздржат од покренување на обвиненија против нови совесни противници).

¹³⁵ На пример, *Врховен свет совет на муслиманската заедница против Бугарија*, §90.

¹³⁶ Види, *Kokkinakis против Грција*, §§32-35; и *Larissis и други против Грција*, §§39-45.

Според мислењето на Судот, два од условите кои произлегуваат од изразот „предвидено со закон“ се дадени во продолжение. Прво, законот мора да биде соодветно достапен: мора да постои можност за граѓанинот да добие индикација која е соодветна на околностите на законските правила кои се применуваат во даден случај. Второ, една норма не може да се смета за „закон“ ако истата не е дефинирана со доволна прецизност за да му овозможи на граѓанинот да го регулира своето однесување: мора да постои можност, доколку е потребно соодветен совет, за граѓанинот да ги предвиди, до степен кој е разумен во дадените околности, последиците кои може да ги предизвика одредена постапка.

Но, имајте го на ум степенот на квалификација додаден од страна на Судот во Стразбур:

Овие последици не мора да бидат предвидливи со апсолутна сигурност: искуството покажува дека ова е неосстварливо. Повторно, додека сигурноста е многу посакувана, може да предизвика прекумерна строгост, а законот мора да биде во чекор со менливите околности. Соодветно на тоа, многу закони се неизбежно формулирани со поими кои, во поголема или помала мера, се нејасни и чие толкување и примена е прашање на пракса¹³⁷.

Некои примери во врска со примената на овој тест во јуриспруденцијата на член 9 помагаат во укажувањето на неговите услови. Во случајот *Kokkinakis против Грција*, жалителот тврди дека дефиницијата за „прозелитизам“ не е доволно дефинирана во домашното законодавство, со што се овозможува забрана за секаков вид на религиозен разговор или комуникација, а притоа се оневозможува лицето да го регулира своето однесување на соодветен начин. Судот во Стразбур, истакнувајќи дека е неизбежно текстот на многу закони да не постигне апсолутна прецизност, се согласи со обвинетата влада дека во овој случај доволно е да постои еден орган со решена и објавена национална судска пракса кој ќе ја надополни законската одредба, за да се исполнат условите во тестот за „предвидено со закон“¹³⁸.

Од друга страна, во случајот *Hasan u Chaush против Бугарија*, утврдено е дека условите на тестот не биле исполнети. Во овој случај, една владина агенција поддржува една страна повеќе во однос на другата во спорот за назначување на верски лидер. Овде, недостатоците на домашното законодавство доведоа Судот во Стразбур да донесе заклучок дека имало прекршување на член 9:

Домашното законодавство, за да го исполни [условот „предвидено со закон“], мора да обезбеди мерка за правна заштита од произволно мешање од страна на јавните органи во правата заштитени со Конвенцијата. Во врска со прашањата кои влијаат на основните права, би било спротивно на владеењето на правото, едно од основните начела на демократското општество предвидено во Конвенцијата, односно правната дискреција доделена на извршната власт, да биде изразена како неограничена моќ. Како последица на тоа, законодавството мора, со доволна јасност, да го утврди опсегот на таквата дискреција доделена на надлежните власти и начинот на нејзино остварување. Нивото на прецизност кое треба да постои во домашното законодавство, што не може во сите случаи да ги предвиди

¹³⁷ *Sunday Times против Обединетото Кралство (бр.1)*, §49.

¹³⁸ *Kokkinakis против Грција*, §§37-41. Види исто *Larissis и други против Грција*, §§40-42.

сите можности, до значителна мера, зависи од содржината на документот за кој станува збор, областа која треба да ја опфати и бројот и статусот на оние лица за кои истиот е наменет.

Судот истакна дека во овој конкретен случај, соодветниот закон не предвидува суштински критериуми врз основа на кои, Советот на Министри и Дирекцијата за религиозни групи, ги регистрираат религиозните групи и промените во нивното раководство, во случај на внатрешна поделба и спротивставени тврдења во врска со легитимноста. Покрај тоа, не постојат процесни заштитни мерки, како на пример, адверсарна постапка пред независен орган, против произволната примена на дискрецијата доделена на извршната власт. Понатаму, [домашното законодавство] и одлуката на Дирекцијата никогаш не беа пренесени до директно засегнатите лица. Ваквите постапки не беа образложени и беа нејасни до степен што тие дури не го ни споменуваат првиот жалител, иако имаа за цел да го тргнат него од позицијата главен Муфтија, што всушност и се случи.

Ваквите недостатоци во суштинските критериуми и во процесните заштитни мерки упатуваат на тоа дека мешањето било „произволно и врз основа на законските одредби кои и овозможуваат на извршната власт непречена дискреција и не ги исполнија потребните стандарди за јасност и предвидливост“¹³⁹.

Други случаи доведоа до утврдување на прекршувања врз оваа иста основа. На пример, во случајот *Perry против Латвија*, забраната странскиот евангелистички свештеник да ја врши својата служба кога неговата дозвола за престој била продолжена, не е заснована на ниту една одредба од применливото латвиско законодавство во тоа време и, на тој начин, не е „предвидена со закон“¹⁴⁰), додека во случајот *Kuznetsov и други против Русија*, сосема мирна религиозна средба била прекината од страна на претседателката на регионалната Комисија за човекови права и двајца виши полициски службеници и едно цивилно лице. Според мислењето на Судот во Стразбур, „забележливо недостасува законска основа за прекинување на еден религиозен настан кој се случува во простории кои се законски изнајмени за таа цел“; покрај тоа, „Комесарот не постапил со добра волја и ја прекршил обврската на државен службеник за неутралност и непристрасност во однос на религиозниот собир на жалителите“¹⁴¹. Во случајот *Svyato-Mykhaylivska Parafiya против Украина*, неуспехот да се регистрираат промени во статутот на верската организација по одлуката на нејзиното владеечко тело да го промени своето име од Руска православна црква во Украинска православна црква, се заснова на домашното законодавство кое, иако достапно, не е доволно „предвидливо“. Ова понатаму доведе до друга последица: „недостатокот од заштитни мерки против произволните одлуки на властите кои регистрираат не е исправен со судската ревизија извршена од страна на домашните судови, на кои јасно им беше забрането да донесат различен заклучок во врска со недостатокот

¹³⁹ *Hasan и Chaush против Бугарија* [GC], §§84-85. Види исто така *Bayatyan против Ерменија* [GC], §§112-128 (прашањето дали обвинението за одбегнување на регрутација е законски оставено отворено).

¹⁴⁰ *Perry против Латвија*, §§51-66.

¹⁴¹ *Kuznetsov и други против Русија*, §§69-75.

на доследност и предвидливост на законодавството“. Во вакви околности, постои прекршување на член 9¹⁴².

Прашање 5. Дали ограничувањето на „манифестирањето“ на религија или верување е „неопходно во едно демократско општество“?

Јасно е дека слободата да се манифестира мислата, совеста или верувањето неопходно мора да биде предмет на воздржаност во интерес на јавната безбедност, заради заштита на јавниот ред, здравјето и моралот, или заради правата и слободите на другите лица. Но, често, тешко може да се докаже дали мешањата во правата од член 9 во одредени околности се „неопходни во едно демократско општество“.

При примената на овој петти и последен тест, мешањето за кое е изјавена жалба мора:

- да одговора на итната општествена потреба,
- да биде пропорционално со легитимната цел која треба да ја исполни,
- да биде оправдано со соодветни и доволни причини.

Повторно, обврска на обвинетата држава е да докаже дека условите во тестот се исполнети. Судот во Стразбур има задача да утврди дали мерките преземени на национално ниво, кои претставуваат мешање во правата од член 9, се оправдани во основа и дали се пропорционални, но, често, тешко може да се утврди тоа бидејќи Судот во Стразбур можеби не е во најдобра позиција да ги преиспита домашните одлуки. Како резултат на тоа, Судот може да прифати одредена „маргина на дозволено отстапување“ во делот на националните лица одговорни за донесување на одлуки. Ова во пракса доведува до менување на строгоста на контролата која ја применува Судот во Стразбур при проценувањето на квалитетот на причините изнесени во врска со мешањето во правата од член 9. За да се испита ова понатаму, потребно е општо разгледување на одредени клучни концепти на општа применливост во толкувањето на Европската конвенција за човекови права.

Неопходност и пропорционалност; и карактерот на „демократското општество“

Концептот на „неопходност“ е вклучен, директно или индиректно, во неколку членови од Европската конвенција за човекови права, но има дискретно различни конотации во различни контексти. Може да се направи поширока разлика меѓу оние членови (како на пример, член 9) кои ги гарантираат правата главно од граѓанска и политичка природа и кои се предмет на широко изразени квалификации, и оние членови кои ги гарантираат правата (главно оние кои се однесуваат на физичкиот интегритет и човековото достоинство) кои се предмет на нејасна квалификација или предмет само на ригорозни квалификации.

¹⁴² *Svyato-Mykhaylivska Parafiya против Украина*, §§121-152.

При одлучувањето дали мешањето е „неопходно во едно демократско општество“, важно е да се има предвид зборот „неопходно“ и зборовите „во едно демократско општество“. На пример, во контекст на член 10, Судот во Стразбур изјави дека

иако придавката „неопходно“, во рамките на значењето [на оваа одредба] не е синоним на „задолжително“, ниту ја има флексибилноста на изразите како што се „прифатливо“, „обично“, „корисно“, „разумно“ или „пожелно“ и повеќе упатува на постоење на „итна општествена потреба“¹⁴³.

Повторно, обврска на државата е да утврди дали мешањето е оправдано, како и да утврди дали мешањето е пропорционално. Како што е случај со толкувањето на неопходноста за мешање од страна на државата во други права од Конвенцијата, може да биде соодветно да се разгледаат други меѓународни или европски стандарди и практики. Така, Судот во Стразбур, во оваа област, се упати на извештаите на органите како на пример, Светскиот црковен совет¹⁴⁴.

Потребниот стандард на оправдување, во пракса, зависи од одреден контекст. Во основа, колку е посилен „итната општествена потреба“, толку е полесно да се оправда мешањето. На пример, државната безбедност, во основа, е од голема важност. Сепак, самата потврда за таквата важност не ја ослободува државата од обврската да укаже на оправданоста за поднесување на такво барање¹⁴⁵. На сличен начин, јавната безбедност се чини дека е задолжителна општествена потреба, па оттука, законската обврска која се однесува на сите мотоциклисти за носење на заштитни шлемови се смета за оправдана кога беше оспорена од страна на сиките¹⁴⁶. Во секој случај, примената на тестот за неопходност (а со тоа и утврдувањето на степенот на признавање на маргината на дозволено отстапување) мора да го има предвид прашањето дали мешањето може да биде оправдано како неопходно во едно демократско општество. Клучната важност на овој концепт е очигледна во јуриспруденцијата на член 9. Судот во Стразбур, конкретно, ги идентификуваше карактеристиките на европското „демократско општество“ кога плурализмот, толеранцијата и широкоградоста ги опиша како негови обележја. На пример, во случајот *Kokkinakis против Грција*, Судот утврди:

Како што е предвидено во член 9, слободата на мисла, совест и религија е една од основите на „демократското општество“ во рамките на значењето на Конвенцијата. Таа, во својата религиозна димензија, е една од најзначајните елементи кои го сочинуваат идентитетот на верниците и нивното сфаќање за животот, но исто така, претставува скапоцена алатка за атеистите, агностичите, скептиците и неопределените. Плурализмот, кој не може да се одвои од едно демократско општество, и кој освојува со векови, зависи од неа.¹⁴⁷

¹⁴³ *Handyside против Обединетото Кралство*, §48.

¹⁴⁴ Како во *Kokkinakis против Грција*, разгледан подолу, на стр.42.

¹⁴⁵ Види *Митрополитска црква на Бесарабија и други против Молдавија*, разгледан погоре на стр.31.

¹⁴⁶ *X против Обединетото Кралство* (одлука) (1978).

¹⁴⁷ *Kokkinakis против Грција*, во §31.

На тој начин, таквите вредности може да доведат до заклучок дека државните власти може правилно да сметаат дека е неопходно да се заштитат религиозните верувања на приврзаниците од навредливи напади преку изразување (како во случајот *Otto-Preminger-Institut*, разгледан подолу¹⁴⁸). Исто така, според член 9 може да биде потребно да се реши една забележана закана за неред со помош на средства кои го унапредуваат, а не го нарушуваат плурализмот, иако плурализмот може да биде одговорен за состојбата со јавниот ред која бара интервенција од страна на државата.

Маргина на дозволено отстапување

Утврдувањето дали една мерка е неопходна и пропорционална никогаш не може да биде само механичка вежба, бидејќи, кога сите факти се познати, останува да се направи една неизбежна проценка на оправданоста за да се даде одговор на прашањето „дали мешањето било неопходно во едно демократско општество?“. Меѓутоа, на ниво на Судот во Стразбур, секоја проценка на неопходноста на мешањето во правата од член 9 е тесно поврзана со прашањето на субсидијарност на системот за заштита утврден во Стразбур, поради тоа што главната одговорност за да се потврди дека правата од Конвенцијата се практични и ефикасни им е доделена на националните власти. За таа цел, Судот во Стразбур може да им одобри на домашните лица одговорни за донесување на одлуки одредена „маргина на дозволено отстапување“. Овој концепт, често, тешко се применува во пракса. Исто така може да доведе до контроверза. Одобрувањето од страна на Судот во Стразбур на степен на воздржаност при утврдувањето дали пресудата изречена од националните власти е во согласност со обврските на државата според Конвенцијата е основното средство со кое Судот во Стразбур ја признава својата субсидијарна улога во однос на заштитата на човековите права. Тоа е признавање на правото демократиите (иако во рамките на границите утврдени со Конвенцијата) да изберат самите за себе ниво и содржина на практикување на човековите права кои ги сметаат за најсоодветни.

Очигледно, ако концептот е премногу проширен, Судот во Стразбур би бил критикуван заради одрекување од своите одговорности. Во главната пресуда за случајот *Handyside против Обединетото Кралство*, уште еден случај кој ја вклучува слободата на изразување, Судот истакна дека Конвенцијата:

... не им дава неограничено овластување за дозволено отстапување на договорните држави. Судот ... е одговорен да обезбеди почитување на таквите обврски на Државата, е овластен да донесе конечна одлука за тоа дали едно „ограничување“ или „казна“ е во согласност со [гаранцијата на Конвенцијата]. Домашната маргина на дозволено отстапување е во склад со европскиот надзор. Таквиот надзор се однесува и на целта на оспорената мерка и на нејзината „неопходност“; го опфаќа не само основното

¹⁴⁸ На стр.65.

законодавство, туку и одлуката со која истото се применува, дури и онаа изречена од страна на независен суд... Од ова може да се заклучи дека Судот нема задача да се стави во позицијата на надлежните национални судови, туку да ги преиспита [согласно гаранцијата] одлуките кои тие ги донесуваат при остварувањето на нивното овластување за дозволено отстапување¹⁴⁹.

На тој начин, маргината на дозволено отстапување не значи одрекување од надзорната функција на Судот во Стразбур поради тоа што Судот прави сè за да истакне дека секоја прифатена маргина на дозволено отстапување е ограничена и дека Судот ја носи конечната одлука при преиспитувањето на проценката на националните власти. Во однос на слободата на изразување, на пример, во врска со нападите врз религиозните верувања, Судот во Стразбур објасни дека ширината на маргината на дозволено отстапување зависи од контекстот и, посебно, од карактерот на изразувањето кое е во прашање и оправданоста за ограничувањето:

Иако опсегот според член 10 (2) од Конвенцијата е мал во однос на ограничувањата на политичкиот говор или на дебатата за прашања од јавен интерес, поширока маргина на дозволено отстапување е достапна за договорните држави при регулирањето на слободата на изразување во врска со прашањата кои може да ги навредат интимните лични убедувања во рамките на полето на моралот или, конкретно, на религијата. Покрај тоа, како што е случај на полето на моралот, но веројатно дури и до поголем степен, нема единствено европско сфаќање во врска со „условите за заштита на правата на другите лица“ во однос на навредата на нивните верски убедувања. Она што веројатно би предизвикало значителна навреда за лицата со одредено верско убедување значително се менува од време на време и од место до место, особено во ера која се карактеризира со постојано растечки спектар на вери и вероисповеди. Заради директен и постојан контакт со клучните сили на нивните земји, државните власти се во основа во подобра положба отколку меѓународниот судија да дадат мислење за точната содржина на овие услови во однос на правата на другите лица, како и за „неопходноста“ на „ограничувањето“ кое има за цел да ги заштити оние чии најдлабоки чувства и убедувања би биле сериозно навредени¹⁵⁰.

Оттука, Судот во Стразбур признава дека неговата надлежност при преиспитувањето на одредени постапки на донесување на одлуки во областа на религијата е ограничена. Тоа е очигледно. Домашната состојба веројатно ја отсликува историската, културната и политичката чувствителност, а меѓународниот форум не може да реши такви спорови¹⁵¹. Се разбира дека ваквите заклучоци не се применуваат на домашно ниво, поради тоа што домашните судови се посвесни за локалните околности (и потенцијално имаат поголем легитимитет) од Судот во Стразбур. Домашните судови, треба, конкретно, да го анализираат контекстот во кој слободите гарантирани со Конвенцијата се применуваат на национално ниво.

¹⁴⁹ *Handyside против Обединетото Кралство*, §§49-50.

¹⁵⁰ *Wingrove против Обединетото Кралство*, §58.

¹⁵¹ Види исто така, на пример, *Murphy против Ирска*, разгледан подолу на стр.67.

Посебни аспекти на слободата на мисла, совест и верување кои произлегуваат од член 9

Јуриспруденцијата на Судот во Стразбур во случаите поврзани со член 9 ја прикажува примената на овие тестови. Исто така, судската пракса го истакнува очекувањето за државна неутралност, плурализам и толеранција во ситуации кои често ја вклучуваат реалноста на официјалниот антагонизам, скриената или јасна дискриминација и произволното донесување на одлуки. Овој дел од Прирачникот се однесува на клучните прашања кои се јавуваат во контекст на оваа гаранција, особено на прашањето дали мешањето може да се докаже како „неопходно во едно демократско општество“. Меѓутоа, како што е веќе напоменато, одредени аспекти на индивидуалното и колективното остварување на слободата на мисла, совест и религија остануваат непроверени во јуриспруденцијата на Судот во Стразбур.

Мешање во „манифестирањето“ на индивидуалното верување: одбивање да се врши задолжителна воена должност

Степенот до кој член 9 наметнува позитивна должност на државните власти да прифатат ослободувања од општите граѓански или законски обврски сè до неодамна беше неизвесен. Во однос на член 4 §3.б од Европската конвенција за човекови права, кој содржи посебна одредба за „служба од воен карактер“, долго време се сметаше дека самиот член 9 не може да вклучи ниту едно право на признавање на совесен приговор за вршење задолжителна воена должност, доколку тоа не е утврдено во националното законодавство¹⁵², иако, речиси сите европски држави кои и понатаму ја имаат обврската за вршење воена должност, размислуваат за прифаќање на алтернативна цивилна служба¹⁵³. На тој начин, не беше јасно дали член 9 всушност може да бара од една држава да прифати таква алтернативна цивилна служба во случаи кога поединецот е принуден да постапува спротивно на неговите основни религиозни верувања¹⁵⁴. Задолжителната воена должност, се разбира, може да поттикне други размислувања во однос на Конвенцијата, особено во случај кога може да се докаже дека санкциите за неизвршување на барањата за воена должност би се примениле на дискриминаторен начин¹⁵⁵ или би довеле до понижувачко

¹⁵² *Johansen против Норвешка* (одлука) (член 4 §3.б не бара од државите да обезбедат алтернативна цивилна служба за совесните приговарачи).

¹⁵³ Види исто така, Препорака на Комитетот на Министри бр. R (87) 8 и Rec. (2010) 4.

¹⁵⁴ *X против Германија* (одлука) (1977).

¹⁵⁵ На пример, *Thlimmenos против Грција* [GC]. Види исто така *Tsirlis и Kouloumpas против Грција*, (повреда на член 5, но избегнати се прашањата од член 9), но спореди Извештај на Комисијата од 7 март 1996 година (мислење дека има повреда на член 14 во врска со член 9). Види исто така *Autio против Финска* (подолгиот период на служење пропишан за цивилната служба за разлика од воената служба спаѓа во рамките на маргината на дозволено отстапување на државата: недопуштено).

постапување во рамките на значењето на член 3¹⁵⁶. На пример, во случајот *Ülke против Турција*, Судот во Стразбур утврди дека жалителот, мировен активист кој неколку пати бил казнет заради одбивање да служи војска заради неговите верувања, бил подложен на третман спротивен на член 3 заради „постојаното менување од судски прогон во затворање“ и заради можноста ваквата ситуација теоретски да продолжи во текот на целиот негов живот: ова го надмина неизбежниот степен на понижување својствен за казната затвор и, на тој начин, се смета дека се квалификува како „нечовечко“ постапување заради предумислени, кумулативни и долгорочни влијанија од постојаните обвиненија и затвор. Домашното законодавство кое не содржи одредба за совесни приговарачи, „очигледно не е доволно за да обезбеди соодветни средства за справување со ситуации кои се јавуваат како резултат на одбивањето на воена должност заради лични верувања“¹⁵⁷. И понатаму жалби се поднесуваат до Судот во Стразбур, кој успеа, со спогодбено порамнување, да најде решение за одредени случаи¹⁵⁸, но во случајот *Bayatyan против Ерменија*, Големиот судски совет пресуди дека неможноста да се дозволи цивилна служба како алтернатива, сега, во одредени околности, претставува повреда на член 9. Жалителот е Јеховин сведок, осуден на казна затвор во времетраење од 30 месеци заради одбивање да врши воена должност. Неговиот предлог за алтернативна цивилна служба беше повторен во текот на неговата судска постапка заради одбегнување на регрутација, но новиот закон кој дозволува цивилна служба, по ветувањето дадено од страна на обвинетата држава при пристапувањето во Советот на Европа неколку месеци пред воведувањето на цивилната служба, стапи на сила една година по неговото условно пуштање на слобода и откако одлежа повеќе од 10 месеци затвор. Сега, Големиот судски совет сметаше дека не е соодветно да се толкува член 9 во врска со член 4 §3.б во однос на развојот на правото и праксата на европските држави и на меѓународните договори. Конвенцијата е „жив документ“ и мора да ги отсликува таквите развои. Иако не може да се изведе јасно упатување од член 9 кон правото на совесен приговор,

... [Судот] смета дека противењето за вршење на воена должност, во случаи кога е мотивирано од сериозен и ненадминлив конфликт меѓу обврската за служење во армијата и совеста на човекот или неговите длабоки и искрени религиозни или други верувања, претставува убедување или верување со доволна убедливост, сериозност, единство и важност за да ги придобие гаранциите на член 9. ...

Жалителот во овој конкретен случај е член на Јеховините сведоци, религиозна група чии верувања го вклучуваат убедувањето дека треба да се спротивстават на службата, дури и невооружена, во рамките на војската. Затоа, Судот нема причини да се сомнева дека одбивањето на жалителот да врши воена должност е мотивирано од неговите религиозни верувања,

¹⁵⁶ *Taştan против Турција*, §§27-31 (обврската за вршење на воена должност наметната на 71-годишно лице кое било принудено да ги врши истите активности и физички вежби како 20-годишните регрутирани лица претставува понижувачко постапување).

¹⁵⁷ *Ülke против Турција*, §§61 и 62.

¹⁵⁸ На пример, *Stefanov против Бугарија* (спогодбено порамнување).

за кои смета дека се вистински и во сериозен и ненадминлив конфликт со неговата обврска да врши воена должност.

Важно е да се направи разлика меѓу состојбата на жалителот од онаа „која се однесува на обврската која не содржи посебни совесни последици, како на пример, општа даночна обврска“. Непријавувањето за вршење на воена должност вклучува „манифестирање“ на религиозните верувања на жалителот и, оттука, обвинението за одбегнување на регрутација претставува мешање во неговата слобода да ја манифестира сопствената религија. Потребни се убедливи и задолжителни причини за да се оправда секое мешање во правото на човекот на слобода на религија. Покрај тоа, речиси сите европски земји кои некогаш имале или сè уште имаат задолжителна воена должност, воведоа алтернативи за воената служба. Соодветно на тоа,

системот кој постоеше во тоа време им наметна на граѓаните обврска која имаше потенцијално сериозни последици за совесните приговарачи иако не дозволи ниту еден исклучок заснован на совест и ги казни оние кои, како и жалителот, одбија да вршат воена должност.... Изрекувањето на казната на жалителот, во околности во кои не беа направени никакви допуштања за потребите на неговата совест и вера, не може да се смета дека е мерка неопходна во едно демократско општество. Исто така не може да се смета дека е неопходна земајќи го предвид фактот што постоеле остварливи и ефикасни алтернативи кои би можеле да ги задоволат спротивставените интереси, како што може да се види од искуството на поголемиот дел од европските држави.

Понатаму, Судот повторил дека обележја на „демократското општество“ се плурализмот, толеранцијата и широкоградоста. Иако индивидуалните интереси мора повремено да бидат потчинети на групните интереси, демократијата не значи само дека ставовите на мнозинството мора секогаш да преовладуваат: мора да се постигне рамнотежа која ќе обезбеди правичен и соодветен третман на луѓето од малцинствата и ќе избегне каква било злоупотреба на доминантната положба. На тој начин, почитувањето од страна на државата на верувањата на малцинските религиозни групи, како на пример групата на жалителот, обезбедувајќи им можност да му служат на општеството како што им налага нивната совест може, притоа не создавајќи неправедна нееднаквост или дискриминација како што тврди Владата, да обезбеди цврст и стабилен плурализам и да промовира верска хармонија и толеранција во општеството¹⁵⁹.

Мешање во „манифестирањето“ на индивидуалното верување: прозелитизам

Текстот на став 1 од член 9 посебно се однесува на „подучувањето“ како прифатена форма на „манифестирање“ на верувањето. Правото на едно лице да се обиде да ги убеди другите за важноста на сопственото верување е исто така јасно поддржано со упатување во текстот на правото „да се промени [сопствената] религија или верување“. Правото на прозелитизам, изразено преку обидот да се убедат другите да ја сменат верата, е јасно

¹⁵⁹ *Bayatyan против Ерменија* [GC], во §§124 и 126.

опфатено во рамките на опсегот на член 9. Но, ова право не е апсолутно и може да биде ограничено во случаи кога државата може да докаже дека се заснова на почитување на јавниот ред или заштита на ранливите поединци од незаконска експлоатација. Јуриспруденцијата прави разлика меѓу „правилен“ и „неправилен“ прозелитизам, разлика која се отсликува во други мерки усвоени од страна на институциите на Советот на Европа, како на пример, Препораката бр.1412 на Парламентарното собрание од 1999 година, за незаконски активности на секти која повикува на домашна постапка против „незаконски практики вршени во име на групи од религиозна, езотерична или духовна природа“, за обезбедување и размена на информации меѓу државите за таквите секти и за важноста на историјата и филозофијата на религијата во училишните наставни програми со цел да се заштитат младите лица.

Во случајот *Kokkinakis против Грција*, еден Јеховин сведок бил казнет со казна затвор заради прозелитизам, кривично дело кое е јасно забрането според грчкиот устав и закон. Судот во Стразбур, на почетокот прифати дека правото на едно лице да се обиде да ги убеди другите да преминат во друга вера е вклучено во рамките на опсегот на гаранцијата, „неуспехот кој е ... “слобода да се промени [сопствената] религија или верување“, предвиден во член 9, веројатно ќе остане неспроведен во пракса“. Иако истакна дека забраната е пропишана со закон и има легитимна цел да ги заштити правата на другите, Судот во Стразбур не може во такви околности да прифати дека мешањето е докажано дека е оправдано како „неопходно во едно демократско општество“. Во овој поглед, мора да се направи разлика меѓу „христијанско сведочење“ или евангелизам и „неправилен прозелитизам“ кој вклучува незаконско влијание или дури сила:

Првонаведеното одговара на вистински евангелизам, опишан во еден извештај изготвен во 1956 година, под покровителство на Светскиот црковен совет, како суштинска мисија и одговорност на секој Христијанин и на секоја Црква. Второнаведеното претставува изопаченост или деформација. Според истиот извештај, може да се појави во форма на активности кои нудат материјални или општествени предности со цел да се стекнат нови членови на Црквата или да се врши несоодветен притисок врз луѓето во неволја; дури може и да вклучи употреба на насилство или перење на мозок; поопшто кажано, не е во согласност со почитувањето на слободата на мисла, совест и религија на другите.

Меѓутоа, неуспехот на домашните судови да ги утврдат причините за обвинението значи дека не е можно да се докаже итната општествена потреба од истото. Домашните судови ја проценија кривичната одговорност на жалителот единствено со повторување на законската одредба, а не со образложение зошто средствата употребени од страна на жалителот при обидот да ги убеди другите се сметаат за несоодветни:

Анализата на [соодветната законска одредба] покажа дека релевантните критериуми усвоени во грчкото законодавство го прифаќаат горенаведеното ако и доколку истите се создадени само за казнување на неправилниот прозелитизам, кој Судот не мора да го дефинира воопштено во овој случај. Меѓутоа, Судот забележа дека грчките судови, при нивното одлучување, ја утврдиле одговорноста на жалителот само со повторување на текстот [на

законот] и не утврдиле на кој начин обвинетиот се обидел да го убеди својот сосед со употреба на несоодветни средства. Ниту еден од фактите кои тие ги навеле не го гарантира таквото тврдење. Во тој случај, не е докажано дека обвинението против жалителот е оправдано во околностите на случајот како итна општествена потреба. Оттука, оспорената мерка се чини дека не е пропорционална со бараната легитимна цел или, следствено на тоа, „неопходна во едно демократско општество ... заради заштита на правата и слободите на другите лица“¹⁶⁰.

Спротивно на ова, во случајот *Larissis и други против Грција*, обвинението против вишите офицери, членови на Пентекосталната вера, заради прозелитизам врз тројца авијатичари под нивна команда, се смета дека не претставува повреда на член 9 од причини што суштинската природа на воените хиерархиски структури кои Судот ги прифаќа би можела да вклучи опасност од малтретирање на потчинет во случај кога тој бара да се повлече од разговорот започнат од страна на надредениот офицер. Аргументите на обвинетата влада дека вишите офицери го злоупотребиле своето влијание и дека нивните обвиненија се оправдани со потребата да се заштити угледот и ефикасното работење на вооружените сили и да се заштитат индивидуалните војници од идеолошка принуда, беа прифатени од страна на Судот во Стразбур:

Судот смета дека е добро познато дека Конвенцијата се применува, во основа, за членови на вооружените сили, како и за граѓаните. Сепак, при толкувањето и примената на нејзините правила во случаи како овој, неопходно е да се имаат предвид посебните карактеристики на воениот живот и неговото влијание врз состојбата на поединечните членови на вооружените сили... Во оваа смисла, Судот забележа дека хиерархиските структури кои се карактеристика на животот во вооружените сили може да го обојат секој аспект на односите меѓу воениот персонал, со што потчинетиот може тешко да ги одбие методите на пристап на поединецот од повисок ранг или да се повлече од разговорот започнат од негова страна. На тој начин, она што во цивилниот свет се смета за едноставна размена на идеи кои примателот може слободно да ги прифати или одбие, во рамките на воениот живот може да се смета за форма на малтретирање или примена на неоправдан притисок при злоупотребата на овластувањата. Мора да се нагласи дека не секоја дискусија за религија или други чувствителни прашања меѓу поединците од нееднаков ранг спаѓа во рамките на оваа категорија. Сепак, во случаи каде самите околности го бараат тоа, може да се оправда преземањето на посебни мерки од страна на државите за заштита на правата и слободите на потчинетите членови на вооружените сили.

Домашните судови ги слушнаа доказите дека вклучените авијатичари сметале дека се обврзани да учествуваат или биле вознемирени со постојани обиди од страна на нивните виши офицери да ги натераат да разговараат за религија, иако немало никакви закани ниту поттикнувања. На тој начин, јасно е дека авијатичарите биле подложени на одреден степен на притисок од страна на нивните претпоставени офицери и до одреден

¹⁶⁰ *Kokkinakis против Грција*, §§48-49.

степен се чувствувале принудени. Може да се заклучи дека во овој случај нема прекршување на член 9:

... Судот смета дека грчките власти, во основа, оправдано презеле некои чекори за да ги заштитат авијатичарите од понизок ранг од несоодветен притисок кој го вршеле жалителите врз нив со желба да ги откријат нивните религиозни верувања. Исто така утврди дека преземените мерки не биле особено строги и, по нивниот карактер, повеќе превентивни, отколку казнени, бидејќи изречените казни не биле применливи ако жалителите не извршат ново кривично дело во следните три години. ... Во сите околности на случајот, Судот не смета дека овие мерки се непропорционални.

Од друга страна, Судот во Стразбур ги отфрли тврдењата на обвинетата влада во истиот случај дека гонењето заради прозелитизам на граѓани е „неопходно во едно демократско општество“, дури и во случаи кога се тврди дека вклучува неправилна експлоатација на лица кои страдаат од лични и психолошки тешкотии. Од „голема важност за донесување одлука“ е тоа што овие граѓани не биле подложени на притисоци и принуди од ист вид како авијатичарите во времето кога жалителите сакале да им ја сменат верата. Во овој случај, помалку се почитуваат одлуките на домашните судови. Дури и во однос на еден од граѓаните кој бил под некаков стрес заради распаѓање на нејзиниот брак, не било докажано дека нејзината психолошка состојба бара „посебна заштита од евангелистичките активности на жалителите, ниту дека тие примениле неправилен притисок врз неа, како што било докажано со фактот дека таа на крајот можела да донесе одлука да ги прекине сите врски со Пентекосталната црква¹⁶¹“. Овие случаи укажуваат на фактот дека државите можат во одредени случаи да преземат мерки за да им го забранат правото на поединците да се обидат да ги убедат другите во важноста на нивните верувања, иако ова право приврзаниците често го категоризираат како суштинска света должност. Исто така, случаите јасно укажуваат дека секое мешање во правото на прозелитизам мора да се покаже како неопходно во одредени околности.

Мешање во „манифестирањето“ на индивидуалното верување: санкции за носење религиозни симболи

Забраните за носење религиозни симболи резултираа со жалби упатени до Судот во Стразбур врз основа на член 9. Овие случаи бараат внимателна проценка. Ограничувањето за носење парчиња облека или други видливи знаци на религиозно верување се смета дека вклучува мешање во правото од член 9 да се манифестира религиозното верување¹⁶², а проценката се пренасочи кон причините истакнати за забраната. Во оваа област, сепак, Судот во Стразбур, веројатно, признава одредена „маргина на дозволено отстапување“ во делот на државните власти, особено кога оправдувањето истакнато од страна на државата е јавната безбедност¹⁶³ или согледаната

¹⁶¹ *Larissis и други против Грција*, §§50, 54 и 59.

¹⁶² *Aktas против Франција* (одлука).

¹⁶³ На пример, *Phull против Франција* (одлука) (барање да се отстрани турбанот за време на безбедносна проверка на аеродром: недопуштено).

потреба да се заштитат одредени фундаменталистички религиозни движења од вршење на притисок врз други лица кои припаѓаат на друга религија или кои не ја практикуваат нивната религија¹⁶⁴. Во случајот *Dahlab против Швајцарија*, одбивањето да и се дозволи на една одделенска наставничка која работи со мали деца да носи исламска шамија се смета за оправдано во поглед на „моќниот надворешен симбол кој го претставува носејќи ја шамијата: носењето на ова парче облека не само што може да се смета дека има некаков вид на прозелитистичко дејство, од причина што се чини дека им е наметнато на жените од некое верско правило кое тешко може да се усогласи со начелото на родова еднаквост, туку исто така не може лесно да се усогласи со пораката за толеранција, почитување на другите лица и еднаквост и недискриминација која сите наставници во едно демократско општество треба да ја пренесат на своите ученици¹⁶⁵. Слично, во случајот *Aktas против Франција*, исклучувањето на учениците од училиштето поради тоа што одбиле да отстранат различни религиозни симболи (муслимански шамии и мал сикитски турбан или под-турбан) за време на часовите се смета за недопуштено, бидејќи Судот во Стразбур утврди дека мешањето во правото да се манифестираат сопствените верувања може да се смета за пропорционално на легитимните цели за заштита на правата и слободите на другите лица и за заштита на јавниот ред; во секој случај, исклучувањето не се темели на спротивставување на верските убедувања, а забраната има за цел да го заштити уставното начело на секуларност¹⁶⁶.

Некои детали од прашањето беа разгледани од страна на Големиот судски совет во случајот *Leyla Şahin против Турција*. Во овој случај, жалителот изјави жалба дека забраната за носење исламска шамија на факултет и последователното одбивање да и се дозволи да присуствува на настава претставува повреда на нејзините права во согласност со член 9. Судот во Стразбур постапи врз основа на фактот дека има мешање во нејзиното право да ја манифестира сопствената религија и исто така прифати дека мешањето главно има легитимни цели за заштита на правата и слободите на другите лица и за заштита на јавниот ред. Исто така, Судот е убеден дека мешањето е „предвидено со закон“. Соодветно на тоа, суштинско прашање е дали мешањето е „неопходно во едно демократско општество“. Со мнозинство гласови, Судот одлучи дека мешањето е оправдано во

¹⁶⁴ *Karaduman против Турција* (барање на официјалната фотографија да не биде прикажано дипломираното лице со исламска шамија, туку само гологлав). *Köse и 93 други против Турција* (одлука) (забрана за носење шамија во рамките на границите на религиозно ориентирано училиште, општа мерка изречена за сите ученици без разлика на нивното верување: недопуштено); *Kurtulmuş против Турција* (одлука) (на универзитетска професорка не и било дозволено да носи шамија); *Dogru против Франција*, §§47-78 (исклучување на ученички од државни училишта затоа што одбиле да ја отстранат религиозната облека за време на часот по физичко образование и спорт: нема прекршување); и слично, *Kervanci против Франција*, §§46-78.

¹⁶⁵ *Dahlab против Швајцарија* (одлука).

¹⁶⁶ *Aktas против Франција* (одлука).

основа и е пропорционално со бараните цели, имајќи ја предвид „маргината на дозволено отстапување“ на државата во такви случаи:

Во случаи во кои односот меѓу државата и религиите е во прашање, каде мислењето во едно демократско општество може да се разликува во голема мера, мора да се даде посебно значење на улогата на националниот орган за донесување на одлуки. Ова е особено случај кога се работи за носење религиозни симболи во образовни институции, особено ... во поглед на различните пристапи на националните власти кон ова прашање. Не е можно да се забележи во Европа еднаква замисла за важноста на религијата во општеството, а значењето или влијанието на јавното изразување на религиозното верување се разликува според време и контекст. Оттука, правилата во оваа област се разликуваат од држава до држава во согласност со националните традиции и барањата наложени од потребата за заштита на правата и слободите на другите лица и за одржување на јавниот ред. Соодветно на тоа, изборот на степенот и формата кои таквите правила треба да ги имаат, мора, неизбежно, да се остави на засегнатата држава, бидејќи зависи од самиот домашен контекст.

Во овој случај, исто така, одредена важност имаат начелата на секуларизам и еднаквост кои се во сржта на турскиот устав. Уставниот суд одлучи дека слободата да се манифестира сопствената религија може да се ограничи за да се заштити улогата на секуларизмот како гарант на демократските вредности во државата: секуларизмот е место каде се спојуваат слободата и еднаквоста, неопходно значи слобода на религија и совест, и спречување на државните власти да не манифестираат наклонетост кон одредена религија или верување, потврдувајќи дека има улога на непристрасен арбитер. Покрај тоа, секуларизмот исто така помага во заштита на поединците од надворешен притисок од страна на екстремистичките движења. Исто така, оваа улога на државата како независен арбитер е во согласност со јуриспруденцијата на Судот во Стразбур, според член 9.

Судот во Стразбур исто така е под влијание на акцентот на заштитата на правата на жените во турскиот уставен систем, вредност која исто така е во согласност со клучното начело на родова еднаквост кое е во основата на Европската конвенција за човекови права. Секоја анализа на прашањето за забрана за носење исламска шамија мора да го земе предвид влијанието кое таквиот симбол може да го има врз оние кои одбрале да не го носат, доколку се претстави или смета за задолжителна религиозна должност. Ова особено важи во една земја каква што е Турција каде поголемиот дел од населението припаѓа на исламската вера. Наспроти историјата на екстремистичките политички движења во Турција кои настојуваат да ги наметнат, врз општеството како целина, своите религиозни симболи и замислата на општество засновано на верски прописи, Големият судски совет е убеден дека начелото на секуларизам е главно согледување кое е во основата на забраната за носење религиозни симболи на факултет. Во контекст во кој се предаваат и се применуваат во пракса вредностите на плурализмот, почитувањето на правата на другите, и особено, еднаквоста пред законот на мажите и жените, разбирливо е дека соодветните власти може да сметаат дека тоа е спротивно на оние вредности за да се дозволи религиозна облека, како на пример, да се носи исламска шамија во

просториите на факултетите. Затоа, наметнувањето на ограничувања на слободата за носење шамија може да се смета за исполнување на итна општествена потреба, од причина што овој конкретен религиозен симбол доби политичко значење во земјата во последниве години. Забележувајќи дека член 9 не секогаш го гарантира правото на однесување на начин воден од религиозното верување и на луѓето кои го прават тоа не им го пренесува правото да ги игнорираат правилата кои се покажаа како оправдани, Судот во Стразбур, исто така, утврди дека, во секој случај, муслиманските студенти на турските факултетите слободно можат да ја манифестираат својата религија во согласност со вообичаените форми на муслиманското почитување во рамките на границите наметнати со образовните организациски ограничувања.

Примената, исто така, го поттикна прашањето дали има мешање во правото на жалителот на образование според член 2 од Протоколот бр.1. Во споредба со образложението за недопуштање во согласност со член 9, Големiot судски совет исто така прифати дека одбивањето да се дозволи пристап до разни предавања и испити заради забраната за носење исламска шамија е предвидливо, ги исполнува легитимните цели, а применетите средства се пропорционални. Мерките за кои станува збор на ниту еден начин не го попречуваат извршувањето на религиозното почитување од страна на студентите, а всушност универзитетските власти разумно барале средства да избегнат да ги спречат студентите да носат шамија додека истовремено ги штителе правата на другите лица и интересите на образовниот систем. Како последица на тоа, забраната за носење шамии не е мешање во правото на образование¹⁶⁷.

Мешање во индивидуалното верување: барање за плаќање „црковен данок“

Член 9 §1 предвидува заштита од принуда да се биде индиректно вклучен во верски активности против волјата на поединецот. Таква ситуација би можела да произлезе, на пример, во врска со барањето да се плати црковен данок. Државите мора да ги почитуваат верските убедувања на оние лица кои не припаѓаат на ниту една црква и мора да им овозможат на таквите поединци да бидат ослободени од обврската да даваат придонес за црквата, за нејзините верски активности¹⁶⁸. (Имено, како што е истакнато, оваа ситуација мора да се разликува од аргументите дека општиот данок кој треба да го плати поединецот на властите не смее да се пренамени за одредени цели¹⁶⁹.) За таа цел, државите можат легитимно да побараат поединците да ги известат за своето религиозно верување или за промена на нивното религиозно верување за да им се овозможи ефикасно собирање на црковни даноци¹⁷⁰.

¹⁶⁷ *Leyla Şahin против Турција* [GC], §§104-162 во §109.

¹⁶⁸ *Darby против Шведска*, мислење на Комисијата, §51. Види забелешка, стр.9 погоре.

¹⁶⁹ *С. против Обединетото Кралство*.

¹⁷⁰ Види на пример, *Gottesmann против Швајцарија*.

Во секој случај, неопходно е да се утврди дали наметнувањето на црковен данок делумно ќе ги задоволи трошоците за секуларни, а не за црковни цели. Во случајот *Bruno против Шведска*, Судот во Стразбур направи разлика меѓу оданочување заради вршење на јавни функции и функции кои се јасно поврзани со религиозно верување. Законодавството дозволува ослободување од поголемиот дел од црковниот данок, но сепак бара плаќање на данок („данок за дисиденти“) за да го надомести трошокот за задачите од нерелигиозен карактер извршени во интерес на општеството, како на пример, организирање на погребни, одржување на црковниот имот и згради од историско значење и грижа за старите записи за населението. Судот во Стразбур прво потврди дека државните власти имаат широка маргина на дозволено отстапување при одредување на деталите за таквите обврски и, на тој начин, го отфрли барањето на жалителот дека овие функции всушност биле одговорност на секуларната јавна администрација, а не на религиозните органи:

Судот се согласи со владата дека организирањето на погребни, грижата и одржувањето на црковниот имот и зградите од историска вредност, како и грижата за старите записи за населението може да се сметаат за задачи од нерелигиозен карактер кои се извршуваат во интерес на општеството како целина. Мора да се остави државата да одлучи на кого треба да му ја довери одговорноста за извршување на овие задачи и како тие треба да се финансираат. Иако има обврска да го почитува правото на поединецот на слобода на религија, државата има широка маргина на дозволено отстапување при донесување на такви одлуки. ...

Но, судот во Стразбур нагласи дека гаранцијата бара заштита од принуда за придонес преку оданочување за цели кои главно се религиозни. Меѓутоа, во овој случај, делот од вкупниот износ на црковниот данок кој го плаќаат поединците кои не се членови на црквата може да се докаже дека е пропорционален на трошоците за цивилните обврски на црквата и затоа не може да се каже дека жалителот е принуден да придонесе за верските активности на црквата. Исто така, од големо значење е фактот што јавните, а не црковните органи ги следеле трошоците и го утврдиле оданочувањето:

Жалителот, кој не е член на Црквата на Шведска, не мора да го плати целиот црковен данок, туку само дел од него – 25% од вкупниот износ – како „данок за дисиденти“ (врз основа на фактот дека) лицата кои не се членови треба да придонесат за неверските активности на црквата. Намалената даночна стапка е одредена врз основа на испитувањето на економијата на Црквата на Шведска, кое покажа дека трошоците за погреб на починатите лица изнесуваат околу 24% од вкупните трошоци на црквата.

На тој начин, очигледно е дека данокот кој жалителот го плаќа на Црквата на Шведска е пропорционален на трошоците за нејзините цивилни обврски. Затоа, не може да се каже дека тој бил принуден да даде придонес за верските активности на Црквата.

Исто така, самиот факт дека Црквата на Шведска има обврски да ги исполни веќе споменатите задачи не може да се смета за прекршување на член 9 од Конвенцијата. Во тој поглед, треба да се истакне дека црквата била одговорна за водење на записи за населението многу години и дека е природно истата да се грижи за овие записи сè додека не се префрлат во државните архиви. Исто така, организирањето на погребни и одржувањето

на стариот црковен имот се задачи кои можат разумно да и се доверат на воспоставената црква во земјата. Понатаму, Судот го зема предвид фактот што исплатата на данокот за дисиденти и извршувањето на цивилните активности на црквата се надгледувани од страна на јавните органи, вклучувајќи ги и даночните власти и Окружниот управен одбор.

Оттука, Судот во Стразбур утврди дека обврската да се плати овој „данок за дисиденти“ не го прекршува правото на жалителот на слобода на религија и го прогласи овој дел од барањето за неоснован¹⁷¹.

Индивидуално „манифестирање“ на верување: затвореници и религиозно верување

Се очекува затворските власти да ги прифатат верските потреби на лицата лишени од слобода со тоа што ќе им дозволат на затворениците да учествуваат во верски обреди. Така, кога религијата или верувањето диктира посебна исхрана, властите треба да го почитуваат тоа, под услов да не е неразумно или прекумерно измачувачко, начело кое се повторува во пресудата во *Jakóbski против Полска*, случај во кој одбивањето да му се обезбеди на еден затвореник-будист исхрана без месо, како што наложува неговата вера, се смета дека претставува повреда на член 9¹⁷². Исто така, треба да постои соодветна одредба за да им се дозволи на притворените лица да учествуваат во верска богослужба или да им се дозволи на затворените лица пристап до духовно советување. Во сличните случаи на *Poltoratskiy против Украина* и *Kuznetsov против Украина*, затворениците осудени на смртна казна се пожалиле дека не им биле дозволени посети од свештеници, ниту им било дозволено да учествуваат во верски служби кои биле достапни за другите затвореници. Жалителите ги добиле овие случаи врз основа на фактот што ваквите мешања не се во согласност со законодавството, бидејќи соодветната затворска наредба не се квалификува во рамките на значењето на Конвенцијата¹⁷³. Сепак, одржувањето на редот и безбедноста во затворот обично се смета за легитимен државен интерес. На пример, член 9 не се применува за да се побара прифаќање на посебен статус за затворениците кои тврдат дека носењето на затворска униформа и присилувањето да работат ги прекршува нивните верувања¹⁷⁴. Покрај тоа, како одговор на таквиот ред и државен интерес, широка маргина на дозволено отстапување се прифаќа од страна на властите. На пример, потребата да се биде во можност да се идентификуваат затвореници може да го гарантира одбивањето да му се овозможи на еден затвореник да пушти брада, додека заради безбедносни причини може да се оправда одбивањето да им се дозволи на затворениците групна молитва¹⁷⁵ или книга која содржи детали за боречки

¹⁷¹ *Bruno против Шведска* (одлука).

¹⁷² *Jakóbski против Полска*, §§42–55. Види исто така *X против Обединетото Кралство* (одлука) (март 1976 година).

¹⁷³ *Poltoratskiy против Украина*; и *Kuznetsov против Украина*.

¹⁷⁴ *McFeeley и други против Обединетото Кралство* (одлука).

¹⁷⁵ *X против Австрија* (одлука) (1965 година).

вештини, дури и во случаи кога може да се утврди дека пристапот до таквите предмети е неопходен за правилно остварување на верата¹⁷⁶.

Овие државни обврски, во согласност со Европската конвенција за човекови права, исто така, се одразуваат во Европските затворски правила. Овие правила се необврзувачки стандарди кои имаат за цел да осигураат дека затворениците се прилагодени во материјална и морална смисла, почитувајќи го нивното достоинство, добивајќи недискриминаторен третман, кој ги прифаќа религиозните верувања и го почитува здравјето и самопочитта. На тој начин, правилата предвидуваат:

затворскиот режим треба да биде организиран на начин на кој ќе им овозможи на затворениците да ја практикуваат својата религија и да ги следат своите верувања, да присуствуваат на служби или средби водени од одобрени претставници на таа религија или верување, да имаат приватни посети од такви претставници на нивната религија или верување и да поседуваат книги или литература поврзана со нивната религија или верување.

Меѓутоа,

затворениците не треба да бидат присилени да практикуваат религија или верување, да присуствуваат на верски служби или средби, да учествуваат во верски практикувања или да прифатат посета од претставник на која било религија или верување¹⁷⁷.

Имено, Судот може да се повика на Правилата во своите пресуди¹⁷⁸.

Услов за државна неутралност: регистрирање на вери, итн.

Член 11, главно, го штити правото на поединците за заедничко формирање, заради потпомагање, на колективна постапка, на полето од заемен интерес. Кога член 9 се толкува во врска со член 11, последицата е висок степен на загриженост за правото да се основаат верски здруженија:

Поради тоа што верските заедници традиционално постојат во форма на организирани структури, член 9 мора да се толкува во смисла на член 11 од Конвенцијата, кој го штити асоцијативниот живот од неоправдано мешање од страна на државата. Од таа гледна точка, правото на верниците на слобода на религија, кое го вклучува и правото да се манифестира сопствената религија во заедница со други, го опфаќа очекувањето дека на верниците ќе им се дозволи да се здружуваат слободно, без произволна интервенција од страна на државата. Всушност, автономното постоење на верските заедници е неопходно за плурализмот во едно демократско општество и, оттука, претставува прашање кое е во самата суштина на заштитата предвидена во член 9¹⁷⁹.

Заемното дејство на гаранциите од член 9 во врска со колективното манифестирање на верувањето и заштитата од член 11 на слободата на здружување, како и забраната за дискриминација при уживањето на гаранциите од Конвенцијата според член 14, се од големо значење за

¹⁷⁶ *X против Обединетото Кралство* (одлука) (мај 1976 година).

¹⁷⁷ Европски затворски правила, Препорака (2006) 2, Правила 29 (2)-(3).

¹⁷⁸ Правила 29 (2)-(3), цитирани во *Jakóbski против Полска*, 7 декември 2010 година.

¹⁷⁹ *Митрополитска црква на Бесарабија и други против Молдавија*, §118.

решавање на прашањата кои се однесуваат на одбивањето да се даде официјално признавање. Ова можеби е потребно за да се искористат предностите на привилегиите, како на пример, ослободување од данок или признавање на добротворен статус кој, во домашното законодавство, може да зависи од претходно регистрирање или државно признавање. Аранжманите кои даваат предност на одредени верски заедници, во основа, не се спротивни на барањата на Конвенцијата (особено на член 9 и 14) „само ако постои објективно и разумно оправдување за разликите во третманот и ако слични договори може да се склучат со други цркви кои сакаат да го направат тоа¹⁸⁰“.

Но, домашното законодавство може да оди подалеку и исто така да побара официјално признавање за да може да добие својство на правно лице што е неопходно за да се овозможи еден религиозен орган да функционира ефикасно. Кога официјално признавање е потребно за оваа цел, веројатно толеранцијата од страна на државата не е доволна за верската заедница¹⁸¹. Опасноста кај ваквите услови е тоа што може да се применат на дискриминаторен начин со цел да се ограничи ширењето на малцинските вери¹⁸².

Од друга страна, условот за државна неутралност не ги спречува властите да направат проценка за тоа дали активностите на религиозните органи или здруженија се смета дека му штетат или претставуваат закана за јавниот ред¹⁸³. Толеранцијата не значи дека на секоја верска заедница мора да и се даде признание или такви привилегии, како на пример, ослободување од данок. Имено, во одредени случаи, јавните органи може да имаат позитивна обврска да преземат мерки против здруженија кои се сметаат за штетни.

Во случајот *Leela Förderkreis e.V. и други против Германија*, приврзаниците на „движењето Osho“ тврдат дека класификацијата на нивната верска организација како „младинска секта“, „религија на млади“, „секта“ и „психо-секта“, ја деградира нивната вера и со тоа се прекршува должноста на државата за неутралност во верски прашања. Иако Судот во Стразбур беше подготвен да постапи по тврдењето дека таквото етикетање вклучува „мешање“ во правата од член 9 бидејќи „изразите кои се користат за да се опише движењето на здруженијата на жалителот може да имаат негативни последици“ (но без потребата да се утврди степенот и карактерот на таквите последици), сепак смета дека нема прекршување на гаранцијата:

Судот повторил дека државите имаат право да проверат дали едно движење или здружение, наводно заради религиозни цели, врши активности кои се штетни за населението или за јавната безбедност.

¹⁸⁰ *Alujer Fernández и Caballero García против Шпанија* (одлука).

¹⁸¹ *Митрополитска црква на Бесарабија и други против Молдавија*, §129.

¹⁸² Спореди со Рамковната конвенција за заштита на националните малцинства, член 8: признание дека „секое лице кое припаѓа на национално малцинство има право да ја манифестира својата религија или верување и да основа верски институции, организации и здруженија“.

¹⁸³ *Manoussakis и други против Грција*, §40; *Leela Förderkreis e.V. и други против Германија*, §93.

... Судот истакна дека во тоа време, сè поголемиот број на нови религиозни и идеолошки движења создава конфликт и тензија во германското општество, отворајќи прашања од општа важност. Оспорените изјави и другиот материјал доставен до Судот покажува дека германската влада, давајќи им на луѓето навремени објаснувања, има за цел да реши едно важно јавно прашање, обидувајќи се да ги предупреди граѓаните за феноменот кој го смета за вознемирувачки, на пример, појавувањето на голем број нови религиозни движења и нивната привлечност за младите луѓе. Јавните органи сакаат да им овозможат на луѓето, доколку тоа е неопходно, да се грижат за самите себе, а не да се доведат себеси или пак другите во тешкотии главно поради незнаење.

Судот смета дека таквата моќ на превентивна интервенција на државата е исто така во согласност со позитивните обврски на договорните држави според член 1 од Конвенцијата за осигурување на правата и слободите на лицата во рамките на нивната судска надлежност. Овие обврски не се однесуваат само на мешањето кое може да се јави како резултат на постапките или пропустите кои им се припишуваат на државните агенти или кои се јавуваат во државните институции, туку исто така и на мешањето кое се припишува на приватните лица во рамките на не-државните субјекти.

Анализата на владината активност во еден спор дополнително покажува дека во никој случај не претставува забрана за слободата на здруженијата на жалителот да ја манифестираат својата религија или верување. [Домашните судови] внимателно ги разгледаа оспорените изјави и ја забранија употребата на придавките „деструктивни“ и „псевдо-религиозни“ и тврдењето дека членовите на движењето биле изманипулирани, со што е прекршено начелото на религиозна неутралност. Останатите изрази, особено именувањето на групите на здруженијата на жалителот како „секти“, „младински секти“ или „психо-секти“, дури и со пејоративно значење, се употребени во тоа време на доста недискриминаторен начин за која било религија која не е главна. Судот понатаму истакна дека владата, неспорно, се воздржала од натамошна употреба на изразот „секта“ во нејзината информативна кампања по препораката која е содржана во експертскиот извештај во врска со „таканаречените секти и психо-култови“... Во овие околности, Судот смета дека изјавите на владата ... барем во времето кога биле дадени, не вклучуваат пречекорување на границите на она што една демократска држава може да го смета за јавен интерес.

Во вакви околности, „имајќи ја предвид маргината на дозволено отстапување оставена на националните власти“, се смета дека мешањето е оправдано и пропорционално на бараната цел¹⁸⁴.

Наметнувањето на барање за државно регистрирање не е самото по себе неусогласено со слободата на мисла, совест и религија, но, државата мора да внимава да ја одржи позицијата на строга неутралност и мора да покаже дека постои соодветна основа за одбивање на таквото признавање. Сепак, постапката за регистрирање мора да биде заштитена од неограничена дискреција и да избегне произволно донесување на одлуки¹⁸⁵. Една држава, секогаш, мора да се грижи кога се чини дека ја проценува компаративната

¹⁸⁴ *Leela Förderkreis e.V. и други против Германија*, §§84-101.

¹⁸⁵ *Врховен свет совет на муслиманската заедница против Бугарија*, §33.

легитимност на различните верувања¹⁸⁶. Во случајот *Regionsgemeinschaft der Zeugen Jehovas u други против Австрија*, утврдена е повреда на член 9. Дваесеттина години, властите одбивале да им дадат својство на правно лице на Јеховините сведоци. Државата тврдела дека не постои никакво мешање во правата на жалителите поради тоа што, на крајот, им било доделено својство на правно лице и во ниту еден случај ниту еден член не бил попречен во индивидуалното практикување на сопствената религија; покрај тоа, членовите самите можеле да основаат здружение кое ќе ужива својство на правно лице во домашното законодавство. Судот не бил убеден:

Од една страна, периодот кој изминал од поднесувањето на барањето за признавање до доделувањето на својството на правно лице е значителен и, оттука, спорно е дали може да се смета само како период на чекање додека се обработува административното барање. Од друга страна, во текот на овој период, првиот жалител немал својство на правно лице, со сите последици поврзани со недостатокот на овој статус [бидејќи правното лице може да стекнува и да управува со средствата во свое име, да има правен статус пред судовите и властите, да основа места за богослужба, да ги шири своите верувања и да изготвува и дистрибуира религиозен материјал]. ... Како што е наведено од страна на жалителите, не е одлучувачки фактот дека не биле пријавени случаи на мешање во животот на заедницата на Јеховините сведоци за време на овој период и дека недостатокот на својство на правно лице на првиот жалител може да се надомести делумно со водење на помошни здруженија.

Со оглед на важноста на ова право, Судот смета дека сите државни власти имаат обврска да издадат, во разумно краток временски рок, потврда за својство на правно лице на жалителот за целите на член 9 од Конвенцијата. Судот забележа дека за време на периодот на чекање, недостатокот на својството на правно лице на првиот жалител може, до одреден степен, да се надомести со основање на помошни здруженија кои имаат својство на правно лице, а се чини дека јавните органи не се мешаат во таквите здруженија. Но, поради тоа што правото на автономно постоење е во суштината на гаранциите од член 9, овие околности не може да го надоместат продолжениот неуспех да се даде својство на правно лице на првиот жалител¹⁸⁷.

Дури и во случаи кога државата настојува да се повика на националната безбедност и територијалниот интегритет како оправданост за одбивањето да се регистрира заедницата, потребна е соодветна проценка на таквите барања. Не се прифаќаат нејасни спекулации. Во случајот *Митрополитска црква на Бесарабија и други против Молдавија*, на жалителите им било забрането да се собираат за религиозни цели и не можеле да обезбедат правна заштита од малтретирање или на средствата на црквата. Обвинетата влада сакала да докаже дека регистрирањето во посебните околности на овој случај може да доведе до дестабилизација на Православната црква и на општеството како целина бидејќи проблемот се

¹⁸⁶ *Hasan u Chaush против Бугарија* [GC], §§84-89 во §78.

¹⁸⁷ *Religionsgemeinschaft der Zeugen Jehovas u други против Австрија*, §§87-99 (потребно е значително време за да се утврди прашањето за признавање на Јеховините сведоци: повреда на член 14 во врска со член 9).

однесува на спор меѓу руската и романската патријаршија; покрај тоа, признавањето може да има негативно влијание врз територијалниот интегритет и независноста на државата. Повторувајќи го условот на државата да остане неутрална и нејзината улога во поттикнувањето на меѓусебната толеранција меѓу спротивставените групи (а не да бара да се отстрани причината за притисок со елиминирање на плурализмот), Судот во Стразбур повторно нагласи дека член 9 ја исклучува државната проценка за „леgitимноста на религиозните верувања или начините на кои тие верувања се изразуваат“. Исто така, неопходно е да се толкува член 9 заедно со гаранциите на член 11 за неоправданото мешање на државата во слободата на здружување: и

гледано од таа перспектива, правото на верниците на слобода на религија, кое го вклучува правото да се манифестира сопствената религија во заедница со други, го опфаќа очекувањето дека верниците можат слободно да се здружуваат, без произволна интервенција од страна на државата.

Заземањето на ставот дека црквата-жалител не е нова вероисповед и тоа што нејзиното признавање зависи од волјата на друга црковна власт која претходно била признаена, не ја исклучува обврската за неутралност и непристрасност. Судот не е убеден, во отсуство на какви било докази за спротивното, дека црквата е (како што тврди обвинетата влада) вмешана во политички активности спротивни на јавната политика на Молдавија или на своите религиозни цели, ниту дека признавањето од страна на државата може да претставува опасност за националната безбедност и територијалниот интегритет¹⁸⁸. Слично, во случајот на *Јеховини сведоци од Москва против Русија*, се смета дека одбивањето да се пререгистрира верското здружение и неговото последователно исчезнување се случило без да се утврди соодветна и доволна основа. Властите тврдат дека организацијата ги присилува семејствата да се растурат, дека ги поттикнува своите следбеници да извршат самоубиство или да одбијат медицинска нега, дека ги повредува правата на членовите, родителите кои не се Јеховини сведоци и нивните деца, и дека ги охрабрува членовите да одбијат да ги извршат своите законски должности. Сепак, не е утврдена соодветна фактичка основа и всушност ограничувањата наметнати на членовите не се разликуваат во основа од сличните ограничувања на приватните животи на приврзаниците наметнати од страна на други религии. Во секој случај, поттикнувањето да се воздржат од трансфузија на крв дури и во ситуации опасни по живот не може да гарантира далекусежна мерка бидејќи домашното законодавство им додели на пациентите слобода на избор на медицинско лекување¹⁸⁹.

¹⁸⁸ *Митрополитска црква на Бесарабија и други против Молдавија*, §§101-142. Види исто така *Pentidis и други против Грција*, §46 и *Московски огранок на армијата за спас против Русија*, §§71-74,

¹⁸⁹ *Јеховини сведоци од Москва против Русија*, §§170-182 (исчезнувањето претставува повреда на член 9 толкуван во врска со член 11; а неуспехот да се пререгистрира вклучува повреда на член 11 толкуван во врска со член 9). Види исто така *Скиентолошка црква на Москва против Русија*, §§94-98 (повреда на член 11 толкуван во врска со член 9).

Одбивањето да се регистрира верската заедница може исто така да носи со себе последица дека заедницата со тоа е исклучена од спроведување на своите интереси пред судовите. Црквите исто така може да имаат имот и какво било мешање во овие права може, во основа, да доведе до прашања кои спаѓаат во рамките на опсегот на член 1 од Протоколот бр.1¹⁹⁰. Во случајот на *Католичката црква во Хања против Грција*, одлуката на домашните судови, кои одбија да признаат дека црквата-жалител го има потребното својство на правно лице, беше успешно оспорена, при што Судот во Стразбур смета дека таквата одлука има за цел да ја спречи црквата, сега и во иднина, да води каков било спор во врска со имотот утврден од страна на домашните судови¹⁹¹. Во случајот *Митрополитска црква на Бесарабија и други против Молдавија*, Судот во Стразбур утврди дека член 9 мора да се толкува во смисла на член 6 и гаранциите за пристап до правична судска постапка за да се заштити верската заедница, нејзините членови и имот. Тврдењето на владата дека покажала толеранција кон црквата и нејзините членови не може да биде замена за вистинско признавање, бидејќи самото признавање може, во домашното законодавство, да им пренесе права на засегнатите да се бранат себеси од постапки на заплашување. Одбивањето да се признае црквата резултира со такви последици во поглед на правата на жалителите во согласност со член 9 што не може да се смета дека е неопходно во едно демократско општество¹⁹². Мора да постои право на пристап до судот заради утврдување на граѓанските права и обврските на заедницата во смисла на член 6 од Европската конвенција за човекови права.

Услов за неутралност на државата: контрола на местата за богослужби

Државната контрола на верските организации може исто така да вклучи мерки, како на пример, ограничувања на влезот на верски лидери¹⁹³ и наметнување на ограничувања во врска со местата за богослужби кои се сметаат за значајни¹⁹⁴. Потребно е да се обрне внимание, повторно, за да се потврди дека легитимните размислувања кои ја нагласуваат причината за таквите мерки не се користат за скриени цели за да се заштити или попречи одредена вера. Планирањето на контроли дава уште еден пример за мерка потребна во интерес на јавноста, но која, сепак, може да биде

¹⁹⁰ Види, на пример, *Светите манастири против Грција*, §§54-66.

¹⁹¹ *Католичката црква во Хања против Грција*, §§40-42.

¹⁹² *Митрополитска црква на Бесарабија и други против Молдавија*, §§101-142 (средства кои вклучуваат хуманитарна помош). Види исто така *Pentidis и други против Грција*, §46.

¹⁹³ Види *El Majjaoui и Stichting Toubia Moskee против Холандија* (одлука) (на потенцијален имам, кој не бил од Европската унија, не му била дадена работна дозвола: допуштено; но отфрлено по откажувањето пред Големият судски совет откако била издадена дозволата); и *Nolan и K против Русија*, §§61-79 (одбивање да им се дозволи на мисионерот на Обединетата Црква и на неговиот син повторен влез по тајни наредби на службата за безбедност: повреда на член 9, не е неопходно да се разгледува прашањето врз основа на член 14 во врска со член 9).

¹⁹⁴ На пример *Chappell против Обединетото Кралство*. Спореди *Logan против Обединетото Кралство* (одлука).

наметната со лоша намера. На пример, во случајот *Manoussakis и други против Грција*, домашното законодавство бара од верските организации да добијат формално одобрение за користење на простории за богослужби. Јеховините сведоци се обиделе, безуспешно, да добијат таква дозвола, а потоа биле обвинети дека користат неовластено место за богослужби. Судот во Стразбур прифати дека националните власти имале право да преземат мерки со цел да утврдат дали активностите преземени од страна на верското здружение се потенцијално штетни за другите, но ова не и овозможува на државата да ја одреди законитоста на верувањата и на средствата за изразување на таквите верувања. Во овој случај, контекстот во кој се појави барањето беше исто така од големо значење:

Правото на слобода на религија гарантирано во согласност со Конвенцијата ја исклучува секоја дискреција на државата да одреди дали религиозните верувања или средствата кои се користат за да се изразат таквите верувања се легитимни. Соодветно на тоа, Судот смета дека барањето за овластување [според домашното законодавство] е во согласност со член 9 од Конвенцијата само ако е наменето да му дозволи на црковното лице да провери дали се исполнети формалните услови утврдени во тие одредби.

Од доказите и од големиот број случаи наведени од страна на жалителите, кои не се оспорени од владата, може да се заклучи дека државата сака да ги искористи можностите дадени од [домашното законодавство] да наметне строги услови или услови кои забрануваат практикување на религиозни верувања на одредени неправославни движења, особено на Јеховините сведоци. ... Обемната судска пракса на ова поле се чини дека покажува јасна тенденција од страна на административните и црковните власти да ги користат овие одредби за да се ограничат активностите на верите надвор од Православната црква.

Исто така, од значење е и фактот дека овластувањето сè уште се чекало во периодот кога Судот во Стразбур ја донел својата пресуда и дека ова овластување може да биде издадено не само од државните службеници, туку исто така и од месниот епископ. Судот утврди дека не може да се каже дека обвинението е пропорционален одговор¹⁹⁵. Затоа е потребна строга неутрална позиција и, за таа цел, не е соодветно да се вклучи во оваа постапка друга црковна власт која самата ужива државно признание.

Случаите во кои строги услови (или услови кои забрануваат) им се наметнуваат на приврзаниците на одредени вери мора да се разликуваат од оние во кои жалителот бара да го измени исходот од планските одлуки донесени на објективен и неутрален начин. Во случајот *Vergos против*

¹⁹⁵ *Manoussakis и други против Грција*, §§44-53 во §48. Види исто така *Христијанско здружение „Јеховини сведоци“ против Бугарија* (укинување на регистрацијата на здружението проследено со апсења, прекин на состаноци одржани на јавни и приватни локации и заплена на религиозни материјали, прогласено за допуштено во согласност со член 6, 9-11 и 14), и (9 март 1998 година) (на крајот било постигнато спогодбено порамнување); *Институт на француски свештеници и други против Турција* (спогодбено порамнување) (одлука на Турските судови да се регистрира парцела која припаѓа на Институтот на име на државните органи врз основа на фактот дека Институтот повеќе не ги исполнувал условите за да се смета како религиозен орган бидејќи дал дел од својот имот за разни спортски активности: спогодбено порамнување постигнато по доделување на доживотен закуп во корист на свештениците кои го застапувале Институтот).

Грција, на жалителот му била одбиена дозвола за градење на молитвен објект за заедницата на парцела која тој ја поседувал врз основа на фактот дека урбанистичкиот план не дозволувал градење на такви објекти и дека во секој случај тој бил единствениот член на неговата верска заедница во неговиот град. Соодветно на тоа, урбанистичките власти утврдиле дека нема општествена потреба која ја оправдува измената на планот за да се дозволи изградба на молитвен објект. При утврдувањето дека ова мешање е „неопходно во едно демократско општество“, Судот во Стразбур прифати дека критериумот кој го примениле домашните власти при утврдувањето на слободата на жалителот да ја манифестира сопствената религија наспроти интересот на јавноста за рационално планирање не може да се смета за произволен. Имајќи ја предвид маргината на дозволено отстапување на државата во однос на прашањата поврзани со урбанистичкото планирање, интересот на јавноста не треба да даде предност на потребата за богослужби на еден приврзаник на верска заедница во случај кога има молитвен објект во соседниот град кој ги задоволува потребите на верската заедница во тој регион¹⁹⁶.

Услов за државна неутралност: мешање во внатрешните спорови меѓу приврзаниците на една верска заедница

Случаите во кои државните власти се обидуваат да интервенираат во прашања поврзани со внатрешните спорови меѓу членовите на една верска заедница ја прикажуваат заемната поврзаност меѓу слободата на религија и слободата на здружување. Член 9, кога се толкува во смисла на член 11,

го опфаќа очекувањето дека на [таква] заедницата и е дозволено да функционира мирно, без произволна интервенција од страна на државата, и, на тој начин,

државните мерки кои даваат предност на одреден лидер или група во една поделена верска заедница или кои имаат за цел да ја принудат заедницата, или дел од неа, да се подведе под единствено раководство, против своја волја, претставува повреда на слободата на религија¹⁹⁷.

Во секој случај, одреден степен на тензија е само неизбежна последица од плурализмот¹⁹⁸. Тоа не е од суштинско значење при утврдувањето дали има „мешање“ во правата на приврзаниците кои не се задоволни од исходот на државната интервенција поради тоа што тие можат слободно да основаат нова верска организација¹⁹⁹. Интервенцијата во внатрешните спорови меѓу групите на приврзаници веројатно се смета за легитимна цел за спречување на немири и заштита на правата и слободите на другите, иако, можеби се потребни одредени регулативи за да се заштитат интересите и верувањата на поединците, државните власти мора да преземат мерки за да ја исполнат својата должност за неутралност и непристрасност бидејќи

¹⁹⁶ *Vergos против Грција*, §§36-43.

¹⁹⁷ *Врховен свет совет на муслиманската заедница против Бугарија* во §73.

¹⁹⁸ *Агга против Грција* (бр.2), §§56-61.

¹⁹⁹ *Светиот Синод на Бугарската Православна Црква (Митрополит Инокентиј) и други против Бугарија*, §§122-160.

автономијата на верските заедници претставува суштинска компонента на плуралистичкото демократско општество каде истовремено постојат повеќе религии или деноминации на истата религија²⁰⁰.

Во случајот *Врховен свет совет на муслиманската заедница против Бугарија*, Судот во Стразбур беше повикан да утврди дали таквото мешање предизвикано од напорите на државните власти за решавање на долгогодишните конфликти во рамките на муслиманската верска заедница било „неопходно во едно демократско општество“. Судот одлучи дека не било неопходно:

Судот повтори дека автономното постоење на верски заедници е неопходно за плурализмот во едно демократско општество. Иако може да биде потребно државата да преземе мерки за усогласување на интересите на различните религии и религиозни групи кои истовремено постојат во едно демократско општество, државата има должност да остане неутрална и непристрасна при примената на своите регулаторни овластувања, како и во своите односи со различните религии, вероисповеди и верувања. Станува збор за зачувување на плурализмот и правилното функционирање на демократијата, чија главна карактеристика е можноста за решавање на проблемите на државата преку дијалог, дури и кога истите се исцрпувачки. Во овој конкретен случај, релевантниот закон и пракса, како и постапките на властите ... имаа ефект на принуда на поделената заедница на единствено раководство против волјата на една од двете спротивставени раководства. Како резултат на тоа, една од групите на лидери е во предност, а другата е исклучена и лишена од можноста да продолжи да раководи автономно со работите и средствата на тој дел од заедницата која го поддржува. ... Владата не изјави зошто, во овој конкретен случај, нејзината цел, да се врати законитоста и да се исправи неправдата, не може да се постигне со други средства, без принуда на поделената заедница да се подведе под единствено раководство.

Оттука, не е утврдена потребата за такви мерки. Исто така, од голема важност во овој конкретен случај е фактот што мерките, во ниту еден случај, не биле успешни поради тоа што конфликтите во заедницата продолжиле. Иако властите уживале одредена „маргина на дозволено отстапување“ при утврдувањето кои мерки да ги преземат во такви околности, тие ја надминале таа маргина во овој случај. Следствено, мешањето на властите претставува прекршување на член 9²⁰¹.

Имено, тешко е да се оправда преземањето на мерки од страна на државните власти за да се осигура дека верските заедници ќе останат или ќе бидат доведени под единствено раководство доколку истите се оспорени, дури и во случаите кога мерката е наводно преземена во интерес на јавниот ред. Одговорноста на властите за унапредување на плурализмот и толеранцијата ги користи сите аргументи засновани на доброто владеење или важноста да се обезбеди ефикасно духовно раководство. Во случајот *Serif против Грција*, жалителот бил избран за муфтија, Муслимански верски лидер, и почнал да ги извршува функциите на таа служба. Меѓутоа, не го

²⁰⁰ *Mirošubovs и други против Латвија*, §§82-96.

²⁰¹ *Врховен свет совет на муслиманската заедница против Бугарија*, §§93-99 во §§93-95.

обезбедил потребното признание од надлежната државна власт и, оттука, била поведена кривична постапка против него поради злоупотреба на функциите на свештено лице на „позната религија“, со цел да го заштити авторитетот на друг муфтија кој го обезбедил потребното официјално признание. Судот во Стразбур прифати дека обвинението има легитимна цел да го заштити јавниот ред. Меѓутоа, не е убеден дека имало било каква итна општествена потреба за обвинението. Не настанал локален неред, а предлогот на обвинетата влада дека спорот можел дури да резултира со меѓудржавен дипломатски проблем не бил ништо друго освен далечна можност. Во секој случај, улогата на државата во вакви случаи е да го унапреди плурализмот, а не да го елиминира:

Иако Судот прифати дека е можно да се јави тензија во ситуации каде една верска или друг вид заедница станува поделена, смета дека ова е една од неизбежните последици на плурализмот. Улогата на властите во такви околности не е да ја отстранат причината за тензијата со елиминирање на плурализмот, туку да осигураат дека спротивставените групи меѓусебно се толерираат²⁰².

Слична ситуација постои и во случајот *Agga против Грција* (бр.2). Во овој случај, жалителот бил избран за местото муфтија од страна на верниците во една џамија. Изборот бил поништен од страна на државните службеници кои потоа именувале друг муфтија на таа позиција. Жалителот одбил да се повлече и, како последица на тоа, бил обвинет за кривично дело злоупотреба на функциите на свештено лице од „позната религија“, исто како во случајот *Serif*. Судот повторно прифати дека мешањето било заради пропишан интерес, односно, заради зачувување на јавниот ред. Исто така, може да се предвиди примена на кривични санкции. Но, Судот во Стразбур повторно не е убеден дека мешањето било „неопходно во едно демократско општество“. Не постои итна општествена потреба за мешање. Според Судот, „казнувањето на лицето единствено поради тоа што се претставува себеси како верски лидер на група која доброволно го следи тешко може да се смета за усогласено со условите за религиозен плурализам во демократското општество“. Иако во домашното законодавство е прифатено дека верските лидери имаат право на вршење на одредени судски и административни државни обврски (и поради тоа што правните односи би можеле да бидат засегнати од постапките на религиозните свештени лица, јавниот интерес може да ги оправда мерките за заштита на поединците од измама), во овој конкретен случај нема укажување дека жалителот се обидел, во кое било време, да ги врши тие функции. Исто така, поради тоа што тензијата е неизбежна последица на плурализмот, никогаш не треба да биде неопходно, во услови на демократија, една држава да настојува да подведе една верска заедница под единствено раководство, давајќи предност на одреден лидер во однос на другите²⁰³.

²⁰² *Serif против Грција*, §§49-54.

²⁰³ *Agga против Грција* (бр.2), §§56-61.

Слични гаранции во согласност со Конвенцијата кои имаат влијание на слободното изразување на совеста или верувањето

Потребно е, исто така, да се разгледаат, иако на кратко, поврзаните размислувања во врска со религијата и верувањето кои се јавуваат во согласност со други одредби на Европската конвенција за човекови права. Важноста на одредбите, како на пример, член 6 и член 11, е нагласена во однос на колективниот аспект на слободата на религија. Други гаранции, исто така, се однесуваат на уживањето на слободата на мисла, совест и религија. Особено, може да се јават прашања во рамките на контекстот на родителските права при обезбедувањето на јавно образование според член 2 од Протоколот бр.1, додека ограничувања на слободното изразување на верските заедници можат повремено да се јават во согласност со член 10. Покрај тоа, исто така, неопходно е да се истакне важноста на забраната од член 14 за дискриминација при уживањето на правата од Конвенцијата. Меѓутоа, дискусијата која следи може само да обезбеди основен вовед во овие дополнителни размислувања.

Верски убедувања и образование: член 2 од Протоколот бр.1

Врз основа на член 2 од Протоколот бр.1 кон Конвенцијата може да произлезат прашања во врска со почитувањето на религиозното верување на родителите при обезбедувањето на образование за своите деца. Најпрво, членот предвидува дека „на ниту едно лице не смее да му се негира правото на образование“, и дека „при извршувањето на преземените функции во врска со образованието и наставата, државата треба да го почитува правото на родителите да обезбедат такво образование и настава која е во согласност со нивните верски и филозофски убедувања“. Правото да се почитуваат верските и филозофските убедувања им припаѓа на родителите на едно дете, а не на самото дете²⁰⁴ или на некое училишно или верско здружение²⁰⁵. Сепак, должноста да се почитуваат таквите „убедувања“ на родителите е второстепена во однос на основното право на детето да добие образование, па затоа одредбата не може да се толкува на начин што бара прифаќање на желбата на родителот, на пример, детето да биде ослободено од настава во сабота на верска основа²⁰⁶, или дури да се дозволи детето да се образува дома, а не во училиште²⁰⁷. Во контекст на оваа одредба, под поимот „образование“ се подразбира „целиот процес со кој, во секое општество, возрасните настојуваат да им ги пренесат своите верувања, култура и други вредности на младите“, додека

²⁰⁴ *Eriksson против Шведска*, §93.

²⁰⁵ *Фондација на христијански училишта Ingrid Jordebo и Ingrid Jordebo против Шведска* (одлука).

²⁰⁶ *Martins Casimiro и Cerveira Ferreira против Луксембург* (одлука).

²⁰⁷ *Konrad и други против Германија* (одлука) (одбивање на правото на домашно образование на христијанските родители кои се противат на приватно или државно школување заради сексуално образование, изучување на бајки и насилство меѓу учениците: недопуштено).

„подучување или упатување, конкретно, подразбира пренесување на знаење и интелектуален развој“. „Почитување“ значи повеќе од само признавање, па дури и ставовите на родителот се земени предвид и тогаш „подразбира позитивна обврска во делот на државата²⁰⁸“. „Верските и филозофските убедувања“ имаат пошироко значење од верата. Сепак, дисциплинските мерки не може едноставно да се отфрлат како проблем главно на внатрешната администрација. Во случајот *Campbell u Cosans против Обединетото Кралство*, родителите на учениците биле против практикување на физичка казна. Судот во Стразбур прифати дека ставовите на жалителите го задоволуваат тестот на филозофско убедување со тоа што се поврзуваат со „сериозен и важен аспект од човековиот живот и однесување, имено интегритетот на личноста“, и, оттука, неможноста државата да ги почитува овие убедувања ја крши гаранцијата, бидејќи „изрекувањето на дисциплински казни е составен дел од процесот со кој училиштето сака да ја постигне целта заради која е основано, вклучувајќи го развојот и оформувањето на карактерот и менталните способности на своите ученици²⁰⁹“.

Таквите „филозофски убедувања“ при воспоставувањето и спроведувањето на наставната програма очигледно може да се појават во контекст на одредување и спроведување на програмата, но државните интереси при осигурувањето дека одредени фактички информации, вклучувајќи информации од религиозен или филозофски карактер, формираат дел од училишната наставна програма може да имаат предност во однос на родителските размислувања во оваа област²¹⁰. Покрај тоа, како што Големiot судски совет нагласи во случајот *Lautsi u други против Италија*, образованието и предавањето можат да ја одразат историската традиција и доминантната верска приврзаност. На пример, барањето за поставување на крстови со Христово распетие во училниците додека се пренесува „доминантна видливост“ на религијата на мнозинството во Италија, не може само по себе да значи процес на индоктринација, бидејќи крстот е суштински пасивен симбол чие влијание не може да се спореди со влијанието на дидактичкиот говор или учеството во верски активности. Овој заклучок е поткрепен со фактот дека наставната програма не вклучува задолжително предавање за Христијанството, и всушност постојат јасни обиди да се овозможи разбирање за другите вери и да се промовира толеранција на верувањата на другите²¹¹.

Суштината на гаранцијата е „заштита на плурализмот и толеранцијата во јавното образование и забрана за индоктринација²¹²“. Но, ако се избегне

²⁰⁸ *Campbell u Cosans против Обединетото Кралство*, §§33 и 37; *Valsamis против Грција*, §27.

²⁰⁹ *Campbell u Cosans против Обединетото Кралство*, §§33-37 во §36.

²¹⁰ *Sluijs против Белгија*.

²¹¹ *Lautsi u други против Италија* [GC], §§62-77 во §71 (нема прекршување на член 2 од Протоколот бр.1, и не произлегуваат посебни прашања во согласност со член 9, член 2 од Протоколот бр.1 е *lex specialis* во оваа област).

²¹² *W. u D.M., M. u H.I. против Обединетото Кралство*. Види исто така *C.J., J.J u E.J. против Полска* и *Bernard u други против Луксембург*.

индоктринацијата, одлуките за прашањата, како на пример, местото на религијата, се опфатени со маргината на дозволено отстапување од страна на националните власти. Во случајот *Kjeldsen, Busk, Madsen u Pedersen против Данска* родителите биле против сексуално образование за своите деца. Во суштинскиот дел од пресудата кој го содржи начинот за решавање на конфликтните интереси на државата, учениците и нивните родители, Судот во Стразбур направи разлика меѓу пренесувањето на знаење, дури и од директно или индиректно религиозен или филозофски карактер, и наставата која се обидува да им наметне одредена вредност или филозофија која не ги почитува ставовите на родителот. Одредбата не „дозволува родителите да се противат на интеграцијата на таквата настава или образование во училишната наставна програма, поради тоа што би постоела опасност сите институционализирани настани да станат неприменливи“ бидејќи повеќето училишни предмети имаат „одреден филозофски карактер или импликации“. Како и да е, училиштето мора да осигура дека образованието, преку наставата или упатувањето, пренесува информации и знаење „на објективен, критички и плуралистички начин“. Клучната гаранција е против државата да бара „индоктринација која може да се смета дека не ги почитува верските и филозофските убедувања на родителите“, со што претставува „граница која не смее да се премине“²¹³. Потребна е внимателна проценка за тоа дали се појавила таква ситуација. Во случајот *Folgerø u други против Норвешка*, Големiot судски совет (иако со тесно мнозинство) пресуди дека воведувањето на нови договори за предавање на религија и филозофија во основните училишта не ги почитува правата на родителите. Новата наставна програма бара да се стави поголем акцент на познавањето на Христијанската религија, иако на часовите треба да се опфатат и други вери. Правото на родителите да не ги пуштат своите деца на тие часови исто така е ограничено: во минатото, родителот можел да не го пушти своето дете на часови по Христијанство. За мнозинството на Судот, познавањето на Христијанството не е само по себе неприфатливо со оглед на важноста која Христијанството ја има во историјата и традицијата на државата. Меѓутоа, наводната цел на наставната програма да помогне за обезбедување на христијанско и морално воспитување, иако во соработка со домот, укажува дека разликите меѓу Христијанството и другите вери и религии не се само квантитативни, туку исто така и квалитативни. Тоа пак ги доведе до прашање наведените цели на наставната програма за сузбивање на секташтвото и промовирање на плурализмот и разбирањето. Во вакви околности, државата мора да осигура дека родителските убедувања се соодветно заштитени. Мнозинството на Судот не е убедено дека овие договори се доволни за да се задоволат барањата на член 2 од Протоколот бр.1. Не само што родителите треба да бидат информирани однапред во врска со наставните планови кои ќе им овозможат да идентификуваат и да известат кои аспекти на наставата се спротивни на нивните верувања, туку условот секое барање за повлекување од настава да биде поддржано со разумни причини

²¹³ *Kjeldsen, Busk Madsen u Pedersen против Данска*, §53.

исто така носи ризик родителите да бидат присилени да ги откријат своите верски и филозофски убедувања до степен кој е неприфатлив. Покрај тоа, на училиштата треба да им се даде овластување да одговорот на барањата за неприсуствување на настава со повлекување на детето само од активноста, а не од училницата. Сето ова е во поддршка на заклучокот дека договорите се премногу сложени и можат да ги одвратат родителите од користење на барањата за исклучување²¹⁴.

Прашања поврзани со образованието исто така може да се појават во рамките на опсегот на член 9, но јасно е влијанието на судската пракса во согласност со член 2 од Протоколот бр.1 во решавањето на жалбите. Барањето да се присуствува на морално и општествено образование кога не постојат какви било наводи за индоктринација не претставува мешање во правата од член 9²¹⁵. Исто така, одбивањето да им се одобри општо непосетување на училиште во сабота од религиозни причини на синовите на жалителите, Адвентисти од седмиот ден, може да се смета за мешање во манифестирањето на верување; не може да се прифати општо ослободување кое негативно би влијаело на правото на детето на образование, право кое преовладува во однос на правата на родителите да се земат предвид нивните верски убедувања²¹⁶.

Слобода на изразување и мисла, совест и верување: член 10

Одредени случаи го разгледуваат степенот до кој ограничувањата на слободата на изразување, кои ги вклучуваат аспектите на мисла, совест и религија, се во согласност со гаранцијата за слобода на изразување од член 10. Остварувањето на ова право од страна на групите или поединците кои настојуваат да ги убедат другите, често можеби е подобро да се сфати во смисла на гаранциите предвидени во член 10 освен ако јасно не вклучуваат „манифестирање“ на верување²¹⁷. На пример, ограничувањата на висината на трошоците кои може да се направат за време на изборите се успешно оспорени од лице кое е против легализирање на абортусот како непропорционално ограничување на слободата на изразување²¹⁸. Покрај тоа, изразувањето, пред се со комерцијален карактер, може да биде ограничено само ако тоа е неопходно заради заштита на јавноста од лажни тврдења²¹⁹.

Посериозен случај кој вклучува религиозно рекламирање е случајот *Murphy против Ирска*, во кој одбивањето да се дозволи телевизиско прикажување на религиозна реклама е оспорено од страна на жалителот во согласност

²¹⁴ *Folgerø и други против Норвешка* [GC], §§85-102. Види исто така *Hasan и Eylem Zengin против Турција*, §§58-77 (наставната програма за религиозна култура и етика не ги задоволува критериумите на објективност и плурализам и ја ограничува можноста за исклучување од настава: прекршување).

²¹⁵ *Bernard и други против Луксембург*.

²¹⁶ *Martins Casimiro и Cerveira Ferreira против Луксембург* (одлука).

²¹⁷ Види дискусија за *Arrowsmith против Обединетото Кралство*, погоре на стр.18.

²¹⁸ *Bowman против Обединетото Кралство*, §§35-47.

²¹⁹ *X и Скиентолошката црква против Шведска*.

со член 9 и член 10 од Конвенцијата. Иако жалителот е согласен дека член 10 може да дозволи ограничувања на религиозното изразување, што би ги навредило верските чувства на другите, тој исто така тврди дека лицето не е заштитено од изложеност на друг религиозен став едноставно поради тоа што таквиот став не е во согласност со неговиот или нејзиниот. За Судот во Стразбур, одбивањето главно се однесува на регулирање на средствата за изразување на жалителот, а не на неговото манифестирање на религиозно верување, и, оттука, случајот беше решен во смисла на член 10. Државните власти се во подобра позиција од меѓународниот суд за да одлучат кога може да се преземе некакво дејствие за да се регулира слободата на изразување во врска со прашањата кои може да ги навредат интимните лични убедувања. Ваквата „маргина на дозволено отстапување“ особено е соодветна во однос на ограничувањата на слободата на говор во однос на религијата,

бидејќи она што се чини дека може да предизвика значителна навреда кај лицата со одредено верско убедување се разликува во различно време и на различно место, особено во ера која се карактеризира со сè поголем број на вери и вероисповеди.

Како последица на тоа, Судот прифати дека обвинетата држава оправдано утврдила дека одредени верски чувства во ирското општество биле такви што емитувањето на какви било религиозни реклами може да се смета за навредливо. Самите домашни судови забележале дека религијата е прашање кое може да предизвика поделба во едно општество, дека Ирците со религиозни верувања настојуваат да припаѓаат на една црква, па така религиозното рекламирање од страна на друга црква може да се смета за навредливо и отворено за толкување на прозелитизам и дека државните власти имаат право да заземат став дека ирските граѓани би биле навредени доколку во нивните домови се емитуваат реклами на овие теми. Исто така, за Судот во Стразбур, важно е забраната да се однесува само на аудиовизуелните медиуми, средство за комуникација кое има „подиректно, поагресивно и помоќно влијание“. Жалителот, сепак, можел да рекламира преку локалните и националните весници и го задржал истото право како секој друг граѓанин да учествува во програми со религиозни теми, јавни и други собири. Оттука, постојат „релевантни причини“, во согласност со член 10, кои ја оправдуваат општата забрана за емитување на религиозни реклами²²⁰. Јасно е, од овие случаи, дека од особена важност е контекстот во кој се случува говорот. Овде, средство за комуникација е телевизијата. Сепак, можеби е праведно да се категоризира оваа пресуда како пресуда во која степенот на „маргината на дозволено отстапување“ е доста широк, а меѓународниот судски форум треба да биде особено внимателен и да се воздржи од мешање во пресуди на домашните судови во врска со особено чувствителни одлуки. Од друга страна, може да се смета дека пресудата едвај ги промовира вредностите на плурализмот и отвореноста. Поврзано прашање е прашањето за степенот до кој државните власти може да преземат мерки против изразувањето за да ги заштитат верските чувства

²²⁰ *Murphy против Ирска*, §§65-82 во §67.

на приврзаниците на одредена вера со спречување или казнување на прикажување на навредлив материјал кој би можел да ги одврати приврзаниците од практикување или проповедање на нивната вера преку потсмев. Опсегот на гаранцијата на член 10 за слобода на изразување пред сè ги опфаќа идеите кои „навредуваат, шокираат или вознемируваат“²²¹ а, во секој случај, одржувањето на плуралистичко општество исто така бара приврзаниците на една вера во исто време да прифатат дека нивните верувања може да бидат предмет на критика и ширење идеи кои директно ги оспоруваат ваквите верувања. Но, навредливиот говор кој има за цел да предизвика, или се чини дека ќе предизвика, омраза кон некоја група во општеството, таканаречен „говор на омраза“, веројатно нема да добие никаква заштита, особено во однос на член 17 од Конвенцијата кој забранува злоупотреба на правата. Сепак, може да биде тешко да се направи разлика меѓу навредлив говор и говор кој е чисто непопуларен. Долготрајната кампања за малтретирање од страна на приватни лица или организации може да доведе до државна одговорност²²², но, од друга страна, легитимно е поединците да можат слободно да ги критикуваат религиозните групи, особено ако критиката се однесува на потенцијално штетниот карактер на нивните активности и ако се упати од политички форум кога се очекува отворено да се разговара за прашања од јавен интерес²²³. Судот во Стразбур прифати дека мирното уживање на правата гарантирани во согласност со член 9 од страна на приврзаниците на религиозните вери во најмала рака може да ја оправда државата за преземање на мерки против ширење на изразување кое е, во однос на предметите на обожување, непотребно навредливо кон другите и безбожно. Но, мора да се направи јасно разграничување за да се осигура дека целта на плурализмот не е попречена од усвоените мерки. На пример, во случајот *Otto-Preminger-Institut против Австрија*, властите заплениле и наредиле да се одземе филм во кој се исмеваат верувањата на Римокатолиците. При толкувањето на гаранцијата од член 10 за слобода на изразување, Европскиот суд за човекови права потврди дека националните власти можат навистина да сметаат дека е потребно да се преземат мерки за да се заштитат приврзаниците на религиозните верувања од „провокативни прикажувања на предмети на религиозно обожување“ во случаи кога тие претставуваат „злонамерно прекршување на духот на толеранцијата, што исто така мора да биде карактеристика на демократското општество“. Блиската врска меѓу член 9 и 10 е од суштинско значење:

Оние кои избрале да ја остварат слободата и да ја манифестираат својата религија, без разлика дали го прават тоа како членови на религиозно мнозинство или малцинство, не може разумно да се очекува да бидат ослободени од секаква критика. Тие мора да го толерираат и прифатат одбивањето на нивните религиозни верувања од страна на другите, дури и пропагандата од другите лица во врска со доктрините кои се спротивни на нивната вера. Меѓутоа, начинот на кој религиозните верувања и доктрини се

²²¹ *Handyside против Обединетото Кралство*, во §49.

²²² *Скиентолошката црква против Шведска* (одлука).

²²³ Види *Jerusalem против Австрија*, §§38-47.

оспорени или негирани е прашање кое може да вклучи одговорност и на државата, особено нејзината одговорност да обезбеди мирно уживање на правото гарантирано во согласност со член 9 на носителите на таквите верувања и доктрини. Имено, во екстремни случаи, исходот од примената на одредени методи на противење или негирање на религиозни верувања може да биде таков што ги попречува оние кои имаат такви верувања да ја остварат својата слобода да ги имаат и да ги изразат истите²²⁴.

Слично, во случајот *Wingrove против Обединетото Кралство*, Судот во Стразбур ја одби жалбата поднесена во согласност со член 10 во врска со одбивањето да се даде дозвола за видео кое се смета за богохулење од страна на домашните власти врз основа на фактот дека не било неразумно да се смета дека мешањето во слободата на изразување може да се смета за оправдано во однос на заштитата на правата на Христијаните²²⁵. Овие случаи го поддржуваат тврдењето дека една држава може да преземе мерки против изразувањето кое е непотребно навредливо. Во овие два случаи, од голема важност е начинот на кој мислењата се изразени, а не содржината на самите мислења. Други случаи кои вклучуваат општествен коментар²²⁶ или дискусија за историски настани поврзани со улогата на верските лидери²²⁷ резултираа со поголема заштита за изразувањето. Но, случај како на пример, *Murphy против Ирска*, споменат погоре, се чини дека може да ги поддржи ограничувањата на слободното изразување дури и кога е тешко да се потврди дека одредено кривично дело може да се смета дека не е само кривично дело кое се однесува на признавање на друга религија или толкување на религиозното верување²²⁸. Не секое изразување кое се смета за навредливо, шокантно или вознемирувачко за чувствата на една верска заедница може (или треба) да не е вклучено во заштитата предвидена во член 10²²⁹. Во основа, се чини дека е соодветно секоја

²²⁴ *Otto-Preminger-Institut против Австрија*, во §§56 и 57.

²²⁵ *Wingrove против Обединетото Кралство*, §60. Види исто така *I.A. против Турција*, §§21-32 (обвинение кое резултира со мала казна заради богохулие при објавување на дело во кое се анализираат филозофски и теолошки прашања, кои вклучуваат клеветнички напади против пророкот Мухамед: нема прекршување на член 10, и покрај силната приврзаност кон секуларизмот во Турција, легитимно е Муслиманите да сметаат дека работата претставува неоправдан и навредлив напад врз нив).

²²⁶ Види на пример, *Vereinigung Bildender Künstler против Австрија*, §§26-39 (во §8: сликата за која станува збор „прикажува колаж од различни јавни личности, како на пример, Мајка Тереза, австриски кардинал ... и поранешен претседател на Австриската партија на слободата ..., во сексуална поза“, и во §33: „сатира е форма на уметничко изразување и општествен коментар и, со своите типични карактеристики на преувеличување и искривување на реалноста, има за цел да провоцира и вознемирува“).

²²⁷ *Giniewski против Франција*, §§43-56 (обвинение за клеветата на Христијаните, особено на Римокатолиците, заради објавување на статија во која се критикува папското писмо и улогата на Римокатоличката црква во Холокаустот: прекршување, бидејќи статијата била напишана од страна на новинар и историчар и се однесувала на прашање од неспорен јавен интерес, а немала цел да го нападне религиозното верување како такво, туку да го ограничи на положбата на Папата).

²²⁸ Види погоре на стр.63.

²²⁹ Види *Скиентолошката црква и 128 членови против Шведска* (одлука); *Paturel против Франција*, §§31-51 (обвинение за клеветата од страна на член на Јеховините сведоци за анти-секташко здружение: прекршување на член 10, бидејќи цитатите кои се сметаат за

заштита предвидена во согласност со член 9 да биде ограничена до она што е „злонамерно прекршување на духот на толеранцијата“. На пример, во случајот *Klein против Словачка*, обвинението против новинарот за клеветата на највисокиот претставник на Римокатоличката црква во Словачка и за омаловажување на група граѓани заради нивната католичка вера, се смета дека е повреда на член 10. Новинарот напишал статија во која ги критикувал обидите на архиепископот да го спречи ширењето на филмот заради неговиот богохулен карактер и силни слики со сексуална конотација; статијата исто така содржела алузии за наводната соработка на архиепископот со поранешниот комунистички режим. Иако мислењето било навредливо, било објавено во неделник со прилично ограничен тираж, статијата главно се однесувала на архиепископот и не претставува мешање во правото на верниците да ја изразат и остварат својата религија, ниту ја деградира содржината на нивната вера²³⁰.

Прашања во врска со медицинско лекување: член 8

Домашните судови, повремено, се соочуваат со случаи во кои приговор е поднесен во врска со неопходно медицинско лекување врз основа на совест или верување (на пример, постапки кои наложуваат трансфузија на крв). Повеќето домашни правни системи го прифаќаат и почитуваат апсолутното право на едно возрасно лице кое е ментално способно за донесување на одлуки во врска со медицинско лекување, вклучувајќи го правото да одлучи да не добие лекување, дури и кога таквата одлука може да вклучи ризик по животот. Слично, ова начело на автономија или самоопределување е утврдено во член 8. „Во областа на медицинското лекување, одбивањето да се прифати одредено лекување може, неизбежно, да доведе до фатален исход, иако наметнувањето на медицинско лекување, без согласност на ментално способен возрасен пациент, претставува мешање во физичкиот интегритет на лицето на начин кој може да ги вклучи правата заштитени во согласност со член 8 §1 од Конвенцијата²³¹.“ До тој степен, индивидуалното донесување на одлуки врз основа на лично верување или совест се чини неповредливо. Покрај тоа, член 8 го опфаќа остварувањето на родителската одговорност, вклучувајќи го и правото за донесување на одлуки во врска со одгледување на нивните деца, повторно вклучувајќи одлуки поврзани со медицинско лекување²³². Иако во судската пракса се

навредливи се субјективни оценки засновани на доволна фактичка основа, а не само фактичко тврдење); и *Aydin Tatlav против Турција*, §§21-31 (силна критика на религијата, но не и навредлив напад на муслиманската вера: казните претставуваат прекршување на член 10).

²³⁰ *Klein против Словачка*, §§45-55.

²³¹ *Pretty против Обединетото Кралство* во §83.

²³² Види *Nielsen против Данска*, во §61: „Семејниот живот во оваа смисла, особено правата на родителите да го остварат родителскиот авторитет врз нивните деца, имајќи ги предвид нивните соодветни родителски обврски, се утврдени и заштитени со Конвенцијата, особено со член 8. Всушност остварувањето на родителските права претставува основен елемент на семејниот живот.“

разгледани мал број на случаи на оваа тема, начелото, се чини, упатува на тоа дека ова овластување мора да подлежи на соодветни ограничувања на таквото овластување заради заштита и благосостојба на децата, особено кога постои закана по животот и кога се многу важни спротивните размислувања (поточно, позитивната обврска на државата да го заштити животот). Сличен случај би можел да биде оној со државната интервенција во однос на возрасните лица чија здравствена состојба ги прави ранливи на прекумерен притисок или кои не може да се сметаат дека се целосно компетентни за донесување на одлуки во врска со нивното лекување²³³.

Државно признавање на одлуките на црковните органи: член 6

Повремено, Судот во Стразбур е повикан да ги разгледа прашањата кои произлегуваат од цивилното спроведување на одлуките на религиозните органи во врска со примената на гаранцијата на член 6 за правично сослушување. При решавањето на таквите случаи, се применуваат општите начела на толкување. Во случајот *Pellegrini против Италија*, жалителот ја оспори постапката која доведува до прашањето за донесување на одлука за поништување на бракот од страна на судот во Ватикан, кој се смета дека има правно дејство од страна на италијанските судови. Клучното прашање е дали домашните судови уредно провериле дали гаранциите на член 6 се обезбедени во црковната постапка пред да се даде овластување за спроведување на одлуката. Поради тоа што Судот во Стразбур смета дека италијанските судови не успеале да потврдат дека жалителот бил правично сослушан во црковната постапка пред да се даде овластување за да се спроведе пресудата на црковниот суд, преиспитување кое е неопходно во случаи кога одлуката во однос на која се бара овластување за спроведување е донесена од страна на судовите на една земја која не ја применила Конвенцијата, па оттука, има прекршување на член 6²³⁴.

Дискриминација врз основа на религија или верување

Две други одредби, исто така, предвидуваат заштита на мислата, совеста и религиозното верување. Прво, член 14 од Конвенцијата јасно упатува на религиозното верување како пример на недозволена основа за дискриминаторно однесување:

Уживањето на правата и слободите предвидени во оваа Конвенција треба да се обезбеди без дискриминација врз која било основа, како на пример, пол, раса, боја, јазик, религија, политичко или друго мислење, национално или општествено потекло, здружување со национално малцинство, имот, раѓање или друг статус.

²³³ Спореди *Kokkinakis против Грција*, разгледан на стр.42 погоре; и *Keenan против Обединетото Кралство*, §§88-101. Но, спореди *Riera Blume и други против Шпанија*, §§31-35, (жалбите дека „третманот за депрограмирање“ вклучува повреда на член 9 се избегнати за сметка на утврдувањето на повреда на член 5).

²³⁴ *Pellegrini против Италија*, §§40-48.

Второ, Протоколот бр.12 утврдува *поопшта* забрана за дискриминација, предвидувајќи дека „уживањето на секое право предвидено со закон треба да се обезбеди без дискриминација врз која било основа, како на пример, пол, раса, боја, јазик, религија, политичко или друго мислење, национално или општествено потекло, здружување со национално малцинство, имот, раѓање или друг статус“.

Забраната за дискриминација од член 14 е јасно ограничена, поради тоа што се применува само на „правата и слободите предвидени“ во Европската конвенција за човекови права. На тој начин, Протоколот бр.12 доделува дополнителна заштита од дискриминаторно однесување на оние држави кои го имаат ратификувано овој документ. Оттука, и двете одредби имаат за цел да го спречат ефикасното уживање на индивидуалните права, *меѓу другото*, врз основа на верувањето. Важноста на овие одредби особено се потврдува во еден меѓународен правен документ: „дискриминацијата на луѓето врз основа на нивната религија или верување претставува навреда за човековото достоинство и непочитување на начелата на Повелбата на Обединетите Нации²³⁵“. Контекстот во кој член 14 и Протоколот бр.12 се применуваат, исто така, може да има импликации за оние кои настојуваат да промовираат идеологии кои не ги почитуваат основните вредности, бидејќи повторното воведување на религиозниот фундаментализам е предизвик за плурализмот и толеранцијата во рамките на заедницата, кое бара соодветна реакција од страна на националните власти. На пример, документот од состанокот во Копенхаген од 1990 година во врска со Конференцијата за човековата димензија на Комисијата за безбедност и соработка во Европа „јасно и недвосмислено го осудува тоталитаризмот, расната и етничката омраза, анти-семитизмот, ксенофобијата и општата дискриминација, како и прогонувањето врз религиозна и идеолошка основа“.

Член 14

Очигледно, самиот текст на член 14 не дава какво било изделено или материјално право, туку нуди начело кое треба да се применува во врска со материјалните права предвидени во други одредби: односно, оваа одредба може да се повика само во врска со една или повеќе материјални гаранции содржани во Конвенцијата или во еден од протоколите. Меѓутоа, член 14 е од суштинска важност поради тоа што мешањето во одредено право кое не се смета дека претставува прекршување на тоа право, сепак, може да се смета дека претставува прекршување доколку се толкува во врска со член 14. Овде, сепак, опсегот на заштита може да биде поширок отколку што се чини на прв поглед. Во случајот *Црковен сојуз „Riječ Života“ и други против Хрватска*, реформираните цркви изјавија жалба дека не можат, за разлика од другите религии, да склучуваат религиозни бракови во согласност со нивните обичаи признати како еднакви со граѓанските бракови, или дека не

²³⁵ Декларација на Обединетите Нации за елиминирање на сите форми на нетолеранција и дискриминација врз основа на религија или верување од 1981 година, член 3.

им е дозволено да воведат веронаука во јавните училишта. Обвинетата држава тврди дека според член 9 не произлегува ниту една обврска која бара признавање на религиозните бракови или која дозволува веронаука во јавните училишта. Иако Судот е согласен со овој дел од поднесокот, сепак донесе различен заклучок:

Судот ... повтори дека Конвенцијата, вклучително и член 9 §1 од истата, не може да се толкува на начин дека наметнува обврска на државите да ги признаат религиозните бракови како еднакви на граѓанските бракови. Исто така, правото да се манифестира религија во наставата, гарантирано со член 9 §1 од Конвенцијата, според Судот, не предвидува обврска за државите да дозволат веронаука во јавните училишта или градинки.

Сепак, Судот смета дека прославата на религиозните бракови, што е еквивалентна на верските обреди, и веронауката претставуваат манифестирања на религијата во рамките на значењето на член 9 §1 од Конвенцијата. Исто така забележа дека Хрватска дозволува одредени верски заедници да држат часови по веронаука во јавните училишта и градинки и признава религиозни бракови склучени од тие заедници. Судот повтори во врска со ова дека забраната за дискриминација предвидена во член 14 од Конвенцијата исто така се применува за оние други права, кои спаѓаат во поширокиот опсег на членовите на Конвенцијата, кои државата доброволно одлучила да ги предвиди. Следствено, државата, која ја надминала својата обврска предвидена во член 9 од Конвенцијата при создавањето на таквите права, не може, при примената на тие права, да примени дискриминаторски мерки во рамките на значењето на член 14. Оттука, иако Хрватска не е обврзана во согласност со член 9 од Конвенцијата да дозволи веронаука во јавните училишта и градинки или да признае религиозни бракови, сепак, фактите на овој конкретен случај спаѓаат во рамките на поширокиот домен на овој член. Соодветно на тоа, член 14 од Конвенцијата, толкуван во врска со член 9, може да се примени во овој случај²³⁶.

Жалителот мора прво да утврди дали постои ситуација која е споредлива со неговата ситуација: т.е., дека жалителот добил различен однос во споредба со друго лице. Ваквата ситуација, кога поединецот има хуманистички верувања и сака да го пренесе своето стекнато знаење на другите лица, не е слична, на пример, со ситуацијата на лицето кое врши верска служба²³⁷. Низата на забранети основи за дискриминација се квалификува со фразата „која било основа, како на пример“ и истата не е сеопфатна, туку само илустративна. Дискриминацијата најчесто мора да се темели на личните карактеристики, а не, на пример, на географската положба. Сепак, „статусот“ не зависи секогаш од карактеристиката која е вродена или тесно поврзана со идентитетот или карактерот на поединецот (како на пример, полот или расата)²³⁸, но, поради тоа што текстот на член 14 посебно се однесува на разликите во однесувањето врз основа на „религијата, политичкото или друго мислење“, ова прашање не претставува потешкотија во однос на разликите на однесувањето кои спаѓаат во рамките на опсегот

²³⁶ Црковен сојуз „Riječ Života“ и други против Хрватска во §§56-58.

²³⁷ Peters против Холандија.

²³⁸ Cliff против Обединетото Кралство, §§55-62.

на член 9. Може да биде тешко, во пракса, да се утврди, на прв поглед, случај на дискриминација дури и кога таквата дискриминација постои (ако се примени недискриминаторно правило на дискриминаторен начин, тоа претставува индиректна дискриминација), Судот во Стразбур неодамна прифати во случајот *D.H. и други против Република Чешка* дека „помалку строги јасни правила“ треба да се применат на полето на дискриминација за да им се гарантира на засегнатите лица „ефикасна заштита на нивните права“. Овој случај се однесува на поставувањето на учениците Роми во посебно наменети паралелки, но слични проблеми можат да се појават при сегрегација врз основа на вера. Судот смета дека

нивото на убеденост неопходно за донесување на одреден заклучок и поделбата на товарот на докажување се тесно поврзани со специфичноста на фактите, природата на дадениот исказ и правото од Конвенцијата кое е во прашање,

и на тој начин

кога се работи за проценка на влијанието на мерката или праксата на поединецот или групата, статистиката која при клучното испитување се смета за веродостојна и важна, е доволна за да претставува *првичен* доказ кој жалителот треба да го обезбеди.

Во овој случај, статистиката покажува дека над 50% од ромските деца биле ставени во специјални училишта за помалку способни деца, споредено со помалку од 2% на неромски деца, што укажува на фактот дека образовните тестови врз основа на кои се поставуваат учениците се пристрасни во поглед на ромските деца²³⁹.

Доколку се утврди соодветен случај кој може да се спореди, мора да се докаже дека разликата во постапувањето е објективно оправдана, а ваквата одговорност и е доделена на државата. На тој начин, разликата во постапувањето не е автоматски дискриминаторна во рамките на значењето на член 14, но може да се смета дека е автоматски дискриминаторна ако нема легитимна цел или доколку нема разумен однос на пропорционалност меѓу применетите средства и целтата која треба да се постигне.

Краткиот осврт на судската пракса ја прикажува примената на тестот. Во случајот *Alujer Fernández u Caballero García против Шпанија*, даночните обврзници изјавија жалба дека не можат да одвојат дел од нивните исплати за поддршка на нивните соодветни верски заедници и дека тоа претставува дискриминаторно постапување. Судот во Стразбур забележа дека

слободата на религија не предвидува црквите или нивните членови да добијат различен даночен статус од оној на другите даночни обврзници.

Меѓутоа, кога постојат такви договори или спогодби, тие

во основа, не се спротивни на барањата на член 9 и 14 од Конвенцијата, само ако постои објективно и разумно оправдување за разликата во постапувањето и ако може да се склучат слични договори со други цркви кои сакаат да го сторат тоа.

Во овој случај, бидејќи црквите за кои станува збор никогаш не сакале да склучат договор или да направат таква спогодба, жалбата беше отфрлена

²³⁹ *D.H. и други против Република Чешка*, §§185-195.

како неоснована²⁴⁰. Така, разликата во постапувањето со религиозните групи во однос на официјалното признавање на нивниот посебен правен статус што резултира со доделување на привилегии не е сама по себе неусогласена со Конвенцијата ако се применува рамката која ги утврдува критериумите за доделување на својство на правно лице и ако секоја религиозна група има правична можност да поднесе барање за добивање на ваков статус²⁴¹. Во случајот *Religionsgemeinschaft der Zeugen Jehovas и други против Австрија*, утврдено е дека не е исполнета втората квалификација. Дваесеттина години, властите одбивале да дадат својство на правно лице на Јеховините сведоци. Судот смета дека има повреда на член 14 во врска со член 9:

Судот повторил дека член 14 не и забранува на една земја-членка да постапува со одредени групи различно со цел да ги исправи „фактичките нееднаквости“ меѓу нив; всушност во одредени околности неможността да се поправи нееднаквоста во различното постапување може да предизвика повреда на тој член. Но, разликата во постапувањето е дискриминација ако нема објективно и разумно оправдување; со други зборови, ако нема легитимна цел или ако нема разумен однос на пропорционалност меѓу применетите средства и целта која треба да се постигне. Договорните држави уживаат маргина на дозволено отстапување при оценувањето дали и до кој степен разликите во слични ситуации го оправдуваат различното постапување.

Судот смета дека воведувањето на период на чекање пред верското здружение на кое му е доделено својството на правно лице да може да добие поконсолидиран статус како орган на јавното право, отвара деликатни прашања, поради тоа што државата има должност да остане неутрална и непристрасна во остварувањето на своето регулаторно овластување на полето на верската слобода и во односите со различните религии, вероисповеди и верувања. Таквиот период на чекање бара посебна анализа од страна на Судот.

Судот може да прифати дека таквиот период може да биде неопходен во исклучителни околности, како на пример, во случај на нововоспоставени и непознати религиозни групи. Но, ова тешко може да се смета за оправдано во однос на религиозните групи кои долго време постојат на меѓународно ниво, кои исто така долго време се воспоставени во една држава и, оттука, им се познати на надлежните власти, како што е случајот со Јеховините сведоци. Во однос на таквата религиозна група, властите треба да потврдат дали ги исполнува барањата од соодветните закони во значително пократок период. Покрај тоа, примерот на друга верска заедница наведен од страна на жалителот покажува дека Австрија не ја разгледала жалбата на еднаква основа според која таквиот период на чекање би бил суштински инструмент за спроведување на нејзината политика на тоа поле²⁴².

Оттука, потребно е да се посвети посебно внимание при решавањето на жалбите за дискриминација врз основа на религиозно или друго заштитено верување или мислење. Во пракса, Европскиот суд за човекови права, главно не би разгледал ниту една жалба за дискриминација во согласност

²⁴⁰ *Alujer Fernández u Caballero García против Шпанија*, (одлука).

²⁴¹ *Korpi против Австрија*, §33.

²⁴² *Religionsgemeinschaft der Zeugen Jehovas и други против Австрија* во §§96-98.

со член 14 ако е претходно утврдено дека има повреда на материјална гаранција од истиот член. Ако е потребно да се разгледа аргументот од член 14, исто така ќе биде потребно да се одреди најсоодветната материјална гаранција според која ќе се разгледува жалбата, бидејќи судската пракса на Судот укажува дека дискриминацијата врз основа на религија или верување може најдобро да се реши со разгледување на член 14, но не во врска со член 9, туку во врска со друга материјална одредба.

Одредени случаи исто така вклучуваат решавање на старателство над деца и пристап со упатување на религиозно верување. На пример, во случајот *Hoffman против Австрија*, на жалителот му било одбиено старателство над сопственото дете поради вмешаност со Јеховините сведоци. Иако Судот во Стразбур смета дека не е прифатливо домашниот суд да ја заснова својата одлука на разликите во религијата, сепак, го направил тоа во согласност со член 8 и 14 бидејќи се однесува на одредување на старателство над дете, аспект на семејниот живот. Во случајот *Palau-Martinez против Франција*, утврдена е повреда на член 8 заедно со член 14 во однос на одлуката за грижата на децата по разводот на бракот. Одлуката била донесена по воопштена и „строга анализа на начелата во врска со одгледувањето на децата наводно наметнати“ од верата на Јеховините сведоци. Иако ова можеби е соодветен фактор, не е доволен во отсуство на „директни, конкретни докази кои го покажуваат влијанието на религијата на жалителот врз одгледувањето и секојдневниот живот на двете деца“ во однос на одбивањето на барањето на жалителот за изготвување на извештај за социјалната положба²⁴³. Се чини, ниту еден од двата случаи, не ја отфрла целосно, особено во случаите за старателство над деца, примената на судското знаење во однос на праксите на одредени вери, но и двата случаи нагласуваат дека таквите размислувања мора да се применат внимателно.

Кога правното својство на една црква за поведување на правна постапка за поддршка на своите интереси е ограничено со домашното законодавство, може да се појави проблем во согласност со гаранцијата од член 6 за пристап до судот, особено кога не им се доделени ограничувања на другите религиозни органи. Во случајот *Католичката црква во Хања против Грција*, црквата-жалител не можела да поведе правна постапка за да ги заштити своите имотни права, додека Православната црква и Еврејската заедница можеле да поведат правна постапка. Поради тоа што овој случај главно се однесува на пристап до судот заради одредување на граѓанските права и поради тоа што нема објективно и разумно оправдување за ваквото дискриминаторно постапување, Судот во Стразбур утврди дека нема повреда на член 6 (1) заедно со член 14²⁴⁴.

Религиозните верувања исто така може да вклучат разгледување на случаи на дискриминација при вработување и да отворат прашања врз основа на член 9 или врз основа на оваа одредба заедно со член 14. Случајот *Thlimmenos против Грција*, се однесува на лице кое не било вработено како дипломиран сметководител заради кривично обвинение. Обвинението било

²⁴³ *Palau-Martinez против Франција*, §§29-43 во §§38 и 42.

²⁴⁴ *Католичката црква во Хања против Грција*, §§43-47.

покренато поради неговото одбивање да носи војничка униформа за време на општа мобилизација, врз основа на неговите религиозни верувања како Јеховин сведок. Судот во Стразбур утврди дека, иако пристапот до професија како таков не е опфатен во Конвенцијата, ја смета жалбата како жалба за дискриминација врз основа на остварување на слободата на религија. Иако државите можат легитимно да исклучат одредени класи на престапници од разни професии, горенаведеното обвинение не укажува на нечесност или морална подлост. Оттука, постапувањето со жалителот нема легитимна цел и, според карактерот, е непропорционална казна, како дополнителна казна на клучниот период на притвор кој веќе бил отслужен. Соодветно на тоа, утврдено е прекршување на член 14 заедно со член 9. Во еден клучен дел од оваа пресуда, Судот во Стразбур укажа дека државите може да имаат позитивна должност да постапуваат со поединците различно во одредени ситуации: дискриминација може да постои кога ист третман се применува за поединци кои треба да добијат различен третман:

Судот досега сметаше дека правото предвидено во член 14 да не се биде дискриминиран во уживањето на правата гарантирани во согласност со Конвенцијата е прекршено кога државите постапуваат различно со лицата во аналогни ситуации без да обезбедат објективно и разумно оправдување за тоа. Но, Судот смета дека ова не е единствениот аспект на забраната за дискриминација од член 14. Правото за недискриминација во уживањето на правата гарантирани во согласност со Конвенцијата исто така е прекршено кога државите без објективно и разумно оправдување не успеваат различно да постапуваат со лицата во значително различни ситуации. ...

Судот смета дека, како прашање на принцип, државите имаат легитимен интерес да исклучат одредени престапници од професијата дипломиран сметководител. Судот исто така смета дека, за разлика од други обвиненија за тешки кривични дела, обвинението за одбивање носење војничка униформа врз религиозна или филозофска основа не укажува на нечесност и морална подлост кои се чини дека можат да ја нарушат способноста на престапникот за вршење на оваа професија. Затоа, исклучувањето на жалителот врз основа на фактот дека тој е несоодветен не е оправдано. ...

Точно е дека властите немаат друга можност според законот освен да одбијат да го вработат жалителот како дипломиран сметководител. ... Во овој случај, Судот смета дека државата која го усвоила соодветниот закон е таа што го повредила правото на жалителот да не биде дискриминиран во уживањето на неговото право во согласност со член 9 од Конвенцијата. Тоа се должи на неуспехот на државата да воведи соодветни исклучоци на правилото кое ги исклучува лицата обвинети за тешки кривични дела од професијата дипломиран сметководител²⁴⁵.

Протокол бр.12

Јасно е дека Протоколот бр.12 има потенцијално широк опсег. Во случајот *Sejdić u Finči против Босна и Херцеговина*, првата пресуда во врска со гаранцијата, уставните елементи кои го ограничуваат правото на оние лица кои се изјасниле дека припаѓаат на една од трите доминантни етнички групи

²⁴⁵ *Thlimmenos против Грција* [GC], §§39-49 во §§44, 47 и 48.

во државата (односно, етнички групи чиј идентитет до значителен степен се темели на религиозно верување) за поднесување кандидатура за пратеник во собранието или за член на претседателството се смета дека го прекршуваат член 14 заедно со член 3 од Протоколот бр.1 (во однос на парламентарните избори) и Протоколот бр.12 (во однос на изборите за претседател). Ова произлегува од Дејтонскиот мировен договор со кој се стави крај на непријателствата во земјата²⁴⁶. Во својата втора пресуда во врска со протоколот, *Црковниот сојуз “Riječ Života” и други против Хрватска*, немоќта на реформираните цркви да воведат веронаука во јавните училишта или да склучуваат државно признати бракови се смета дека го прекршува член 14 заедно со член 9, дозволувајќи му на Судот да смета дека не е потребно да донесе одлука во врска со прашањето од Протоколот бр.12. Сепак, пресудата овозможи дискусија за применливоста на протоколот. Текстот укажува дека забраната за дискриминација не е ограничена на „кое било право предвидено со закон“, туку ја опфаќа и забраната за дискриминација од страна на јавниот орган, а јасното упатување на извештајот за појаснување укажува дека четири категории на случаи може да се подведат во рамките на опсегот на одредбата:

- i. во уживањето на секое право посебно доделено на лицето во согласност со националното законодавство;
- ii. во уживањето на правото кое може да се изведе од јасната обврска на јавниот орган во согласност со националното законодавство, односно, во случаи кога јавниот орган има обврска во согласност со националното законодавство да се однесува на одреден начин;
- iii. од страна на јавниот орган при примената на дискреционото овластување (на пример, за давање на одредени субвенции);
- iv. со која било постапка или пропуст на јавните органи (на пример, однесувањето на полициските службеници при контролирање на немири²⁴⁷).

Заклучок

Слободата на мисла, совест и религија е суштинско човеково право. Јуриспруденцијата на Европскиот суд за човекови права (и на поранешната Европска комисија за човекови права) силно ја нагласува важноста на вредностите својствени за член 9. Правилното вреднување на овие основни начела и идеали е од клучно значење: поточно, слободата на мисла, совест и религија мора да се смета дека помага за одржување и унапредување на

²⁴⁶ *Sejdić u Finči против Босна и Херцеговина* [GC], §§42-56.

²⁴⁷ *Црковен сојуз “Riječ Života” и други против Хрватска*, §§103-115 (одлуките дали да се склучи договор со религиозните власти се прашања на државна дискреција и на тој начин не се однесуваат на „правата посебно доделени на лицата во согласност со националното законодавство“, но прашањето спаѓа во рамките на третата категорија утврдена во извештајот за појаснување; истакнувајќи го коментарот во извештајот за појаснување дека не е потребно да се утврди кои елементи треба да се разгледуваат во одделни ставови, бидејќи ставовите се комплементарни, разликите не се јасни а „домашните правни системи можеби имаат различни пристапи во однос на категоризацијата на случаите“.

демократската дискусија и идејата за плурализам. Нејзините два аспекти, индивидуалниот и колективниот, се од суштинско значење. Оваа слобода е, во својата религиозна димензија, еден од најважните елементи кои го сочинуваат идентитетот на верниците и нивната смисла за живот, но исто така таа е скапоцена алатка за атеистите, скептиците и неопределените. Плурализмот, кој не може да се одвои од едно демократско општество и кој освојува со векови, зависи од истата²⁴⁸.

Покрај тоа,

автономното постоење на верските заедници е неопходно за плурализмот во едно демократско општество. ... Тука станува збор за зачувување на плурализмот и соодветното функционирање на демократијата, од кои една од основните карактеристики е можноста која таа ја нуди при решавање на проблемите на државата преку дијалог, дури и кога истите се исцрпувачки²⁴⁹.

Со други зборови, заштитата на индивидуалното верување мора да го унапреди, а не да го обесхрабри заемното почитување и толеранцијата за верувањата на другите лица. На тој начин, должностите на една држава се повеќе од одговорност за воздржување од мешање во правата предвидени во член 9, а одредбата исто така може да предвиди позитивна мерка од страна на државните власти за да се осигура дека правото е ефикасно. Од друга страна, интересите на плурализмот наложуваат, во исто време, дека лицата со религиозни верувања не може да очекуваат ваквите верувања да бидат заштитени од секаков вид на критики и мора

да го толерираат и прифатат одбивањето на нивните религиозни верувања од страна на другите лица, па дури и пропагандата од страна на другите лица во врска со доктрините кои се спротивни на нивната вера²⁵⁰.

Усогласувањето на спротивставените размислувања е суштинска задача според член 9, но подлежи на надзор од страна на Европскиот суд за човекови права во Стразбур, со употреба на добро утврден контролен механизам. Поточно, секое мешање мора да биде во согласност со законот, заради пропишан државен интерес, и мора да се докаже дека е „неопходно во едно демократско општество“. Ова е последниот аспект на тестот кој често е најтежок. Примената бара правилна проценка на клучната улога која слободата на мисла, совест и верување ја има во една либерална демократија и прифаќање на важноста на верските и филозофските убедувања за поединецот. Од друга страна, меѓународниот судски форум можеби не е во толку добра позиција како и домашните судски власти при проценката, па, оттука, релативно широка „маргина на дозволено отстапување“ на локалните донесувачи на одлуки е важна во многу пресуди на Судот во Стразбур. Додека ова всушност можеби е соодветна доктрина на воздржаност од страна на еден меѓународен трибунал, не секогаш значи дека на домашно ниво тоа треба да биде очигледно. Строгата контрола на причините изнесени за мешање во ова право од основна важност како за поединците така и за општеството во целина помага да се заштити плурализмот и разновидноста кои се потребни за унапредување на

²⁴⁸ *Kokkinakis против Грција* во §31.

²⁴⁹ *Врховен свет совет на муслиманската заедница против Бугарија* во §93.

²⁵⁰ *Otto-Preminger-Institut против Австрија* во §47.

човековата свест и разбирање за местото на поединецот во општеството и во поширокиот морален и духовен универзум.

Начелото на соодветно почитување на мислата, совеста и религијата може сега да се смета за предуслов на демократското општество, но начинот на кој ова се обезбедува во европските држави значително се разликува. Не постои стандардна европска „шема“. На домашно ниво, сè уште постои богата разновидност на уставни и правни договори кои ја отсликуваат богатата ризница на европската историја, национален идентитет и индивидуално верување. Секуларизмот е уставно начело во одредени држави; во други, една одредена религија може да ужива признат статус како воспоставена црква, но последиците од таквото признавање може да се разликуваат; на друго место, одредени верски заедници може да уживаат одредени финансиски придобивки преку доделување даночни придобивки или признавање на добротворен статус. Овој однос меѓу религијата и државата ја одразува локалната традиција и практичната целисходност. Кога станува збор за верите на малцинствата, верската толеранција е практикувано политичко начело со векови во некои европски земји. Во други, овој поим датира од неодамна. Сепак, во секое општество, членовите на малцинските заедници може и понатаму да се чувствуваат дека се маргинализирани заради верувањето.

Каков пристап има Судот во Стразбур во врска со толкувањето на член 9 и сличните гаранции зависи во голема мера од конкретното прашање. Се чини дека е поподготвен да се соочи со одбивање на признавањето на својствата на правно лице и последиците од тоа (вклучувајќи прашања, како на пример, одбивање на пристап до суд и неможност за поддршка на барањата за заштита на средствата) за разлика од другите прашања кои се сметаат за религиозна или филозофска обврска (како на пример, почитување на верски празници или барање за вклучување во прозелитизам). Сè до неодамна, релативно мала заштита беше доделена за работното место, за разлика од поголемата контрола во училиниците. Приватната сфера (*forum internum*) е во голема мера неприкосновена, но јавната сфера е многу помалку, на сметка на донекаде рестриктивниот тест за тоа што се прифаќа како „манифестирање“ на верување, но исто така и во поглед на потребата да се земат предвид спротивните интереси. Полесно е државата да го оправда ограничувањето на религиозното рекламирање на телевизија отколку на проповедите од страна на евангелските свештеници кои одат од врата до врата, иако можеби е полесно за јавноста која не сака да го следи тоа да ја исклучат телевизиската програма отколку да се соочи со оние кои сакаат да им ја сменат верата на другите лица.

Ваквата недоследност во јуриспруденцијата веројатно е неизбежна иако во некои мерки ја отсликува значителната разновидност во домашните услови. Религиозните и филозофските движења кои ја обликуваат европската цивилизација може да се разгледуваат, во поглед на интелектуалниот и духовниот живот на народите, како да имаат толку длабоко влијание како елементарни сили кои ги издлабиле географските карактеристики на

континентот. Иако вековен синоним за „Христијанство“, Европа во различно време и до различен степен е под влијание на други верувања, вклучувајќи го Јудеизмот и Исламот. Следствено, придонесот на континентот во однос на историјата на идеи и филозофија е значителен, преку индивидуалните мислителите, како на пример, Платон, Аристотел, Хјум и Кант, како и преку големите промени во религиозното и филозофското сфаќање, на пример, Ренесанса, Реформација и Просветителство. Ако „Европа“ во голема мера е градба на верувања, системи на вредности и ставови, сето тоа се градело со векови со посредство на одредени основни слободи, особено, на мисла, изразување и здружување. Како и да е, резултатите од оваа интелектуална вежба не биле секогаш позитивни. Сега може да се каже дека плурализмот, толеранцијата, верувањето и секуларизмот постојат истовремено во европското општество, но тоа не било секогаш така. Религијата и национализмот и групниот идентитет веројатно се многу тесно поврзани: во различно време и на различни начини верската нетрпеливост и прогон го уништувале континентот, додека, од неодамна, екстремизмот, како и некои одредени политички доктрини, вклучува сериозни и системски нарушувања на човековите права. Лекциите од историјата покажуваат дека овие основни слободи се од суштинско значење, но исто така се предмет на воздржаност. Овие лекции од минатото помагаат во утврдувањето на најдобриот начин за решавање на прашањата од современа важност, поради тоа што, иако Европа кон крајот на дваесеттиот век стана сè повеќе секуларно општество, фундаментализмот е растечки феномен во дваесет и првиот век. Низ Европа, религијата можеби била прикриена сила одредено време, но сега е сила која повторно се појавува. Домашните органи редовно бараат да се обрати внимание на сè поголемата разновидност на верувањата преку решавање на низа прашања, вклучувајќи го образованието, медицинското лекување, планираните контроли и државното вработување. Поточно, современите предизвици наметнати со појавата на политичките партии кои нудат верски манифести, порастот на верска нетрпеливост предизвикан делумно од безбедносни причини и загриженоста на заедницата дека прикажувањето на религиозни симболи може да влијае врз кохерентноста во заедницата, бараат проценка на соодветноста на мерките преземени од страна на државата.

Овој калейдоскоп на национални елементи сега мора да се разгледа преку призмата на демократијата, владеењето на правото и човековите права. Но, Европската конвенција за човекови права не наметнува низа на строги барања: документот само поставува одредени минимални стандарди, а религиозните традиции и разликите во уставните договори со кои се регулира црквата и државата и понатаму се дел од пејзажот на континентот, само ако се секогаш усогласени со очекувањата на Конвенцијата. Судот во Стразбур ја почитува оваа разновидност, а историскиот и политичкиот контекст на религијата и верувањето често е отсликан во неговите пресуди. На Европа и недостасува заеднички пристап за решавање на прашањето на заемното дејство меѓу религијата и државата на домашно уставно ниво, и, поради тоа, е многу побогата. Она што Европа го има сега, од една страна,

е низа на правно-обврзувачки гаранции која ја зајакнува положбата на поединците и на групите, како на пример, верските здруженија, во поднесувањето на жалби за почитување на мислата, совеста и религија.

Професор Џим Мардок е професор по јавно право на Универзитетот во Глазгов и поранешен Директор на правниот факултет. Неговите истражувачки интереси се во домашното и европското законодавство за човекови права. Тој е редовен учесник на семинарите на Советот на Европа кои се одржуваат во земјите од централна и источна Европа и има посебен интерес за вонсудските механизми за спроведување на човековите права.